

T.C.
YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE’NİN İKTİSADİ GÖRÜNÜMÜ (1939-1945)

ASLI ERGÖN

Danışman

Prof. Dr. Ş. Can ERDEM

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi

İSTANBUL, 2021

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum, bu çalışmayı, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yol ve yardıma başvurmaksızın yazdığımı, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserleri her kullanışında alıntı yaparak yararlandığımı belirtir; bunu onurumla doğrularım.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara katlanacağımı bildiririm.

07/ 05/ 2021

Aslı Ergön

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	III
ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	V
TABLolar LİSTESİ.....	VI
KISALTMALAR.....	VII
GİRİŞ.....	1
SAVAŞ KAVRAMI VE İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ TÜRKİYE’DEKİ GENEL DURUM.....	1
Savaş Kavramı ve Tarihsel Gelişimi.....	1
İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türkiye.....	3
1. BÖLÜM İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI’NIN TÜRKİYE’NİN İÇ VE DIŞ POLİTİKASINA TESİRİ.....	6
1.1 İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI’NIN TÜRKİYE ÜZERİNDEKİ SİYASİ VE EKONOMİK BOYUTU.....	6
1.1.1 İkinci Dünya Savaşı’nın Ortaya Çıkışı ve Türkiye.....	6
1.1.2 İkinci Dünya Savaşı’nın Türkiye’nin Dış Ticaretine Yansıması.....	14
1.1.3 İkinci Dünya Savaşı’nın Türkiye’nin İç Politikasına Etkisi.....	20
1.2. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI’NIN İKTİSADİ AÇIDAN TÜRKİYE’YE YANSIMASI.....	23
1.2.1 Savaş Yıllarında Türkiye’de Fiyat Artışları ve Karaborsacılığa Giden Yol.....	23
1.2.2 İkinci Dünya Savaşı’nın Buğday ve Ekmek Karnesine Etkisi.....	28
1.2.3 Savaş Yıllarında Çayın Üretim ve Tüketim Dengesini Korumak İçin Alınan Önlemler.....	35
1.2.4 Savaş Yıllarında Şekerin İç Piyasadaki Hareketliliği.....	38
1.3 CUMHURİYET DÖNEMİ’NDE UYGULANAN İKTİSADİ POLİTİKALAR.....	43
1.3.1 Türkiye’de Devletçilik Politikasının Uygulanması.....	43
1.3.2 Birinci Beş Yıllık Sanayi Programı’nın Hayata Geçirilmesi.....	46
2. BÖLÜM REFİK SAYDAM VE ŞÜKRÜ SARAÇOĞLU HÜKÜMETLERİNİN TARIM SEKTÖRÜ İLE İLGİLİ TEDBİRLERİ.....	50

2.1 MİLLİ ŞEF DÖNEMİ VE İAŞE POLİTİKALARI.....	50
2.1.1 Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu Hükümetlerinin İktisadi Politikaları.....	50
2.1.2 Yüzde 25 Kararı'nın Tarım Üzerindeki Etkisi.....	59
2.2. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA UYGULANAN TARIM POLİTİKALARI.....	63
2.2.1 Tarım Politikalarına Genel Bir Bakış.....	63
2.2.2 Milli Korunma Kanunu.....	65
2.2.3 Varlık Vergisi.....	69
2.2.4 Toprak Mahsulleri Vergisi'nin Tarım Üzerindeki Etkisi.....	73
3. BÖLÜM İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRKİYE'DE TARIMSAL FAALİYETLER.....	79
3.1 İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRKİYE'DE TARIMIN GELİŞİMİ.....	79
3.1.1 Savaş Yıllarında Türkiye'de Tarımın Gelişim Aşamaları.....	79
3.1.2 İkinci Dünya Savaşı'nın Türk Köylüsüne Yansıması.....	83
3.1.3 Savaş Yıllarında Ekim Seferberliğinin Tarım Üzerindeki Etkisi.....	87
3.2 SAVAŞ YILLARINDA TÜRK TARIMININ GELİŞİMİNE KATKI SAĞLAYAN KURUMLAR.....	91
3.2.1 Savaş Yıllarında Toprak Mahsulleri Ofisinin Üstlendiği Rol.....	91
3.2.2 Zirai Kombinalar Kurumunun Tarımsal Üretime Etkisi.....	96
3.2.3 Devlet Çiftliklerinin Tarımsal Faaliyetleri.....	100
3.2.4 Köy Enstitülerinin Tarım Üzerindeki Rolü.....	105
3.3 İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA HUBUBATIN GENEL DURUMU.....	110
3.3.1 Savaşın Bazı Hububat Fiyatlarına Tesiri.....	110
3.3.2 Savaşın Türkiye'deki Hububat Üretimine Etkisi.....	117
3.4 ÇİFTÇİYİ TOPRAKLANDIRMA KANUNU.....	120
EKLER.....	127
KAYNAKÇA.....	134
ÖZGEÇMİŞ.....	141

ÖNSÖZ

Tez süreci boyunca bana özgür çalışma ortamı sunan, tecrübesi ve bilgisiyle doğru rotaya ulaşmamı sağlayan ayrıca empati özelliğiyle kendimi çok şanslı hissettiğim Saygıdeğer Hocam Prof. Dr. Ş. Can Erdem'e,

Yüksek Lisansa başlarken düşünce ve samimiyetiyle ufkumu açan maneviyatını her zaman hissettiğim, ders anlatımından büyük keyif aldığım, idol olarak gördüğüm insanlar arasında yer alan Saygıdeğer Hocam Prof. Dr. Tülay Alim Baran'a,

Hayat serüvenimde bana bir pusula görevi üstlenen, iyi ve kötü günümde beni destekleyen, başarının, mutluluğun emek ve sevgiyle yoğrulacağını öğreten aileme çok teşekkür ederim.

ÖZET

İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte savaşta rolü olmayan Türkiye, savaşın getirmiş olduğu ekonomik buhrandan olumsuz etkilenmiştir. Özellikle savaş, tarım ekonomisi üzerinde olumsuz etkilere sebebiyet vermiştir. Bu dönemde ülkede başlatılmış olan askeri seferberlik sebebiyle tarımla uğraşan kesimin askere alınması hububat ürünlerinin üretimini durma noktasına getirmiştir.

Bu durum, halkın ana gıda maddesi olan buğdayın üretiminde aksaklıklara sebep olurken, ülkede ekmek tüketimini de sınırlandırmıştır. Ülkede yaşanan bu buhran dönemi hububat ürünleri üzerinde fiyat artışlarına ve halkın ürünleri stoklamasına yol açmıştır. Hükümet, yaşanan olumsuzluklara karşı birtakım önlemler almıştır. Alınan önlemler, savaş süreci boyunca yaşanan olumsuzluklara karşı kalıcı çözüm getirememiştir.

Yapmış olduğum çalışmamda savaşın hububat ekonomisi üzerindeki olumsuz etkisinden, iktidara gelen hükümetlerin tarım ekonomisi üzerinden yapmış oldukları tarım politikalarından ayrıca tarım ekonomisini iyileştirmek adına kurulan kuruluşlardan ayrıntılı olarak bahsettim.

Anahtar kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Hububat Ekonomisi, Toprak Mahsulleri Vergisi, Hububat Ürünlerindeki Fiyat Artışları, Buğday ve Ekmek Karnesi

ABSTRACT

With the start of the Second World War, Turkey which has no role in the war, is impressed by the crisis the war has brought. Especially the war, has caused negative effects on the agricultural economy. In this period, due to military mobilization initiated in the country, the recruitment of the agricultural sector has brought the production of cereal products to a halt.

While this situation caused problems in the production of wheat which is the main foodstuff of people, it also limited the consumption of bread in the country. This depression period in the country caused price increases on the cereal products and stockpiling of the products of the public. The government has taken some measures against the negativities. The measures taken didn't provide a permanent solution to the problems experienced during the war.

In my study, I have mentioned in detail about the negative impact of the war on the grain economy, the agricultural policies of the governments coming to power over the agricultural economy and the institutions established to improve the agricultural economy.

Key words: Second Word War, grain economy, land tax, price increases on cerals, wheat and bread report card.

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'nin Dış Ticaretindeki Gelişmeler.....	15
Tablo 2: Değer Bakımından İthalattaki Ülke Payları (Yüzde Olarak).....	18
Tablo 3: 1938-1944 Yılları Arasındaki Ürünlerdeki Fiyat Değişiklikleri.....	26
Tablo 4: Çay ve Kahve Konusundaki Gelişmeler.....	36
Tablo 5: Çay ve Kahve Konusunda Verilen Milli Korunma Koordinasyon Heyeti Kararları.....	37
Tablo 6: İrca Edilmiş Şekerpancarı Fiyatları.....	39
Tablo 7: Türkiye'de Şeker Üretimi ve Tüketiminin Gelişmesi.....	41
Tablo 8: Pancar ve Şeker Fiyatlarının Gelişimi.....	42
Tablo 9: İrca Edilmiş Buğday Fiyatları.....	112
Tablo 10: Türkiye'nin Hububat Ekim Alanlarında Yaşanan Gelişmeler.....	113
Tablo 11: İrca Edilmiş Arpa Fiyatları.....	115
Tablo 12: İrca Edilmiş Mısır Fiyatları.....	116
Tablo 13: Türkiye'de Ekim Alanlarının Dağılımının Gelişmesi.....	118
Tablo 14: Türkiye'de Tarımsal Üretimin Miktar Olarak Gelişimi.....	118

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	:	Adı Geçen Eser
a.g.m.	:	Adı Geçen Makale
BCA	:	Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
bkz.	:	Bakınız
CHP	:	Cumhuriyet Halk Partisi
çev.	:	Çeviren
S.	:	Sayı
s.	:	Sayfa
MKK	:	Milli Korunma Kanunu
TBMM	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TMO	:	Toprak Mahsulleri Ofisi
TMV	:	Toprak Mahsulleri Vergisi

GİRİŞ

SAVAŞ KAVRAMI VE İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ TÜRKİYE'DEKİ GENEL DURUM

Savaş Kavramı ve Tarihsel Gelişimi

Ondokuzuncu ve yirminci yüzyıldan önce savaş insanlık tarihi açısından ücretli askerlerden oluşan ve sadece hâkimiyetini cephede gösteren toplumsal bir oluşumdur. Eski çağlarda ulaşım ve iletişimin sınırlı olması insanların ticareti geliştirecek iletişimlerinin olmaması, milli hislerinin oluşmaması nedeniyle savaş toplumda insanları etkilemek yerine cephede bulunan askerleri etkilemişti. Ondokuzuncu yüzyıldan itibaren insanlardaki savaş algısı değişmeye başladı. Savaş insanlar için toplumsal bir oluşum haline geldi. ¹

Sue Mansfield, savaşı belirli bir plan çerçevesinde değişik özelliklere sahip insanların isteklerini gerçekleştirmek amacıyla bir araya geldiğini, halkın çoğunluğu tarafında kabul edilen bir olgu olduğunu ifade eder. Ayrıca savaşçı özelliklere sahip olan erkeklerin fiilen savaşmayan ama bu sürece manevi anlamda destek veren grubu korumak için yapmış olduğu düzenli eylemler bütünü olarak görür. ²

Savaş uluslararası arenada ve devletin kendi içinde yarattığı hiyerarşide ulusun bütününde veya belirli kısmında yapılmış olan katliamlar, kavmi temizlikler, terör olayları tarihsel süreç içerisinde tekrarlanma vasfına sahiptir. Bahsedilen bu kuvvetli yaptırımlar gayesine, niceliğine, kapladığı alana göre çeşitlilik göstermektedir. Bu çeşitlilik devletin kendi hiyerarşik bütünlüğü içinde gerçekleşen savaş, ulusların dışında etkisini hissettiren savaş ve ulusların kendi hâkimiyetleri korumak için yaptıkları savaş şeklinde temellendirilebilir. ³

Ulusların kendi düzenleri içerisinde oluşturdukları kültürel yapı tarihsel süreç içerisinde değişikliğe uğramıştır. Mitolojik dönemde ilkel insanların hâkimiyet

¹ Murat Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2.Baskı, İstanbul Mayıs 2017, s. 1-2.

² Ofer Zur, "Savaşın Psiko – Tarihi: Kültür, Ruh ve Düşmanın Birlikte Evrimi", (çev.) Gökhan Kağnıcı, *Tarih Okulu Dergisi*, Ocak- Nisan 2010, S. VI, s. 128.

³ Öner Akgül, "Bilimsel Yöntemlerle Savaşın Nedenlerini Açıklama Yolu Olarak Savaş Çalışmaları Disiplini", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt 12, S. 23, 2016, s. 5.

mücadelesine dayanan savaş, zamanla değişiklik göstererek Orta Çağ'da ücretli askerlerin hâkimiyetlerine dönüşmüştür.⁴

Eski Çağlarda yapılan savaşların ilkel yöntemlerle sürdürülmesi, yenilen tarafta yer alanların öldürülmesi, savaş kavramının temelini oluşturmuştur. Kendi içinde belli bir hiyerarşik argümantasyona dayanan toplumların birbirlerine olan üstünlük mücadelelerini tarihten günümüze kadar sürdürmeleri savaşı meşrulaştırmıştır. Savaş sahası içerisinde büyük yıkım göstermiş olan Çin, Mısır, Yunan, Pers, Roma ve Babil uygarlıkları savaşı kendi düzenleri içerisinde uygulamışlardır.⁵

Savaş ve savaşın ortaya çıkış süreçleri üzerinde çıkarımlar yapan Antik Dönem Düşünürleri arasında yer alan Platon, savaş kavramını toplumda artan nüfusun ve bu nüfusun ihtiyaçlarını karşılayabilmek adına toprağa ihtiyacından doğan mecburi durum olarak ifade etmiştir. Platon, bir yanının iyi; diğer yanının kötü olmak üzere iki zıt düşünceyi himaye ettiklerini, toplumların savaşmaktaki gerekçelerin kötü karakterlerini baskı altına alarak iyiye yönelmesi gerektiğini, savaşların sadece barışa ve aydınlığa ulaşmak için yapılmasını vurgulamıştır. Ayrıca devleti yönetenlerin, şehir devletleri arasında çıkan çatışmalardaki yıkımın ve kötüleştirmenin önünde engel teşkil etmesi gerektiğini belirtmiştir.

Herakleitos ise her olayın merkezinde savaşın belirleyici olduğunu bu sebeple sadece kurucu değil gelişmesinde de etkili olduğunu vurgulamış ve bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: *“Savaşın her şeyde ortak ve adaletin çatışma olduğu, her şeyin zorunluluk sonucu çatışmayla meydana geldiği bilinmelidir. Ayrıca savaş her şeyin babası ve kralıdır. Kimini tanrı, kimini insan olarak ortaya çıkarır; kimini köle, kimini özgür kılar”*

Aristoteles'e göre savaşın kendi sosyal yaşantısını aydınlığa kavuşturmakla birlikte başka yaşamları da buna ortak etmek isteği doğrultusunda verilen mücadele olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca “haklı savaş” kavramını kullanan ilk düşünürdür. Doğadaki bütün varlıkların bir anlam taşıdığına inancımızda haklılığı savunuyorsak doğa bunu insanlık için anlamlandırmış olmalıdır. Bu durum savaş sürecinin, mülkiyet edinmenin doğanın getirisi

⁴ Ali Bilgin Varlık, “Savaşı Tanımlamak: Terminolojik Bir Yaklaşım”, *Avrasya Terim Dergisi*, Cilt 1, S. 2, 2013, s.117.

⁵ Adem Ali İren, Muharrem Gürkaynak, “Batı Medeniyeti ve Hristiyanlıkta Haklı Savaş Geleneği”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 35, 2015, s. 150.

olduğunu da göstermiştir. Savaşın gerekçesi yönetilmek için var olmuş insanların haklı bulduğu mücadele doğrultusunda hareket etmesi haklı savaş türünü ortaya çıkarmıştır.⁶

Çiçero ise haklı savaşın gerekçesini dürüst ve adaletli bir yöneticinin savaşın önünde durmasını, savaşın haklı olmasını, toplumlar üzerinde barışı sağladığı zaman amacını gerçekleştirdiğini söyler. Barış doğrultusunda hareket eden savaşlarla hayatta kalma mücadelesi için yapılan savaşların farklılığını ortaya koymuş, hayatta kalmak için yapılan savaşın daha büyük yıkım olduğunu, savaşın meşrulaştırılmasının doğru olmadığını ifade etmiştir.⁷

Savaş kavramı genel olarak ele alındığında soylu, büyük ailelerin kendi aralarındaki çatışmanın dışında ulusal devletlerin hâkimiyetlerini korumak için yaptıkları mücadele olarak nitelendirilebilir. Zamanla insanların üzerinde yaşadıkları toprakları devlet olarak nitelendirmesi ayrıca devletin bu hiyerarşik düzen içerisinde vatandaşların ve silahlı güçlerin oluşturulmasıyla birlikte savaşan kişilerin sayısı çoğaldıkça savaşın kapladığı alan ulusal sınırların dışına çıkmıştır ve böylece ulusal bilinç meydana gelmiştir. Ulusların tüm varlığıyla kendi geleceklerini koruma altına almak için yapmış oldukları savaşlar, tarihsel yapısı içinde Napolyon'a kadar uzanır. Türkiye'nin bağımsızlık sembolü olan Kurtuluş Savaşı'nda Ulu Önder Atatürk tarafından Türk milletine bağımsızlık, barış ve ulusal bilinç yolunda savaşmak gerektiği aşılarmıştır.⁸

İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türkiye

1929 yılında dünyada yaşanan ekonomik buhran bütün devletleri etkisi altına almıştı. Türkiye, Dünyadaki Ekonomik çerçevede ham madde ihracatçısı ve sınai ürün ithalatçısı konumundaydı. Ayrıca Türkiye serbest ticaret yapan ülkeler arasına da girmişti. Ekonomik buhran, ham madde fiyatlarını sınai fiyatlara nazaran daha çok etkileyerek düşüş yaşanmasına sebep olmuştur. İhracatın alım gücündeki oran ithalat kapasitesinde de önemli değişikliklere yol açmıştır.

⁶ a.g.m., s. 152-153.

⁷ a.g.m., s. 155.

⁸ Ali Bilgin Varlık, a.g.m., s. 125.

Serbest ticaret modelinin 1929’u izleyen yıllarında güçlü devletler, gelişmekte olan ülkeleri kendi ekonomi sahalarına çekerek onların ekonomilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu yılın sonlarından itibaren dış ticaretini kontrol eden ve kaynaklarını koruyan Türkiye’yi, siyasi bağımsızlığa; iki yıllık bir denemeden sonra 1932 yılından itibaren korumacı ve devletçi bir politikaya yöneltmiştir.⁹

Türkiye, 1920’li ve 1930’lu yıllarda ise iç ve dış sorunları çözüme kavuşturmuş, Ulu Önder Atatürk’ün “Yurtta Barış Dünyada Barış” ilkesi doğrultusunda dış siyasetine yön vermiştir. 1936 yılında Montreux Boğazlar Sözleşmesi’nin imzalanmasından sonra Türkiye’nin dış siyasetinde yeni değişimler meydana gelmiştir. Batılı devletlerle olan ilişkilerini gözden geçirerek dostane bir politika yürütmüştür. 10 Kasım 1938 tarihinde Atatürk’ün vefatıyla İsmet İnönü cumhurbaşkanlığına seçilmiştir.¹⁰

İsmet İnönü 1938 yılında iç ve dışta yaşanan meseleleri şu şekilde ifade etmiştir: “Dış âlemin yeryüzü ölçüsünde çatışmaya gittiğini kesin inanmayla görüyordum. Ufukta beliren bu çetin fırtınayı selametle geçirmek en çok fikrimi işgal ediyordu. Dış münasebetlerimiz kararsız ve temelsizdi. Sovyetlerle münasebetlerimiz gölgeli, Nazilerle İç politikada bir huzur nizamına ihtiyacımız vardı ve bu mesele benim gözümde acele idi. Devletin iç ve dış işlerini inanılır bir zemine oturtmak ilk görevdi. 1930’dan sonra bir iktisadi plan tatbik etmeye başlamıştık. Son neticesini yakından henüz bilmiyordum. Zihnimi işgal eden meseleler bunlardı.”¹¹

Şevket Süreyya Aydemir savaş öncesi ülkenin savaş ekonomisine hazırlık yapmadığını, ordunun kendi imkânları doğrultusunda savaşa hazırlandığını ifade etmiştir. Ayrıca halkın ihtiyaçları doğrultusunda hareket edilerek paranın, kredinin, ulaştırmanın ve endüstrinin savaş ekonomisi çerçevesinde ele alınması gerektiğini vurgulamıştır.¹²

Savaşın başlamasıyla birlikte Milli Şef İsmet İnönü’nün siyasi politikası, Türkiye’nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü tehlikeye atmamak ve savaş sahası içinde bulunan güçlü devletler karşısında denge politikası uygulamak üzerine şekillenmiştir. Savaş süresi

⁹ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2015*, İmge Kitapevi, 23. Baskı, Ankara Haziran 2018, s. 67-68.

¹⁰ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih 1789-2001*, Der Yayınları, 7. Basım, İstanbul Mart 2008, s. 820.

¹¹ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, Remzi Kitap Evi, IV. Baskı, İkinci Cilt, İstanbul 1979, s. 33.

¹² a.g.e., s. 70-71.

boyunca Türkiye'nin jeopolitik konumu sebebiyle savaş sahası içerisinde bulunan devletler, Türkiye'yi bu sahanın içine çekerek savaş alanını genişletmeye çalışıyorlardı. Türkiye'nin, Sovyet karşıtı gözükmekten güvenliğini sağlayacak devletlerle iş birliği yapması dış politikasının odak noktasını oluşturuyordu. Savaşın başlangıcında Türkiye, İngiltere ve Sovyetlerle dostane ilişkiler kurarak Almanya ile ilişkilerini dengede tutmaya çalışmıştır. Savaş koşulları içerisindeki Türk dış politikası yaşanan gelişmelere göre değişkenlik göstermiştir. Bu dönemde İsmet İnönü, savaş sahasına katılmama nedenini tarihte yaşanmış olaylara bağlayarak Osmanlı İmparatorluğu'nun, Birinci Dünya Savaşı içinde yer alarak güçlü devletler tarafından sömürge durumuna düşmesini ayrıca Türk milletinin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmasını tecrübe ettiklerini bundan dolayı savaş sahası içerisinde yer almadıklarını belirtmiştir.¹³

Şevket Süreyya Aydemir ise ülkenin savaş dışı kalmasına rağmen, savaşın yıkıcı etkisini birebir hissettiklerini şu sözlerle ifade etmiştir: *“Ülke, tam bir cihazlanma yetersizliği içindeydi. Hele tarımsal alanda düpedüz ilkel verimsiz ve teşkilatsız bir durum içindeydik. O kadar ki, hatta savaşa girmemişken bile kıtlık, açlık çekiyorduk. Yollar, ulaştırma araç ve imkânları da yetersizdi. Milli stoklar yoktu ve bu stoklar olsa bile, zaten depolama tesislerine malik değildik. Eğer İnönü'nün Başvekillik devrinde ve çeşitli direnişlere rağmen yürüttüğü demiryolu siyaseti de olmasaydı. Bu tüketim merkezleri, ülkenin uzak uçları ile büsbütün bağlantısız kalırdı. Bu şartlar içinde, cumhuriyet devletçiliğinin ülkeye hediyesi olan birkaç şeker tekstil fabrikasıyla benzeri tesislerden de mahrum kalsaydık, tam bir “Harbi Umumi Sefaleti” içine kadar girerdik.”*¹⁴

Türkiye, II. Dünya Savaşı'nda tarafsız politika izlemiş, savaş sahasında arka planda kalmış olmasına rağmen savaşın tüm yıkıcı etkisini derinden hissetmiştir. Tarım üreticisinin seferberlik sebebiyle askere alınması, hükümetin özellikle iktisadi anlamda almış olduğu tedbirler, ülkede yaşanan iâşe sıkıntısı ülkeyi savaşın yıkıcı etkisine maruz bırakmıştır.¹⁵

¹³ Fatma Rezzan Ünalp, “İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Savaş Dışı Kalma Politikaları ve Sonuçları”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, Cilt 1, S. 45, 2020, s. 204.

¹⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, İkinci Cilt, s. 205.

¹⁵ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2015*, s.89.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN İKTİSADİ GÖRÜNÜMÜ (1939-1945)

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI’NIN TÜRKİYE’NİN İÇ VE DIŞ POLİTİKASINA TESİRİ

1.1 İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI’NIN TÜRKİYE ÜZERİNDEKİ SİYASİ VE EKONOMİK BOYUTU

1.1.1 İkinci Dünya Savaşı’nın Ortaya Çıkışı ve Türkiye

II. Dünya Savaşı’nın yaklaştığı sıralarda kapitalist devletler gelişim süreçlerini uyumlu bir şekilde gerçekleştiremiyorlardı. Bu süreçte Almanya iktisadi gelişimini İngiltere ve Fransa’dan önce tamamlamıştı. Almanya kadar ekonomik anlamda gelişme gösteren Japonya ise Asya’da ekonomik hâkimiyetini kurma mücadelesine girmişti. Bu iki kapitalist ülkeyi takip eden İtalya, İngiltere, Fransa ve ABD’nin yeni sermaye arayışları bu yıkıcı savaşın alt yapısını oluşturmuştur. Bu sermaye artırma mücadelesi spontane olarak gruplaşmayı beraberinde getirmiştir. Gruplaşmanın bir yanını Almanya, Japonya, İtalya diğer yanını ise Fransa, İngiltere, ABD oluşturmuştur. Bu devletler ekonomik hâkimiyetlerini Avrupa’yla sınırlamak yerine Asya ve Afrika’ya yayılarak sömürge alanlarını genişletmişlerdir.

Bu durum çatışmayı da beraberinde getirmiş, kapitalist devletlerin pazar arayışları bu bölgede yaşayan ve sömürölmek istenmeyen devletleri tedirginlik içinde toprak bütünlüğünü korumaya yöneltmiştir.¹⁶

II. Dünya Savaşı’nın başlangıç döneminde Türkiye; Almanya ve İtalya gibi yeni pazar arayışları içinde olan devletlerden toprak bütünlüğünü korumak için harekete geçmiştir.¹⁷

Türkiye, II. Dünya Savaşı’nın başladığı sıralarda her iki blokla da ilişkilerini bozmamak istemiştir. Avrupa’da ve Ortadoğu’da cereyan eden gelişmeler üzerine 1939 yılında İngiltere ve Fransa ile yakınlaşmış, Sovyet Rusya’nın da bu yakınlık içerisinde

¹⁶ Türkaya Ataöv, *İkinci Dünya Savaşı*, Birey ve Toplum Yayınları, Birinci Baskı, Ankara Haziran 1985, s. 3-4.

¹⁷ Zehra Önder, (çev.) Leyla Uslu, *II. Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası*, Bilgi Yayınevi, Birinci Basım, Ankara Nisan 2010, s. 19.

olacağını düşünmüştür. Türkiye'nin yapmış olduğu bu hamle Almanya ve İtalya tarafından tepkiyle karşılanmıştır.¹⁸

12 Mayıs 1939 tarihinde Türk-İngiliz görüşmeleri sonucunda bir deklarasyon yayımlanmıştır. Bu görüşmelere Fransa'nın da katılmak istemesiyle 23 Haziran'da Fransa ve Türkiye arasında Hatay meselesi çözüme kavuşturulmuştur. Bu devletle de Türk-İngiliz deklarasyonu gibi bir deklarasyon imzalanmıştır.¹⁹

19 Ekim 1939'da İngiltere ve Fransa ile İttifak Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmanın hükümlerine göre: *“Türkiye’ye bir Avrupa devleti saldırırsa İngiltere ve Fransa Türkiye’ye her türlü yardımı yapacaktı. İngiltere ve Fransa bir Avrupalı devletin saldırısına uğrarsa ve savaş Akdeniz’e intikal ederse Türkiye bu iki devlete yardım edecekti. Savaş Avrupa’da olursa Türkiye; İngiltere ve Fransa yararına tarafsızlık politikası izleyecekti. İngiltere ve Fransa, Yunanistan ve Romanya’ya verdikleri garantilerin yerine getirilmesi için savaşa girerlerse Türkiye de bunlara katılacak ve yardım edecekti. Taraflar bu antlaşmanın sonucu olarak savaşa girerlerse mütareke ya da barış için birlikte karar vereceklerdi.”* Türkiye yapmış olduğu ittifak antlaşmasıyla İngiltere ve Fransa’dan güç almış, aynı zamanda Sovyetler ile savaş sahasında olmak istemediğini göstermiştir. Savaş öncesi İngiltere, Fransa ve Türkiye arasında yaşanan bu ittifak Sovyetler ve Türkiye ilişkisini zedelemiş, Sovyetler Birliği Türkiye’ye yapmış olduğu petrol sevkiyatını durdurmuştur.²⁰

1 Eylül 1939 tarihinde Almanya, Polonya’yı işgal etmiştir. İngiltere ve Fransa da 3 Eylül 1939 tarihinde Almanya’ya savaş açmıştır. Böylece II. Dünya Savaşı fiilen başlamıştır.²¹

Polonya bu işgale karşı koyamamıştır. Fransa ve İngiltere ise Polonya ile ittifak yapmalarına rağmen askeri ve stratejik nedenlerden dolayı gereken desteği verememiştir. Böylece Polonya, Almanya karşısında yalnızlaşmıştır. Alman ordusu Varşova’yı kuşatmıştır.²²

¹⁸ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 821.

¹⁹ Fahir Armaoğlu, *Türk Dış Politikası Tarihi*, Kronik Yayınları, 3. Baskı, İstanbul Nisan 2020, s. 111-112.

²⁰ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 826-827.

²¹ *a.g.e.*, s. 785.

²² Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Timaş Yayınları, 20. Baskı, İstanbul Ekim 2015, s. 324.

Polonya'nın, Almanya karşısındaki durumunu gören Sovyet Rusya 23 Ağustos 1939 tarihli Alman ve Sovyet antlaşmasını öne sürerek kendilerine ayrılan toprakları işgal etmiştir. Polonya'nın Almanya ve Sovyet Rusya arasında paylaşılmasından sonra Sovyetler, Birinci Dünya Savaşı sonucunda kaybettiği Baltık topraklarını işgal etmek için harekete geçmiştir. Almanya ve Sovyet Rusya'nın emellerini gerçekleştirmek için çizmiş oldukları yeni sınır sebebiyle Sovyetler, Baltık devletleri ve Litvanya ile sınır komşusu olmuştur. Sovyetler Birliği, ilk etapta Estonya'dan deniz ve hava üstlerini istemiştir. Bu istek yerine getirilmezse burayı işgal edeceğini beyan etmiştir.

Sovyetler ile Estonya arasında 28 Eylül 1939 tarihinde karşılıklı yardım antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmayla birlikte Estonya, Sovyetlerin deniz, kara ve hava üstleri isteğini yerine getirmiştir. Sovyetler 5 Ekim'de Letonya, 12 Ekim 1939'da Litvanya ile imzaladığı karşılıklı yardım antlaşmasıyla yeni üstler elde etmeyi başarmıştır. Baltık Denizi'nin doğu kıyılarını hâkimiyetine aldıktan sonra Finlandiya'dan da üstler istemiş, Finlandiya'nın bu isteği kabul etmemesi üzerine 30 Kasım 1939'da Finlandiya'ya savaş açmıştır. Sovyet Rusya'nın bu hareketi dünya kamuoyunda tepkiyle karşılanmıştır. 14 Aralık 1939'da Sovyetler, Milletler Cemiyetinden çıkartılmıştır. İskandinav ülkelerinin tarafsızlık politikaları sebebiyle Finlandiya yalnızlaşmış ve barış görüşmelerini kabul etmiştir. Böylece Sovyet Rusya, Baltık kıyılarına kalıcı olarak yerleşme fırsatı bulmuştur.²³

Almanya, 9 Nisan 1940'ta Danimarka ve Norveç'i işgal etmiştir. Doğu ve kuzeyini güvenlik altına aldıktan sonra 10 Mayıs 1940'ta Hollanda ve Belçika'yı da işgal etmiştir. 10 Haziran 1940'ta ise İtalya; İngiltere ve Fransa'ya da savaş açmıştır. Almanya da 14 Haziran 1940'ta Fransa'ya savaş açmıştır.²⁴

Savaşın Akdeniz'e yayılmasıyla birlikte Türkiye, Avrupalı devletlerle yapmış olduğu 19 Ekim 1939 tarihli ittifakın ikinci maddesi gereği savaşın eşiğine gelmiştir. Türkiye, tarafsızlık ilkesini sürdürmekle birlikte Sovyet Rusya'nın toprak bütünlüğüne zarar vereceği düşüncesiyle temkinli davranmış ve savaşa girmeyeceğini beyan etmiştir.²⁵

²³ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 786.

²⁴ *a.g.e.*, s. 787.

²⁵ Fahir Armaoğlu, *Türk Dış Politikası Tarihi*, s. 118.

1940 yılında İtalya, Yunanistan'ı işgal etmiştir. Aynı yıl içerisinde Almanya da Macaristan ve Romanya'yı işgal etmiştir. 1941 yılında bütün Balkanlar doğrudan ve dolaylı olarak Almanya'nın himayesi altına girmiştir.

17 Şubat 1941'de Bulgaristan'ın isteğiyle Türk-Bulgar Deklarasyonu imzalanmıştır. İki devlet arasındaki bu deklarasyon Balkanların savaş sahası dışında kalabileceği izlenimini doğurmuştur. Bulgaristan 1 Mart 1941'de "Üçlü Pakt"a yerini almıştır. 1941'de de Almanlar, Yunanistan'ı ve Ege Adaları'nı işgal etmiştir. Savaşın yayıldığı ve şiddetini artırdığı bu dönemde Almanya'nın, Balkanlarda uyguladığı stratejiler Türkiye ve İngiltere'yi olduğu kadar Sovyet Rusya'yı da endişeye düşürmüştür.²⁶

Sovyetler, Balkanlardaki emellerini korumak adına 25 Mart 1941 tarihinde Türkiye'ye 1925 tarihli Tarafsızlık ve Saldırmazlık Paketi'nı hatırlatarak Türkiye ile karşılıklı güven tazelemiştir. Sovyetler, Türkiye'nin Almanya'ya karşı izleyeceği politikanın önemini fark etmiş, bu sebepten Türk Hükümeti ile dostane ilişkiler kurmaya devam etmiştir.²⁷

Almanya'nın, Balkanlardaki ilerleyişi Türkiye'yi endişelere sürüklerken Türkiye üzerinde Müttefik devletlerin baskısını da artırmıştır. Hitler, Türkiye'nin endişelerini gidermek ve müttefiklerin yanında savaşa girmesini engellemek adına 28 Şubat 1941 tarihinde İsmet İnönü'ye mesaj göndermiştir. Mesajın İçeriğinde Türkiye'nin toprak bütünlüğüne zarar vermeyeceğini yinelemiştir. İsmet İnönü ise mektubunda Almanya'nın isteklerine aynı zamanda Müttefik devletlere boyun eğmeyeceğini, topraklarını koruyacaklarını net, açık ifadelerle Hitler'e söylemiştir. Türkiye'nin, Almanya karşısındaki kararlı tutumu Almanya'nın Ortadoğu'ya yayılma politikası önünde engel teşkil etmiştir.²⁸

Almanya ise Türkiye'nin bu sert duruşu karşısında 18 Haziran 1941 tarihinde Ankara'da Türk-Alman Saldırmazlık Paketi'nı hayata geçirmiştir. Bu antlaşma ile Türkiye, Almanya karşısında toprak bütünlüğünü güvence altına alarak tarafsızlık politikasını yinelemiştir.²⁹

²⁶ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 828-829.

²⁷ Fahir Armaoğlu, *Türk Dış Politikası Tarihi*, s. 126.

²⁸ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 829-830.

²⁹ *a.g.e.*, s. 831.

II. Dünya Savaşı'nın geleceğini etkileyen Almanya, 22 Haziran 1941 tarihinde Sovyet Rusya'ya savaş açmış, Kırım'a kadar ilerlemiştir. Moskova üzerine yapmış olduğu saldırı ise sonuçsuz kalmıştır.³⁰

1942 yılında ise Almanya yeniden Sovyetler üzerine harekete geçmiş Stalingrad'ı kuşatıp Kafkasya'ya kadar ilerleyen Alman orduları, 1943 yılının Ocak ayında Sovyetlerin taarruzu karşısında yenilgiye uğrayarak teslim olmak zorunda kalmıştır.³¹

1943 yılından itibaren Müttefik devletler, Türkiye'nin savaşa girmesini sağlamaya çalışırken Mihver devletler ise savaş dışı kalmasına çalışmıştır.³²

14-24 Ocak 1943 tarihleri arasında yapılmış olan Kazablanka Konferansı'nda İngiltere ve Amerika'nın emelleri de ortaya çıkmıştır. Churchill; Balkanlar'da, Yunanistan ya da Ege Adaları'nda yeni cephe açılmasını, Türkiye'nin savaşa müdahil olmasını ve Manş Denizi'ni geçmek için de askeri hazırlık yapılması konularında ısrarcı davranmıştır. ABD, Churchill'in bu planlarını kabul etmiştir.³³

Konferansın Türkiye'yi ilgilendiren en önemli sonucu Müttefiklerin, Almanya'nın kayıtsız, şartsız teslimine kadar savaşı sürdürecektir. Konferansta alınan karar doğrultusunda barış görüşmelerine başlanabilmesi için Almanya'nın kayıtsız, şartsız teslimiyeti gerekliydi. Konferans, Türkiye açısından olumlu sonuçlanmamış; hükümet bu durumun dış politikada yeni sorunlar yaratacağını öngörmüştür. Müttefikler ise Türkiye'yi savaşa koymak için girişimlerde bulunmuşlardır.³⁴

Müttefik devletler 30-31 Ocak 1943 tarihlerinde Türkiye'yi modern silahlarla güçlendirmek, ülkenin savunma gücü hakkındaki sorunlarını çözüme kavuşturmak için Türkiye ile Adana'da bir konferans gerçekleştirmiştir. Bu konferans neticesinde Almanya'nın yenilgiye uğratılması için Türk güçlerine ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır. Churchill, Türkiye'nin bir saldırı sonucu savaşa girme ihtimaline karşı Türk ordusunun gerekli silahlarla donatılması gerektiğine dair Türkiye'ye güvence vermiştir. Müttefikler

³⁰ a.g.e., s. 792.

³¹ a.g.e., s. 795.

³² Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, İletişim Yayınları, Cilt 2, 7. Baskı, İstanbul Nisan 2017, s. 141.

³³ a.g.e., s. 145.

³⁴ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, İletişim Yayınları, Birinci Cilt, 3. Baskı, İstanbul 2018, s. 262-263.

zamanı geldiğinde Türkiye'den ittifak antlaşması gereği savaşa girmelerini isteyebileceklerini ifade etmişlerdir. İsmet İnönü, Sovyet Rusya'nın ideolojisinden çekindiğini, Almanya'nın yenilgiye uğramasından sonra Sovyetler'in Avrupa'ya egemen olacağını, bu olaylar karşısında Türkiye'nin toprak bütünlüğünün tehlikeye gireceğine dair endişelerini dile getirmiştir. İsmet İnönü'nün bu görüşleri baz alınarak konferansta alınan kararlar doğrultusunda Müttefikler, Türkiye'nin savunma gücüne destek vermişlerdir.³⁵

Türkiye, Adana Konferansı'ndan sonra Almanya ve Sovyet Rusya tehlikesini göz önüne alarak tarafsızlığını sürdürmüştür. 13 Kasım 1943'te Moskova Konferansı'nda ise Sovyetler, Türkiye'nin savaşa girmesi gerektiği konusunu yinelemiştir. Konferansta Türk havaalanlarının Müttefikler tarafından kullanılmasına karar verilmiştir. 1943 yılının sonuna kadar Türkiye'nin savaşa müdahil olması planları devreye sokulmuştur. İngiliz yetkililer, Moskova Konferansı'nda alınan kararları kendi lehlerine çevirebilmek için 5-16 Kasım 1943 tarihleri arasında Kahire'de Türk yetkililerle görüşmüşlerdir. Bu görüşmenin amacı Türkiye'yi savaşa dâhil etmektir. Türkiye, bu görüşme sonucunda tarafsız olma politikasında ısrar etmiştir.³⁶

28 Kasım 1943 tarihinde Tahran Konferansı'nda Müttefiklerin Türkiye üzerindeki baskısı artmış, Türkiye'nin savaşa katılması noktasında ısrarcı davranmışlardır. Tahran Konferansı dönüşü Churchill, konferansın kararlarını bildirmek için İsmet İnönü'yü Kahire'ye davet edeceğini söylemiştir. Konferansta havaalanı istekleri tekrar gündeme gelmiştir. 15 Şubat 1944 tarihine kadar Türkiye'nin tekrar savaş sürecine katılması konusu kabul edilmiştir.³⁷

Türkiye, 4-6 Aralık 1943 tarihleri arasında İngiltere ve ABD ile yapmış olduğu Kahire Konferansı'nda ilk kez kural gereği savaşa katılmayı kabul etmişse de ordusuna gerekli olan lojistik desteğin verilmesini şart koşturmuştur. Müttefiklerin, Türkiye'nin isteklerini kabul etmesiyle konferans sona ermiştir. Almanya 1943 yılında doğu cephesinde istediği randımanı alamadığı için Türkiye'yi kendi yanında savaşa koymak emelinden vazgeçmiştir.

³⁵ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 839-840.

³⁶ *a.g.e.*, s. 841-842.

³⁷ Fahir Armaoğlu, *Türk Dış Politikası Tarihi*, s. 142-143.

Türkiye'nin karşı cephede yer almasından endişe duyduğu için tarafsızlık politikasına destek vermiştir. Bu süreç Türk-Alman ilişkilerine olumlu yansımıştır.³⁸

18 Nisan 1943 tarihinde Almanya ile yeni bir ticaret antlaşması imzalanarak yürürlüğe konulmuştur. İki devlet arasında yaşanan bu süreçten dolayı Almanya daha önceden vermeyi planladığı askeri malzemeyi Türkiye'ye vermiş, Türkiye ise Almanya'ya ihraç ettiği krom miktarını artırmıştır.³⁹

Müttefikler, Türkiye'ye yapılacak askeri yardımı tespit etmek için Ocak 1944 başlarında Türk ve İngiliz heyetleri arasında bir görüşme organize etmişlerdir. Ancak görüşme kesin bir sonuç alınmadan 3 Şubat 1944 tarihinde birdenbire kesintiye uğramıştır. Müttefiklerin Türkiye üzerindeki baskısı daha da artmıştır. 7 Şubat 1944 tarihinde Amerika ve İngiltere, Türkiye'ye yaptıkları silah ve malzeme yardımını kesmişlerdir. Müttefikler, Türkiye'ye mobing uygulayarak Almanya ile yapmış oldukları ticaret antlaşmasını askıya almalarını istemişlerdir. Bu durum üzerine Türkiye 20 Nisan'da krom ihracatına son vermiştir.⁴⁰

5 Haziran 1944 tarihinde Boğazlardan Karadeniz kıyısına bazı Alman savaş gemilerinin ilerlemesi, Türkiye ile Müttefik devletler arasında sorun teşkil etmiştir. Yaşanan bu durum karşısında Müttefik devletler, Türkiye'nin Almanya ile olan ticari ve diplomatik ilişkilerine son verilmesi konusunda baskı uygulamışlardır. Müttefiklerin bu isteği Türkiye tarafından olumlu karşılanmıştır. Müttefik devletlerin görüşüne göre Türkiye, savaş süresi boyunca uygulamış olduğu tarafsızlık politikasında ve Almanya ile ilişkilerin kesilmesi noktasında geç kaldığı için Sovyetler bu durumdan rahatsız olmuştur. Sovyetler Birliği bu rahatsızlığını gidermek için Türkiye ile birebir görüşme talep etmektedir.⁴¹

Türkiye, savaşın son dönemlerinde Sovyetlerle ilişkisini düzeltmek için çabalamış ama çabalamaları karşılığını bulmamıştır. Sovyetlerin 1944'te Romanya ve Bulgaristan'a girmesi, Türkiye'yi toprak bütünlüğü konusunda endişelendirmiştir. 1944 yılının sonlarında ise İngiltere'nin, Yunanistan'a asker çıkarması ve Alman işgalinden kurtarması Türkiye'yi sevindirmiştir. Türkiye, kuzeyden inen Sovyet Rusya'ya karşı İngiltere'nin Balkanlarda

³⁸ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 843.

³⁹ *a.g.e.*, s. 844.

⁴⁰ Fahir Armaoğlu, *Türk Dış Politikası Tarihi*, s. 144-145.

⁴¹ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 847.

hareketlilik göstermesini kendisi için garanti olarak görmüştür. Türkiye, bu dönemde de On İki Ada üzerinde de hiçbir talep ve iddialarının olmadığını Yunan Hükümeti'ne bildirmiştir. 4-11 Şubat 1945 tarihleri arasında Yalta Konferansı'nda savaş sonrası kurulacak yeni düzenin belirlenmesi ile ilgili ortaya atılan görüşler Türkiye'yi de etkilemiştir. 10 Şubat 1945 günü yapılan yedinci oturumda Sovyetler, Boğazların ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin tekrar detaylandırılmasını istemiştir.⁴²

Sovyetlerin Boğazlar ile ilgili istekleri olumlu karşılsa da daha sonra Dışişleri Bakanları düzeyinde yapılmasını ve bu durumdan da Türkiye'nin haberdar edilmesini kararlaştırmışlardır. Yalta Konferansı'nda Roosevelt, Türkiye'nin kurulmakta olan Birleşmiş Milletler Örgütüne katılmasını istemiştir.⁴³

Türkiye, Birleşmiş Milletler Örgütünün kurulacağı San Francisco Konferansı'nda yer alabilmek için 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiş; fakat Türkiye'nin bu hareketi Sovyetleri memnun etmemiştir. 19 Mart 1945 tarihinde Türkiye'ye ultimatom vererek 17 Aralık 1925 tarihli Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması'nı yürürlükten kaldırmış, iki ülke arasında yeni bir antlaşma yapılabilmesi için Boğazların Türkiye ile birlikte ortak müdafaa edilmesi, Sovyetlere Boğazlarda deniz ve kara denetimi verilmesini ileri sürmüştür.⁴⁴

Türkiye'nin dış siyasetinde bunlar yaşanırken 7 Mayıs 1945'te Almanya teslim olmuştur. Hem Avrupa meselesini hem de devam etmekte olan Uzakdoğu harbini değerlendirmek amacıyla 17 Temmuz 1945 tarihinde Postdam Konferansı yapılmıştır. Sovyet Rusya, Akdeniz'e açılmak için İtalya'nın eski sömürgelerinden birini istemiştir. Sovyetlerin Bulgaristan üzerindeki emelleri ve Türkiye aleyhinde propaganda yapmaları Türkiye'yi endişelendirmiştir. Churchill, Türkiye'nin bu endişesini gerekçe göstererek Sovyetlerin bu isteğini reddetmiştir. Ayrıca Boğazlar meselesini açarak Boğazlar gibi önemli bir konunun sadece Türkiye ile Sovyet Rusya arasında çözülemeyeceğini ifade etmiştir.⁴⁵

⁴² Fahir Armaoğlu, *Türk Dış Politikası Tarihi*, s. 147.

⁴³ Rifat Uçarol, *a.g.e.*, s. 849.

⁴⁴ Fahir Armaoğlu, *Türk Dış Politikası Tarihi*, s. 149-150.

⁴⁵ *a.g.e.*, s. 151.

İngiltere ve ABD, Sovyetlerin ticaret ve savaş gemilerinin her koşulda Boğazlardan serbestçe geçebileceğini bu geçişlerinin üç büyük devletin ve ilgili devletlerin güvencesinde olacağını beyan etmişlerdir. İngiltere ve ABD, verilen böyle bir güvenceye karşı Rusya'nın Boğazlarda üst istemesinin lüzumsuz olduğunu vurgulamışlardır. İki tarafın görüşlerinin uyuşmaması sebebiyle üç devletin de Boğazlar konusunda görüşlerini Türkiye'ye ayrı olarak bildirmeleri kararlaştırılmıştır. Konferanstan sonra 14 Ağustos 1945'te Japonya teslim olmuş ve harp sona ermiştir.⁴⁶

Türkiye, savaşın sonlarına doğru Sovyetlerin baskılarına karşı direnmiş, toprak bütünlüğünü korumak için dış siyasette uygulamış olduğu tarafsızlık politikası sayesinde savaşın yıkıcı etkisinde kurtulmayı başaramıştır.⁴⁷

1.1.2 İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye'nin Dış Ticaretine Yansıması

II. Dünya Savaşı'nın baş göstermesiyle birlikte Türkiye'de yarı seferberlik uygulaması başlamıştır. Genç ve üretici nüfusun askere alınması ile birlikte iktisadi anlamda sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Ülkede yaşanan ekonomik bunalım ithalatı ve ihracatı olumsuz etkilemiştir. Türkiye'nin iktisadi anlamda en büyük çöküşü tarım alanında meydana gelmiştir. Savaşın başladığı 1939 yılında ülke nüfusunun %70'i tarım sektöründe çalışıyordu.⁴⁸

Savaşın ortaya çıkmasıyla birlikte Türkiye'nin ihracatında düşüşler meydana gelmiştir. Türkiye ekonomisinde büyük yer kaplayan tarım ihracatı 1940 yılının ilk 10 ayında miktar olarak 1939 yılına göre 276 milyon kg ve 1938 yılına göre de 344 milyon kg azalma göstermiştir. İhracatın 1948 fiyat değerine bakıldığında 1938 yılında 724 milyon TL, 1944 yılında 277 milyon TL azalma görülmüştür. Ticaret kapsamında tarımsal ihraç ürünlerinin değeri, tarımsal katma değer oranına göre düşüş göstermiştir. Ortaya çıkan bu veri analizi 1926-1930 yılları arasında 0,18, 1931-1935 yılları arasında ise 0,17'dir. 1936-1940 yılları arasında ise olağanüstü hasat koşulları sebebiyle tarımsal üretimindeki artış 0,11 azalmıştır. Savaşın getirmiş olduğu olumsuzluğun ekonomi üzerindeki etkisi ihracat

⁴⁶ a.g.e., s. 152.

⁴⁷ Rifat Uçarol, a.g.e., s. 852.

⁴⁸ Alev Gözcü, "İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Ekonomik Durumun Sosyal Hayata Etkilerine Dair Bazı Tespitler", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 62, Bahar 2018, s. 89.

kapasitesini sınırlandırmış, tarımsal üretim oranı bu dönemde ise 0,08 olarak en az seviyeye düşmüştür.⁴⁹

II. Dünya Savaşı'ndan önce Türkiye, dış ticaretinde yeni sistem ve düzenlemelere gitmiştir. Türkiye, savaş yıllarında tarafsızlık politikası uygulamış olmasına karşı Almanya'yla ticaret ilişkilerini geliştirmesi sayesinde dış ticaretini bir nebze de olsa ilerletmiştir. Savaşın başlamasıyla birlikte 4 Eylül 1939 tarihinde çıkarılan 2/11869 sayılı kararname ile pek çok toprak mahsulünün ihracına sınırlama getirilmiş, ihracatın önemli bir kısmı da lisans usulüne göre değerlendirilmiştir.

Dış ticaretteki bu yansımalar iç piyasayı da etkilemiş, iç pazarda piyasa fiyatlarında düşüşler meydana gelmiş, üretici ve ihracatçı olumsuzluklarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu olayların yaşanması üzerine 6 Kasım 1939'da çıkarılan 2/12301 sayılı kararnameyle ihracatına sınırlama getirilen ve denetim altında alınan toprak mahsullerinin kapasite alanı küçülmüştür.

TABLO 1.1
İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'nin Dış Ticaretindeki Gelişmeler

Yıllar	İthalat 1.000 lira	İhracat 1.000 lira	Ticaret Açığı 1.000 lira	İthalat (Ton)	İhracat (Ton)	İthalat (Ton)/lira	İhracat (Ton)/lira
1938	149.837	144.947	-4.890	844.275	1.447.220	177,47	100,15
1939	118.249	127.389	+9.140	734.933	1.134.892	160,89	112,25
1940	68.923	111.446	+42.523	356.896	658.820	193,12	169,16
1941	74.815	123.081	+48.266	310.105	428.899	241,26	286,97
1942	147.713	165.034	+17.321	344.040	355.026	429,35	464,85
1943	203.045	257.152	+54.107	391.168	333.451	519,07	771,18
1944	164.945	232.530	+67.585	331.758	345.635	497,18	672,76
1945	126.166	218.929	+92.763	324.511	309.538	388,79	707,28
1946	223.931	432.094	208.163	402.734	905.190	556,03	477,35
1947	685.003	625.244	-59.759	621.822	1.173.039	1.101,61	531,01

Kaynak: İlhan Tekeli, Selim İlkin, *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, İletişim Yayınları, Cilt 2, İstanbul 2014, s. 217.

1929 Dünya Ekonomik Krizi'nden sonra alınan tedbirler nedeniyle dış ticaret açığı fazlalaşmıştır. Tablo 1,1'e göre 1938 yılında ortaya çıkan küçük miktardaki dış ticaret açığında Dünya Ekonomik Krizi sonrası ortaya çıkan ilk dış ticaret açığı meydana gelmiştir.

⁴⁹ Murat Metinsoy, *a.g.e.*, s. 49.

Türkiye, savaş sürecinde almış olduğu tedbirler ve uygulamış olduğu ekonomi politikaları sonucu dış ticaret fazlası vermiştir. Tabloya bakıldığında 1947 yılında Türkiye'nin dış ticaret açığı verdiği görülmüştür.

Tablo 1,1'e bakıldığında ithalat ve ihracat yalnız değer olarak değil miktar olarak da verildiği için aradaki küçülme kendini açığa çıkarmıştır. İthalat yüzde 60 ihracat ise yüzde 80 seviyesinde küçülme göstermiştir. Savaş yıllarında Türkiye, dış ticaretini düzenlemesi ve kararnameler çıkarmasının yanı sıra ticaret alanında Milli Korunma Koordinasyon Heyeti'nin Kararları doğrultusunda hareket etmiştir.⁵⁰ Türkiye ilk etapta ticaretini bu kararlar doğrultusunda şekillendirmiş, ithalatçılar ve ihracatçılar arasında sistemli bir hiyerarşi oluşturarak ticareti kontrol altına almayı amaçlamıştır. Milli Korunma Kanunu'nun 8. ve 20. Maddeleri göz önüne alınarak savaş koşulları içerisinde kurulmuş olan İthalatçı Birlikleri ithal malların fiyatlarını kontrol altında tutmak ve ithal edilen malları ithalatçılar arasında pay etmek gibi görevler üstlenmiştir.

Ihracatçı Birlikleri, savaş öncesi dönemde organize olmuşlardır; bu birliklerin amacı ihracatta yer almış maddelerin satışı sırasında tek alıcının karşısına tek satıcı çıkarmaktır. Hükümet, Milli Korunma Kanunu'nun 9. Maddesine göre komisyoncu, ithalatçı, ihracatçı, sanayici ve tüccarlara fatura verme mecburiyeti getirmiş, bu yöntemle piyasadaki fiyatların devlet tarafından kontrol altına almasını sistemleştirmiştir.⁵¹

Savaş dönemi içerisinde uygulanan ekonomi, Refik Saydam Hükümeti Dönemi'nde devletin kontrolü altında gerçekleşen bir sisteme tabiydi. Milli Korunma Kanunu'nun 104. Maddesine göre ithalat ve ihracat yapma yetkisi Ticaret Ofisine verilmiştir. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti Dönemi'nde ise bu kurumun ticaret faaliyet kapasitesinin daraltıldığı bir sistemle hareket edilmiştir. Savaş koşullarında ekonomiyi canlandırmak ve halk için önemli bir yer edinen maddelerin işleyişini kolaylaştırmak adına bazı kurumlara yetkiler verilmiştir.

Milli Korunma Kanunu'nun 58. Maddesine göre kinin ithalinde Kızılay, kanunun 121. Maddesine göre göztaşı ve potas ithalinde İzmir İncir ve Üzüm Tarım Satış Kooperatifleri Birliği, kanunun 197. Maddesine göre de kükürt ithalinde Etibank görev

⁵⁰ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, İletişim Yayınları, Cilt 2, İstanbul 2014, s. 217-218.

⁵¹ a.g.e., s.220.

üstlenmiştir. Devlet ihracat ve ithalattaki piyasa fiyatları arasındaki farktan doğacak olan fazla kârlara el koymayı sistemleştirmiştir. Bu sistem iki şekilde ilerlemiştir: ilki ithalat ve ihracat için fiyat sınırları belirlemek, ikincisi ise devletin himayesi altına alacağı fazla karların toplanacağı bir kurum kurmak.

Milli Korunma Kanunu'nun 62. ve 136. Maddelerine göre ithal ve ihraç fiyat sınırlarını belirleme olanağı Bakanlıkların bünyesine verilmiştir. Kanunun 63. Maddesi gereği ihracat fiyat farklarından doğan kârlar için Ziraat Bankası bünyesinde bir kurum oluşturulması kararı verilmiştir.⁵²

Savaş yıllarında ticaret yollarının güvenli olmaması Türkiye'deki piyasa fiyatlarının artmasına yol açmıştır. Bu dönemde ülkelerin ihracat ve ithalat hacimleri önemli ölçüde küçülmüştür. Savaş sahasında olan devletler mallarını ihraç etmekten çok ithal etmeye çalışmışlardır. Bu durum Türkiye'nin ithalatında önemli kısıtlamalara sebep olmuştur.

1939 yılından itibaren bütçelerin gümrük bölümünde düşüşler meydana gelmiş, 1938-1939'da 77 milyon lira tutan gümrük gelirleri, 1939-1940'ta 56 milyona, 1940-1941 de ise 38 milyona kadar azalma göstermiştir. Türkiye, bu dönemde Almanya ile Kliring Sistemine dayalı dış ticaret yapıyordu. Türkiye'nin ticaret yapabileceği ulaşım yollarının önemli bir bölümünün çok azının denetimi ise Almanya'nın kontrolü altındaydı. Bu durum Türkiye'nin ticaret anlamında Almanya'nın güdümünde kalmasına yol açmıştır.

Savaş yılları içerisinde Almanya ile yapılan ihracatın önemli bir kısmını krom madeni oluşturmuştur. Türkiye, Almanya ile yaptığı ticarete ihracat kapsamında krom madeninin yanında İncir, üzüm gibi tarım ürünlerini de ihraç etmeyi şart koşmuştur.⁵³

Türkiye savaş koşulları içerisinde 1939 yılı Ekim ayından önce Fransa ile bir ticaret antlaşması yapmıştır. Daha sonra ise Fransa ve İngiltere ile “Üç Taraflı Karşılıklı Yardım Antlaşması'nı” yürürlüğe koymuştur. Fransa ile imzalanan ticaret antlaşmasına göre iki ülke arasındaki ticari münasebetler “hususî takas yolu” ile gerçekleştirilecektir.

⁵² a.g.e., s. 221.

⁵³ İrfan Bülbül, “İkinci Dünya Savaşının Türkiye’de Sosyal Hayata Olumsuz Yansımaları”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Cilt 0, S. 9, yıl 2006, s. 10-11.

1939 yılında toplam ithalatı 118 milyon lira olan Türkiye'nin 1940 yılındaki ithalatı durma seviyesine gelmiştir. Bu durumun yaşanmasının sebepleri arasında II. Dünya Savaşı'nın başlamasını, nakliyelerde olumsuzlukların ortaya çıkmasını ve ülkelerin ihracatlarını durdurmasını saymak mümkündür.

1939 yılı Türkiye ithalatı 127 milyon, 1940 yılı ihracatı ise 111 milyon olarak belirlenmiştir. Türkiye'nin ticaret sıralamasında ilk sırada yer alan Almanya'nın savaş sebebiyle ekonomisini sınırlaması, Türkiye ekonomisini etkilemiştir. 9 Ekim 1941 tarihinde iki ülke arasında yapılan ticaret yürürlüğe girmiştir. Yapılan bu ticaret antlaşmasına göre ticaret alışverişinin "takas" usulüne uygun şekilde yapılmasına karar verilmiştir. Yapılmış olan bu ticaret antlaşmasına göre tarafların Mart 1943'e kadar 100 milyon lira tutarında mal takası yapması ayrıca Türkiye'nin, Almanya'ya çeşitli ham madde ve gıda maddeleri satması karşılığında ise demir çelik, savaş malzemesi ve sanayi ürünleri alması kararlaştırılmıştır.⁵⁴

TABLO 1.2
Değer Bakımından İthalattaki Ülke Payları (yüzde olarak)

Ülkeler	1932	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947
Almanya	46,98	50,86	11,73	11,95	27,77	37,74	30,45	0,62	0,00	0,00
İngiltere	11,20	6,25	14,02	24,58	23,47	15,93	17,90	23,32	19,31	12,54
ABD	10,40	9,88	10,80	5,36	4,85	2,41	4,63	17,58	31,31	33,33
İtalya	4,74	8,48	16,29	3,19	3,00	1,70	0,29	0,02	5,80	13,95
Rusya	3,92	2,92	1,39	0,12	0,64	0,02	0,04	0,08	0,00	0,00
Çekoslovakya	3,84	1,51	3,67	2,58	2,60	3,92	4,32	0,92	1,87	4,92
Belçika	1,61	0,80	0,74	0,05	0,21	0,80	0,36	0,05	1,08	3,13
İsveç	1,52	1,18	0,92	1,83	2,17	3,32	2,01	10,32	6,28	3,07
Hindistan	1,49	0,62	1,72	3,55	8,02	9,81	8,78	7,57	4,38	1,93
Fransa	1,31	1,89	2,79	0,45	0,09	0,02	0,03	0,00	0,75	2,31
Hollanda	1,20	1,33	1,56	0,60	0,67	0,01	0,00	0,00	0,98	0,95
Romanya	1,14	1,98	15,68	11,63	0,68	0,96	4,68	0,13	0,45	0,20
Macaristan	0,96	0,91	2,91	5,34	7,51	6,87	7,23	0,34	0,00	0,22
Mısır	0,69	0,48	1,54	4,52	1,57	0,81	0,91	1,42	1,67	0,81
İsviçre	0,67	0,44	2,26	2,81	3,50	4,07	5,69	9,35	7,73	3,91
Filistin	0,38	0,07	0,04	2,19	1,80	3,31	3,64	6,92	3,98	1,44

Kaynak: İlhan Tekeli, Selim İlkin, *a.g.e.*, Cilt 2, s. 222.

⁵⁴ M. Selçuk Özkan, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Takas Usulü Ticareti", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 34, Yaz 2012, s. 90-91.

Tablo 1,2'ye bakıldığında Almanya'dan yapılan ithalat 1940 yılında aniden düşmüştür. 1942 yılında ise yeniden 30'lar seviyesine yükselmiştir. Bu yükselmeye 25 Nisan 1941'de Türkiye'nin, Almanya ile yürürlüğe koymuş olduğu ticaret antlaşmasının etkisi vardır.

Türkiye 9 Ekim 1941'de yürürlüğe koyduğu antlaşmada 15 Ocak 1943'ten sonra Almanya'nın, Türkiye'den krom ihracatı yapma fikri ortaya çıkmıştır. 23 Şubat 1945'te Almanya'yla ilişkileri bozulan Türkiye'nin ithalatı durma noktasına gelmiştir. Türkiye'nin 1940 yılında Almanya ile yaptığı ithalattaki azalma İngiltere ve ABD ile yapılan ticaretle de giderilememiştir. İngiltere ile yapmış olduğumuz ithalat 1941 ve 1942 yıllarında yükselmeye başlamıştır. ABD ile yaptığımız ithalat ise 1945 yılından sonra artış göstermiştir.⁵⁵ Savaş döneminde Türkiye'nin ihracatı Almanya ile İngiltere arasında değişiklik gösteriyordu. İngilizlerin satın almak istedikleri mallar Almanya ile Türkiye'nin ihracat rotasını belirlemiştir.

İngilizler, 1942 yılında Türkiye'den alacakları malları öncelik sırasına göre dört grup altında toplamıştı. Bu dönemde İngilizlerin öncelik sırasını kereste almıştı; çünkü Ortadoğu'daki kuvvetlerinin kereste ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri tek yer olarak Türkiye'yi görüyorlardı. İngilizlerin ikinci önceliğe sahip maddelerden ilki yağlı tohumlardı. Yağlı tohumlar arasında beslenme değeri yüksek olan fındığı Müttefik Devletler ve Almanlar da ihraç etmek istemişlerdir. İngiltere ayrıca bu dönemde Ege Bölgesi'nden kuru meyvelerden incir ve üzümü, Karadeniz'de ise fındığı Türkiye'den ihraç etmiştir. Türkiye'nin ihracatında afyon önemli bir yer tutmuştur. Türkiye savaş öncesi dönemde afyon ihracatında dünyada birinci sırada yer alıyordu. Tüm ihracatın yüzde 34'ünü gerçekleştirirken Türkiye'deki afyonların kaliteli oluşu ve morfin oranının yüksekliği Türkiye'nin ticarete önemini artırmıştır.⁵⁶

Bu dönemde Türkiye'nin ihraç maddeleri arasında devletlerin savaş maddesi olarak gördüğü krom önemli bir yere sahipti. Türkiye ile İngiltere arasında yapılan antlaşma ile Türkiye, İngiltere'ye krom ihraç etmiştir. 1941 yılında ise Almanya, Türk Hükümeti'ne

⁵⁵ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *a.g.e.*, Cilt 2, s. 222-223.

⁵⁶ *a.g.e.*, s. 229-230.

başvurarak savaşın başlangıcından itibaren İngiltere'ye satılan kromun kendilerine de ihraç edilmesi için istekte bulunmuştur.

1943 yılında Almanya ile Türkiye arasında ihracat yapılmaya başlanmıştır. Krom ihracatından rahatsız olan İngiltere ve ABD, Türkiye'ye bir ültimat vererek Almanya ile ihracatın durdurulmasını istemişlerdir. Bu istek üzerine Türkiye, Almanya ile olan ticaret ilişkisini sonlandırmıştır.⁵⁷

Türkiye savaş süresi boyunca Müttefik ve Mihver devletlerin yoğun müdahalesi ile karşı karşıya kalmış ve dış ticaretini büyük ölçüde ikili antlaşmalar doğrultusunda yürütmüştür.⁵⁸

1.1.3 İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye'nin İç Politikasına Etkisi

II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte Türkiye savaşın olumsuz etkisinden uzaklaşmaya çalışmıştır. 1930 yılında dünyada yaşanan ekonomik kaos ortamının oluşması, Türkiye'yi devletçilik politikası izleyerek ekonomisini iyileştirmeye yöneltmiştir.⁵⁹

Savaş yıllarında ortaya çıkacak sorunlara karşı savaş ekonomisi politikası gündeme gelmiştir. Bu dönemde tarımsal üretimi sağlayan genç ve dinamik nüfusun bir kısmının askeri seferberlik sebebiyle silahaltına alınması ayrıca devletin savunma harcamalarının artmasından dolayı bütçesinin giderek zayıflaması bu yıllarda devletin ekonomisi ile ilgili önlemler alma gerekliliğini doğurmuştur. Bu dönemde Türkiye, savaş yıllarında tarafsızlık politikası uygulamakla birlikte savaş dışı kalmayı hedeflemişse de savaşın getirmiş olduğu ekonomik buhrandan kurtulamamıştır. Bu yıllarda büyük bir ordunun beslenme ihtiyacı ve ticarete yaşanan kaos ortamı Türkiye ekonomisini derinden etkilemiştir. Savaş ekonomisinin koşulları ülkenin iç ekonomisinde tüketim sınırlamasını beraberinde getirmiştir.⁶⁰

⁵⁷ a.g.e., s. 231.

⁵⁸ Hüseyin Şahin, *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu*, Ezgi Kitap Evi, 7. Baskı, Bursa 2000, s. 74.

⁵⁹ Yenal Ünal, "1940-1950 Yılları Arasında Türkiye'de Fiyat Artışları ve Bu Dönem Ekonomisinin Genel Görünümü Üzerine Bir İnceleme", *Tarih Okulu Dergisi*, S. III, İlkbahar 2009, s. 73.

⁶⁰ Yasin Çoban, *Türkiye Ekonomisi*, İkinci Sayfa Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2010, s. 53-54.

Türkiye, savaşın etkisiyle ekonomisinde kısıtlama yapmıştır. Devletin almış olduğu bu tedbir ekonomik anlamda bütün sektörlerle olumsuz yansımıştır. Bu dönemde ithalatta sınırlandırmaların meydana gelmesi toplam arz kapasitesinin küçülmesine yol açmıştır.

Toplam arz kapasitesi daralmaya uğrarken savaşın yarattığı koşullar toplam talebin artmasına yol açmış, halkın temel tüketim mallarında yaşamış olduğu sıkıntı ortamı karaborsacılığın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Hükümetin savaş sahasında olan devletlere tarımsal ürünleri ihraç etmek istemesi ayrıca ordunun besin ihtiyaçlarını gidermek amacıyla stok sistemine başvurması, ülkenin mal talebinde artış meydana getirmiştir.⁶¹

1941 yılı ve savaşın sonlarına yaklaştıkça toplam tarımsal üretim sekteye uğramıştır. Bu durum halkın gıda ile ilgili çözümlenmeyi bekleyen sorunları arasında yerini almıştır.⁶²

Savaş yıllarında hükümet ithalatta yaşanan sıkıntılardan kendine pay çıkararak dış ticaret fazlası elde etmeyi hedeflemiş, politikalarını bu doğrultuda sürdürmüştür. 1940 yılında çıkarılan Milli Korunma Kanunu hükümete dış ticareti tamamen kontrol altına alma yetkisi vermiştir. Uygulanan bu politikayla hangi malların ne kadar ithal edileceği sistemleştirilmiştir. Bu yıllarda ithalat yaptığımız devletlerarasında Almanya ön sıralardaydı. 1940-1941 yıllarında ise Almanya ile dış ticaretimizde azalma meydana gelmiştir.⁶³

Türkiye, ekonomisini kalkındırmak, canlandırmak adına bazı ticaret antlaşmalar yapmıştır. Tarım ve sanayi sektöründe ekonomik anlamda iyileştirmeler yapmasına rağmen bu dönemde güçlü bir ekonomik sistem oluşturamamıştır. Ülkenin üretim bölgelerini büyük şehirlere bağlayan demir ve karayolları ticari açıdan istenilen seviyeye ulaşmamıştır. Bu durum ülkenin ticari canlılığını olumsuz etkilemiştir.

Türkiye, sanayi üretimini ithalat koşullarına göre belirlemişti. İthal edilen malların üretim girdilerinin savaş koşullarıyla kapasitesinin küçülmesi ve iş gücünün sekteye uğraması nedeniyle 1940-1945 yılları arasında üretim sektöründe ve milli gelirde azalmalar meydana gelmiştir.

⁶¹ Hüseyin Şahin, *a.g.e.*, s. 88.

⁶² Murat Metinsoy, *a.g.e.*, s. 52.

⁶³ Mahmut Arslan, “2. Dünya Savaşı ve Türkiye’de Savaş Ekonomisi”, *Aydın Toplum ve İnsan Dergisi*, Cilt 2, S. 2, Yıl 2016, s. 8.

Tarımsal üretimdeki düşüşün en fazla etkilediği yıl 1945 yılı olmuştur. Sanayi üretiminin savaş yıllarındaki yıllık ortalaması %5,5, tarımsal üretimin ise bu yıllardaki ortalaması %7,1 oranında gerilemiştir. Milli gelirdeki azalma ise yıl bazında %6 olmuştur.⁶⁴

Savaşın getirmiş olduğu buhran bazı tüccarların kazanç sağlamasına yol açmıştır. Dış ticarete meşgul olan tüccarlar enflasyonun yaratmış olduğu kaos ortamını kendi faydalarına dönüştürmeyi başarmışlardır. Bu dönemde ticarete uğraşan kesim, devletin ürettiği malların satışını güdümlerine alarak bu durumu da kazanca çevirmişlerdir. 1942 ve 1943 yılları arasında tarım ürünlerindeki fiyat artışı, ürünlerini piyasaya sürmeye çalışan büyük toprak sahiplerine önemli fayda sağlamıştır.

1941 yılından itibaren bazı tarım ürünlerinin devlet kontrolüne alınarak TMO'ya satılması zorunluluğu getirilmiştir. 1942 yılında Refik Saydam'ın vefatı üzerine yeni hükümeti kuran Şükrü Saraçoğlu daha farklı bir ekonomi politikası uygulamıştır. Hükümet, %25 uygulamasıyla ürünlerin sadece belli bir kısmını himaye edeceğini, geri kalanı serbest bırakacağını beyan etmiştir. Uygulanan bu politikayla üretimin artacağı, ülkedeki besin sorunun çözüleceği amaç edinilmişti.⁶⁵

Savaşın getirmiş olduğu ekonomik sıkıntılardan en çok etkilenen kesim ülkenin yaklaşık %80'nini oluşturan çiftçiler ve şehirlerde yaşıyan yoksul halktır. Ticarete baş gösteren sıkıntı, ithalat olanaklarının azalması ayrıca üretimdeki azalmalar, ülkede tüketici fiyatları üzerinde de dengesizlik yaratarak enflasyonun artmasına yol açmıştır.⁶⁶

Devlet, savaş yıllarının en önemli sorunu olan gıda sıkıntısını gidermek, toplumdaki fiyat artışını dengelemek amacıyla Narh Sistemi, fiyat kontrolleri, Karne Uygulaması gibi yöntemlere başvurmuştur. Bu yöntemlerin yanında ülkedeki gıda sorununa çözmek için hububatın zorunlu olarak devlet himayesine alınması ve tarım ürünlerinin vergilendirilmesi gibi yöntemleri de uygulamıştır. Devletin teşkilatlanma sorunu, toplumun bu politikalara tepkisi, savaşın etkisini iç politikada daha da derinleştirmiştir.⁶⁷

⁶⁴ İbrahim İnci, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de İhtikâr ve Enflasyonla Mücadele", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırma Dergisi*, S. 9, Yıl 2013, s. 154-155.

⁶⁵ Murat Metinsoy, *a.g.e.*, s. 57-58.

⁶⁶ *a.g.e.*, s. 59.

⁶⁷ *a.g.e.*, s. 66.

1.2.İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN İKTİSADİ AÇIDAN TÜRKİYE'YE

YANSIMASI

1.2.1 Savaş Yıllarında Türkiye’de Fiyat Artışları ve Karaborsacılığa Giden Yol

II. Dünya Savaşı’nın siyasi ve ekonomik boyutu ülkelerin bir takım olumsuzluklar yaşamalarına sebep olmuştur. Bu dönemde ithalattaki engeller Türkiye’yi ekonomideki ihtiyaçlarını iç ekonomisiyle giderebilme politikasına itmiştir. Devlet ise halkın temel gıda ürünleri olan buğday, arpa, çavdar ve yulaf gibi tarım ürünlerini kendi kontrolüne almış, bu durum ürünlerde stoklanma zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır.

Uygulanan bu sistem piyasadaki malların azalmasına neden olurken halkı da endişeye sürüklemiştir. Piyasadaki mal azlığı fiyat artışlarına yol açarken, bunu fırsata çeviren tüccarlar ise ellerindeki malları yüksek fiyatlarla piyasaya sürmüşlerdir. Ülkedeki fiyat artışları ile ilgili arz talepte yaşanan eşitsizlik kaosa yol açarak karaborsacılığa sebep olmuştur.⁶⁸

Ülkenin içinde bulunduğu ihtikâr ortamını Ticaret Vekili Mümtaz Ökmen şöyle ifade etmişti: *“Fiyat ve ihtikârla mücadele günün mevzuudur. Büyük meclise şunu arz etmek isterim ki iktisadi davaların hakikaten en mühimi, en müşkülü, en girifti fiyat tespiti meselesidir. ...itiraf edeyim ki bizim bugün takip ettiğimiz siyaset tam ve şamil bir siyaset değildir. İhtikârı daha önce tenkil için alınmış bir siyasettir... İhtikâra ait hususta huzurunuzda samimiyetle arz ve ifade ederim ki, biz tamamen muvaffak olmuş değiliz memlekette ihtikâr yok değildir.”*⁶⁹

Karaborsacılıkla beraber halkın ana tüketim maddesi olan ekmek ve şeker ilk sırada olmak üzere bazı gıda maddelerindeki yükseliş %400-500'lere çıkmıştır. Piyasada karaborsacılığa sebep olan ürünlerin ilk sırasını yağ, pirinç, fasulye ve sabun oluşturmuştur. Devlet halkın karaborsa ortamından etkilenmemesi için uygulanacak sistemden önce piyasadaki fiyatlarla birlikte stoklanan ürünlerin oranını önceden belirleme gereği duymuştur. Karaborsacılık ile ilgili olumsuzlukları ortadan kaldırmak için “Men’i İhtikâr Kanun Teklifi” uygulaması önerilmiştir. Çıkarılan bu yasa piyasadaki bütün malları

⁶⁸ M. Selçuk Özkan, Abidin Temizer, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Karaborsacılık”, *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, Cilt 2, S. 9, Yıl 2009, s. 320.

⁶⁹ Bilsay Kuruç, *İktisat Politikasının Resmi Belgeleri (söylev, demeç ve yazılar)*, Ankara Mayıs 1963, s.70.

kapsamına almıştır. Karaborsacılığa engel olabilmek için İstanbul, İzmir, Adana ve Samsun gibi illerde Men'î İhtikâr Mahkemeleri'nin kurulmasına ve bu mahkemelerin üyelerinin de meclisten seçilmesine karar verilmiştir.⁷⁰

Ülkedeki ürün azlığı karşısında fiyatlarda artış meydana gelmiş, bu ürünler karaborsa kapsamına alınmıştır. Pirinç fiyatlarında kilo başına 5-6 kuruş artış olurken bir teneke peynirde ise 36,5 lira artış meydana gelmiştir. Peynirde gün içinde teneke başına 50 kuruş artış tespit edilmiş, nohut ve fasulye fiyatlarında ise bir kiloda 2-3 kuruş artış yaşanmıştır.⁷¹

Hükümet bu ürünlerdeki fiyat artışlarını dengede tutmak adına halkın ihtiyaçlarını kendi menfaatleri doğrultusunda kullanan ayrıca ürünleri stoklayan, ürünler üzerinden Çifte Fatura Sistemi uygulayan şahıslara karşı önlem alınacağını bildirmiştir.⁷²

İhtikârı tespit edilen kişilere hapis ve para cezası verilmiş; ticaret yapma hakları ellerinden alınmıştır.⁷³

Devlet, ayrıca ürünlerdeki fiyat artışlarını önleyebilmek adına fatura sistemini kendi tekeline almış, yapmış olduğu tedbirlere dayanak olması açısından da 600 bin lira ödenek sunmuştur.⁷⁴ Temel gıda ürünlerinde yaşanan olumsuzlukları ortadan kaldıracı için gıda maddelerinin ihracatını ve toptan satışını ortadan kaldırmış, temel gıda maddelerindeki karaborsacılığın önüne geçebilmek için sadece ilgili ürünün ticaretini yapan kişilere ürünü piyasaya sürme hakkı vermiştir. Piyasadaki fiyat artışlarına devlet farklı çözüm alternatifleri sunmuştur. Fabrikalarda üretilen malların piyasadaki mallara örnek teşkil etmesini sağlamış, böylece devlet fabrikaların üretmiş olduğu mallar sayesinde piyasa artışına engel olmaya çalışmıştır.⁷⁵

Savaş döneminde ekonomideki düzensizlik ve piyasadaki fiyat artışları, devletin bu olumsuzluğu giderebilme endişesi, beraberinde Narh Sistemi'nin uygulamasını getirmiş; şehirlerarası nakledilen ürünler ise karaborsa kapsamında değerlendirmiştir. Bölgelerin ihtiyaçları göz önüne alınarak bu sistem uygulanmıştır.⁷⁶

⁷⁰ M. Selçuk Özkan, Abidin Temizer, *a.g.m.*, s. 321-322.

⁷¹ *Akşam*, 12 Kânunusani 1945.

⁷² *Vatan*, 21 İkinciteşrin Perşembe 1940.

⁷³ *Vatan*, 28 İkincikânun Cuma 1944. (bkz., Ek: 9)

⁷⁴ *Akşam*, 13. Kânunusani 1944.

⁷⁵ M. Selçuk Özkan, Abidin Temizer, *a.g.m.*, s. 323. (bkz., Ek: 6)

⁷⁶ *Vatan*, İkincikânun 1941.

Bu dönemde ülke ekonomisinin ithalata yönelik olması ve savaş koşullarından kaynaklı kırtasiye, inşaat, ilaç malzemeleri ve tıbbi malzemeler, kalay gibi birçok madde karaborsa ortamından nasibini almıştır.⁷⁷

Devlet, fiyat artışlarını düzenlemek için Milli Korunma Kanunu'nun 31. Maddesi gereğince piyasadaki her çeşit malın değerini tespit etme ve ayrıca ticaretle uğraşan kişilerden sattıkları malın değeri ile ilgili fatura isteme hakkına sahip olmuştur. Kanunun 32. Maddesi de piyasa fiyatlarının yükseltilmesine ve stoklamasına sınırlama getirmiştir. Devlet, piyasada bulunan ürünlerdeki fiyat artışlarını kontrol altına alabilmek için 28 Ekim 1940 tarihinde İaşe Müsteşarlığı kurmuştur. Bu kuruluşun bünyesinde ise Fiyat Murakabe Komisyonları oluşturulmuştur.⁷⁸

Komisyonun yetkileri arasında ticaretle uğraşıp manifaturasını gizleyen kişilerin cezalandırılması da vardı.⁷⁹

Refik Saydam Hükümeti de ihtikâra karşı almış olduğu önlemleri şu şekilde ifade etmiştir: *“İhtikârla mücadeleden yeni bir usule müracaat ediyoruz. Fiyat Murakabe Teşkilatını merkeze bağlayarak sıkı ve daimi bir kontrolün mümkün olacağını tahmin etmekteyiz.*

*Bu arada ithalat tacirlerinden şikâyetim olduğunu söylemeden bu bahsi kapatmayacağım. Vazifelerinin yalnız kendi menfaatlerine inhisar etmediğini onun fevkinde umumi menfaatin hâkim olduğunu anlatmaya çalışacağım. Olmadığı takdirde ithalatı yalnız devlete inhisar ettirmek teşebbüsüne geçeceğim.”*⁸⁰

Bu dönemde karaborsa, birçok ürün üzerinde etkisini hissettirmiş; patates, soğan, yumurta piyasada azalan ürünler arasında yerini almıştır. Zeytinyağı fiyatlarında ise yükselmeler görülmüş toptan kilosu 280 kuruşa denk gelmiştir.⁸¹

1938-1944 yılları arasındaki fiyat artışlarına bakıldığında ise ürünlerdeki fiyat değişimleri daha net anlaşılmaktadır. Bu değişimler halk üzerinde olumsuzluğa neden

⁷⁷ Murat Metinsoy, *a.g.e.*, s. 86.

⁷⁸ *a.g.e.*, s. 88-89.

⁷⁹ *Akşam*, 4 Nisan 1941.

⁸⁰ Bilsay Kuruç, *a.g.e.*, s. 69.

⁸¹ *Akşam*, 10 Mayıs 1944.

olmuştur. Temel tüketim ürünlerindeki fiyat değişiklikleri tabloda belirtildiği şekilde gerçekleşmiştir.

TABLO 1.3
1938-1944 Yılları Arasındaki Ürünlerdeki Fiyat Değişiklikleri

Maddeler	1938 (kuruş)	1944 (kuruş)	1944 yılı Fiyatları (1938=100)
Et	45.52	225.-	494.5
Taze sebze	7.51	27.50	366.2
Fasulye	18.61	82.50	443.3
Nohut	17.62	88.50	502.3
Sadeyağ	98.82	464.-	469.5
Zeytinyağı	51.85	294.50	568.0
Şeker	28.-	208.50	744.0
Pirinç	26.64	155.50	583.7
Patates	08.32	32.50	390.6
Peynir	48.78	183.50	376.2
Zeytin	39.57	93.50	236.3
Yumurta	1.71	7.-	409.7
Süt	14.79	60.-	405.7
Kahve	120.49	600.-	498.0
Kömür	5.33	13.75	258.0
Odun	370.08	400.-	378.3
Sabun	34.76	172.-	494.4

Kaynak: İstanbul Ticaret Odası Mecmuası, no. 6, C. 60, İstanbul 1944, s. 127

Ülkede meydana gelen fiyat artışlarındaki değişkenlik yağlar üzerinde de etkisini göstermiş, bu durum zeytinyağı fiyatının piyasadaki artışını daha da belirginleştirmiş, piyasadaki fiyatı 290-300 kuruşa denk gelmiştir.⁸² Devlet bu fiyat artışına engel olabilmek için ellerinde zeytinyağı bulunduran kişilerin, zeytinyağlarının bir kısmını piyasaya sürmeleri zorunluluğunu getirmiştir. Uygulanan bu sistem istenilen hedeflere ulaşmamış ve halkın zeytinyağı ihtiyacına kalıcı çözüm bulamamıştır.⁸³

Yağlardaki fiyat artışı İstanbul'da da etkisini sürdürmüş, ticaretle uğraşan kesimin yağları buzhanede saklamasına sebep olmuştur.⁸⁴ Yağlardan sonra peynir de bu fiyat artışından nasibini almış, aynı şekilde buzhanelerde saklanmıştır.⁸⁵

⁸² *Akşam*, 22 Mayıs 1944.

⁸³ *Akşam*, 8 Haziran 1944.

⁸⁴ *Akşam*, 10 Teşrievvel 1943.

⁸⁵ *Akşam*, 16 Teşrievvel 1943.

Fasulyenin fiyatı 110 kuruşa yükselirken⁸⁶ Pirincin perakende satış fiyatı ise 156 kuruştan 170 kuruşa yükselmiştir.⁸⁷ Kesme şekerin toptan kilosu 238, toz şekerin ise 235'tir. Şeker satışları kısa bir süreliğine durdurulmuş ve ellerinde şeker bulunan kişilerin beyanname vermeleri şart koşulmuştur.⁸⁸

Ülkedeki fiyat artışları ve karaborsa ortamı meclisin gündeminde de yankılanmıştır. İsmet İnönü karaborsa ortamını şu sözlerle ifade etmişti: “Şuursuz bir ticaret davası, haklı sebepleri çok aşan bir pahalılık belası, bugün vatanımızı ıstırap içinde bulunduruyor. Bu halin umumi harpten doğan, kendi hususi şartlarımızla ilgili olan sebeplerini ve çarelerini cumhuriyet hükümeti sizin yüksek nazarlarınıza etrafiyla serip anlatacaktır. Eminim ki millet ve memleketin hayrına olan en isabetli tedbirleri bulacaksınız...”

Acı ile hatırlamalıyız ki milletin iâşe işlerini tanzim etmek yolunda cumhuriyet hükümetlerinin sarf ettikleri gayretlere iki seneden beri cemiyetimiz tarafından hiç yardım edilmemiştir. İşte bugün hal onulacak ilk mesele, umumi itimat havasının iade edilmesidir. Bulanık zamanı bir daha ele geçmez, fırsat sayan eski bataklık çiftlik ağası ve elinde gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metai yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar ve bütün bu sıkıntıları politika ihtirasları için büyük fırsat sayan ve hangi yabancı milletin hesabına çalıştığı belli olmayan birkaç politikacı büyük bir milletin bütün hayatına küstah bir surette kundak koymaya çalışmaktadırlar. Üç beş yüz kişiyi geçmeyen bu insanların vatana karşı aşikâr olan zararlarını gidermek yolu elbette vardır... Ticaretin ve iktisadi faaliyetlerin serbestliğini bahane ederek milleti soymak hakkını hiç kimseye hiçbir zümreye tanımamalıyız.”⁸⁹

Ülkedeki fiyat artışlarına müdahale eden Refik Saydam Hükümeti'nin müdahaleci politikasından sonra, başa geçen Şükrü Saraçoğlu'nun piyasa fiyatlarını serbest bırakması; kısa bir zaman sonra ise tekrar katı bir fiyat politikası yürütmesi ekonomi dengesinin bozulmasına yol açmıştır. Piyasa fiyatlarının devlet bünyesinde belirlenerek denetim altına alındığı ekonomi politikasında, birbiri ile ilişkili ürünlerin fiyat tespiti göz önüne alınması gerekiyordu. Bu dönemde fiyat belirleme işlemi istenilen seviyede ilerleyemiyordu. Aynı

⁸⁶ *Akşam*, 7 Teşrinisani 1943.

⁸⁷ *Akşam*, 29 Mart 1945.

⁸⁸ *Son Posta*, 5 Mayıs 1943.

⁸⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, Cilt 28, İçtima 4, 1. İnkat, 1.11.1942, s. 4.

kategoride yer alan ürünlerin fiyatları belirlendiğinde diğer ürünün bağımsız bırakılması üreticiler ve tüketiciler bakımından sıkıntı teşkil ediyordu.⁹⁰

Hükümetlerin piyasa ve karaborsacılığa karşı almış oldukları tedbirler, istenilen hedefler doğrultusunda gerçekleşmemiştir. Bu dönemde devletin halkın desteğini alamaması, fiyat kontrolleri sırasında teşkilatlanmanın hükümetten destek görmemesi, mücadelenin istenilen düzeyde ilerleyememesine sebep olmuştur.⁹¹

1.2.2 İkinci Dünya Savaşı'nın Buğday ve Ekmek Karnesine Etkisi

II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Türkiye ekonomisi yeni bir döneme girmişti. Hükümet ise iktisadi anlamda Türkiye ekonomisinin iyi durumda olduğunu ve Türkiye'nin savaş yıllarında buğday ihraç eden bir ülke özelliği taşıdığını vurgulamıştır.

1940 yılı tarımsal üretim açısından faydalı bir yıl olmasına rağmen tarım üreticilerinin ve ticaretle uğraşan kesimin tarım ürünlerini kendi istekleri doğrultusunda stoklaması Toprak Mahsulleri Ofisinin yeteri kadar tarım ürünü almasına engel olmuştur.

1940 yılının son zamanlarında TMO'nun hububat stokları bitme noktasına gelmişti. Bu durum beraberinde ülkenin gıda sıkıntısını ortaya çıkarmıştır. Ülkedeki buğday sıkıntısı bütün illerde hissedilmeye başlayınca hükümet bu sıkıntıyı giderebilmek için bazı önlemler almıştır.⁹²

Devlet, 12 Şubat 1941 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından yayınlanan bildiriye dayanarak tarım üreticisinin elinde bulunan tohumluk ve yemeklik ihtiyacından fazlasını himaye edeceğini kararlaştırmıştır. Belirlenen bu karara göre Ankara, Afyon, Amasya, Burdur, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Eskişehir, Isparta, Kayseri, Kırşehir, Kütahya, Mardin, Niğde, Sivas, Urfa ve Yozgat'la birlikte Bilecik, Çankırı, Tokat ve Konya illerinin ve bazı ilçelerinde bulunan çiftçilerin beş gün içerisinde ellerinde bulunan buğday, arpa, çavdar ve yulaf miktarlarını bir beyanname ile bildirmeleri zorunluluğu getirilmiştir.

⁹⁰ Murat Metinsoy, *a.g.e.*, s. 94-95.

⁹¹ *a.g.e.*, s. 100.

⁹² Bülent Bakar, "İstanbul'da Ekmek Karnesi Uygulaması, Karne ve Ekmek Suistimalleri (1942-1946)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Cilt 12, S. 24, Yıl 2013, s. 5-6.

Beyannamede kişinin bakmakla yükümlü olduğu ailesi ve çalıştırdığı işçiler, sahip oldukları hayvanlarının sayıları, ekilmesi gereken tohumluk miktarı gibi bilgiler de yer alacaktır. Verilen beyanname çerçevesinde mal sahibinin ihtiyacı dışında kalan tüm buğday, arpa, yulaf ve çavdar gibi ürünler devlet tarafından himaye edilecektir. Himaye altına alınan ürünler mal sahipleri tarafından kendi bölgelerindeki en yakın ofislere kendilerince getirmeleri kararlaştırılmıştır.

Taşıma kapasitesine sahip olmayan üreticinin ürünlerinin de devlet tarafından taşınması kararı verilmiştir. Bu ürünlerden ortaya çıkan masraflar ise taşınan malın fiyatından alınacaktır. Devlet tarafından himaye edilen fiyatlara mal sahibi itiraz ederse durum TMO Genel Müdürlüğüne iletilecek ve Ticaret Bakanlığı ile birlikte çıkan soruna çözüm bulunacağı ifade edilmiştir.⁹³

Ülkede yaşanan gıda sıkıntısı hükümeti daha sıkı tedbirler almaya yönlendirmiştir. Milli Korunma Kanunu'nun 21. Maddesi gereğince buğday unundan ekmek, francala, makarna, şehriye, peksimet, bisküvi ve simitten başka maddelerin yapılmasına ve satılmasına sınırlama getirilmiştir. Bu kararın uygulanmasında lokantalar ve evlerdeki hamur işleri ayrı tutulmuştur. Bu gibi yerlerin un ihtiyacı da Ticaret Bakanlığı tarafından karşılanacaktır.

Hükümet, hastanelerde ise francala verilmesi gereken hastalar için hastane yetkililerinden gerekli önlemlerin alınmasını istemiştir. Yürürlüğe giren bu kararla birlikte yapılması ve satılması yasaklanan gıdalar pasta, kek, sandviç ekmeği, poğaç, yufka, börek, çörek, tatlı ve emsali ürünlerin imalatına sınırlama getirilmiştir. Bu ürünleri üreten şahıs ve kurumların ellerinde bulunan unların miktarını üç gün içinde bulundukları yerin mülki amirlerine bildirmeleri mecburiyeti getirilmiştir. Buralardan aldıkları teslim makbuzunun TMO'nun en yakın şubelerine verilmesi kararlaştırılmıştır. Ofis bu ürünlerin değerini peşin vermek şartıyla Milli Korunma Kanunu'nun 14. Maddesi gereğince himayesine alacaktır.⁹⁴

1942 yılına gelindiğinde piyasadaki fiyat artışlarına sınırlama getirilmesi, ülkedeki besin sorununa çözüm getirmemiştir. Piyasadaki bazı malların fiyatlandırılması

⁹³ Sabit Dokuyan, "İkinci Dünya Savaşı Sırasında Yaşanan Gıda Sıkıntısı ve Ekmek Karnesi Uygulaması", *Turkish Studies Dergisi*, Cilt 8, S. 5, Yıl 2013, s. 197.

⁹⁴ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi: 030.18.01.02/96.95.17./ 24. II. Teşrin 1941 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı'nın ekidir. 1/1902. K/223

karaborsacılığın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Fiyat artışlarında yara almak istemeyen tarım üreticisi, piyasaya sürdüğü malların kalite oranında oynama yapmıştır. Savaşın ilk yıllarından itibaren devletin himayesi altında bulunan hububat stoklarında azalmaların meydana gelmesiyle halk besin sıkıntısını hissetmeye başlamıştır.

Hükümetin çıkarmış olduğu fiyat murakabesi de piyasadaki fiyat artışlarının önüne geçememiştir. 1938 yılında 100 olan fiyat değerleri, 1941 yılında 165, 1942 yılında 280'e yükselmiştir. 1943 yılında ise fiyat değerleri 457'ye ulaşmıştır. Bu yıllarda yaşanan besin sıkıntısı sebebiyle halkın ana geçim kaynağı olan ekmekte Karne Sistemi'ne geçilmiştir.⁹⁵

Hükümet, ekmek uygulamasının ve ekmekle ilgili aldığı önlemlerin, ülkeyi savaşın yarattığı kaostan uzak tutmak için uygulamaya konulduğunu sadece hükümetin değil halkın da bu sıkıntılı ortamda fedakârlık yapması gerektiğini vurgulamıştır.⁹⁶

Savaş yıllarında ekmek sıkıntısının yaşandığı şehirlerden biri de İstanbul'dur. Piyasadaki diğer ürünler gibi ekmek fiyatı da ona paralel artış göstermiştir. Piyasa fiyatı 10,05 kilo / kuruş olan ekmek fiyatı, 1943 yılında 38,67 kilo kuruşa yükselmiştir. Ülkedeki ekmek sorununun ve ekmekteki fiyat artışının ortaya çıkmasının en önemli sebebi askeri seferlikten dolayı tarım üreticilerinin askere alınması ile birlikte tarımsal üretimde düşüşler meydana gelmesidir.

Tarımsal üretimin azalması en çok buğday ürünüde olmuştur. Ayrıca diğer bir sorun ise seferberliğin etkisiyle nakliyat araçlarının ve tren vagonlarının ordunun hizmetine sunulması çiftçilere tahsis edilen vagonlarda azalmaya yol açmış, bu durum kentleri olumsuz etkilemiştir. Kentlerdeki un ve buğday ihtiyacını karşılamak güçleşmiştir.

1942-1943-1944 yıllarında devlet zorunlu hububat alımları projesini başlatmıştır. Toprak Mahsulleri Vergisi çerçevesinde toplanan buğdaylar ambarlara konulmadığı ve nakledilmediği için buğdaylarda çürümeler olmuştur. Böylece un ve ekmek sıkıntısı meydana gelmiştir. Ayrıca devlet piyasadaki fiyat artışlarını kontrol altında tutabilmek için buğday ve unun izinsiz sevkini himayesi altına almış, böylece kentlerdeki buğday ve un oranları azalmıştır.

⁹⁵ Murat Metinsoy, *a.g.e.*, s. 111.

⁹⁶ *Cumhuriyet*, 8 Mayıs 1942.

Ekmeğin karneyle verilme zorunluluğu insanlarda endişeye sebep olmuştur. Halk ekmeği alıp kurutmak ve depolamak istemiş, bu durum ekmek fiyatlarının artmasına ve ekmekte sıkıntı yaşanmasına neden olmuştur. Ayrıca bir milyon kişilik ordunun ekmek talebi de ekmek sıkıntısının sebepleri arasında yer almıştır. Devlet bu durumun karşısında hem kentlerin hem de askerlerin ekmek ihtiyacını karşılamak için buğday, arpa, çavdar ve darı gibi tahılların belirli bir miktarını piyasa fiyatlarının altında satın almaya karar vermiştir.⁹⁷

Hükümet, ekmek sıkıntısını çözebilmek adına TMO'nun aldığı önlemler dâhilinde şehirdeki ekmek bulma telaşını önlemiş ve İstanbul piyasasına 400 ton buğday nakletmiştir. Fakat piyasadaki buğdaylar ticaretle uğraşan kesim tarafından kâr amaçlı olarak satılmıştır. Ayrıca halkın fırınlardan ekmek tedarik edemeyişi, ekmeğinde ihtikâr ürünleri arasında yer almasına neden olmuştur.⁹⁸

1941 yılında Koordinasyon Heyeti'nin almış olduğu karar ile Ankara, İstanbul ve İzmir'deki hububattan yararlanabilmek için bu şehirlerde oturanların hangi cins undan tek tip ekmek yapacağı kararlaştırılmıştır. 100 kilo buğdaydan 86 kilo un alınacak ve bu una %15 değerinde çavdar katılacaktır. Francala ununun belirlenmesinde de Toprak Mahsulleri Ofisi görevlendirilmiştir. Francala her belediyenin uygun gördüğü yerlerde yapılacak, tek tip ekmek fiyatı belediye meclisi veya daimi encümen tarafından belirlenecektir. Kararnamenin uygulanması Ticaret Vekâleti Müfettişleri, Toprak Mahsulleri Ofisi ve belediyelerin denetimi altında olacaktır. Toprak Mahsulleri Ofisi değirmenlerle belediyeler ise fırınlarla ilgilenecektir. Bu uygulamayla birlikte buğday unundan tasarruf sağlanacağı ön görülmüştür.⁹⁹

Hükümet, fırınların halkın ihtiyacı doğrultusunda ekmek üretmeye başlamasına karar vermiştir. Halka ekmek karneleri dağıtılmaya başlanmış ve bu dağıtma görevini ise ilk etapta mektepli kızlara ve memurlara vermiştir.¹⁰⁰

Karne Uygulamasında günlük ekmek dağıtım miktarı yaşa ve yaptıkları işin niteliğine göre çeşitlilik göstermiştir. Devlet 7 yaşına kadar çocuklara 187,5 gram, 7

⁹⁷ Murat Metinsoy, *a.g.e.*, s. 113-114.

⁹⁸ *Vatan*, 9 Eylül 1940. (bkz., Ek: 8)

⁹⁹ *Akşam*, 21 Şubat 1941.

¹⁰⁰ *Cumhuriyet*, 12 İkincikânun 1942. (bkz., Ek: 3)

yaşından büyük olanlara 375 gram, ağır işte çalışan işçilere ise 750 gram ekmek vermeyi uygun görmüştür. Daha sonra Karne Uygulamasının yürürlüğe konulduğu 1942 yılının Nisan ayında Toprak Mahsulleri Ofisinin hububat ürünlerindeki stoklarında azalmalar meydana gelmesiyle karne ile verilen ekmeğin miktarı da azaltılmıştır. 7 yaşından büyüklere verilen ekmek 175 grama bir süre sonra da 150 gram seviyesine düşürülmüştür.¹⁰¹

1942 yılından itibaren küçüklere 150 gram, büyüklere 300 gram, ağır işte çalışan işçilere ise 600 gram ekmek verilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁰²

Bu dönemde ekmek ile ilgili alınan bir diğer karar ise İcra Vekilleri Heyeti tarafından bazı memurların günlük ekmek miktarının 600 grama çıkarılmasıdır. Bu uygulamadan yararlanan kesimler ise Devlet Demir Yolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğü, Yol Bekçileri, Devlet Hava Yolları mensuplarıdır.¹⁰³

Karne ile ekmek dağıtımı ülkedeki ticari işletmeleri de etkisi altına almıştır. Lokantalarda yemek yiyen kişiler, o yemekte yiyebileceği kadar ekmeği lokantaya yanlarında götürmek zorundaydılar. Lokantalar sadece katık satan işletmeler olarak kabul edilmiştir. Hükümet, Karne Sistemi'nin uygulanmadığı yerlerden İstanbul'a gelenler için garlarda ve iskelelerde seyahat fişi dağıtacak bürolar kurulmasını kararlaştırmıştır. Tren veya vapurdan inen şahıslar kurulmuş olan bürolara müracaat edip 48 saatlik ekmek fişlerini alabileceklerdir. Bulundukları bölgelerde kaymakamlığa müracaat edenler ise devamlı olarak ekmek karnesinden faydalanacaklardır. Vilayetler arasında da karne farkları yoktur. İzmir'in karnesi İstanbul'da, İstanbul'un karnesi de Ankara'da geçerli olacaktır.¹⁰⁴

Hükümet, ekmeği karne ve kupon ile dağıtmış ayrıca ekmeğin gramajının sınırlandırılmasından sonra yerleşim yerlerinde karnenin nasıl kontrol altına alınacağını yaptığı bildirimle beyan etmiştir. Hükümet bildirimini şu maddeler çerçevesinde uygulamıştır: Ekmek kartları belediyelerin mesuliyetinde olacak, idare amirlerinin bünyesinde geçici bürolar kurulacak, kurulan bu bürolarda devlet memurlarından ve

¹⁰¹ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *a.g.e.*, Cilt 2, s. 270-271.

¹⁰² *Cumhuriyet*, 3 Haziran 1942.

¹⁰³ *Ulus*, 2 Haziran 1943.

¹⁰⁴ *Cumhuriyet*, 13 İkincikânun 1942.

öğrencilerden ücret alınmayacaktır. Ücretler sadece resmi tatil günlerinde ve çalışma saatleri dışında günde 5 lirayı geçmeyecek şekilde alınacaktır.

Devletin ağır işçi olarak gördüğü kişiler sanayide, maden ve taş ocaklarında, bina, yol, köprü ve inşaatla çalışanlar, nakil, yükleme, boşaltma, orman işçisi, solunumu zorlayacak gaz ve sağlığı etkileyici bozuk havalı ortamlarda çalışanlardır. Ürün satışı yapılmayan şehir, kasaba ve köylerde yaş grubuna göre yapılan düzenleme oranını aşacak ekmeğin verilmesi yasaklanmıştır.

Buğday satışına ilişkin düzenlemede, buğday ve diğer ekmeklik hububat ürünlerinden ekmekten başka ürün yapılması sınırlandırılmış, buğday ve ekmeklik undan yapılmış olan ürünler devlet tarafından yapılan düzenleme ile yasaklanmıştır. Bu ürünleri satan kişilerin ellerindeki ürünlere devletin el koyma hakkı vardı. Bu sebeple ürünleri ellerinde bulunduranlara, devlete bilgi verme mecburiyeti getirilmiş, ancak verilen bilgilendirme doğrultusunda ürünlerin değerine %10 kâr konularak ödenmesi kararlaştırılmıştır.

Devlet aldığı tedbir doğrultusunda ülkede meydana gelebilecek açlığı ve açlığın sebep olduğu sıkıntıları önlemek istemiştir. Bu kararlar doğrultusunda ekmek karnesi sistemi etkisini göstermeye başlamıştır. Aynı yıl şubat ayında açıklanmayan bir kararla devlet, şehir ve kasabalarda buğday ve çavdarın yanında mısır ürününün de değerini ödemek koşulu ile himaye edeceğini hükme bağlamıştır.¹⁰⁵

Hükümette, 1942 yılında Karne Sistemi Uygulaması sırasında aksaklıklar yaşanacağı kanısı oluşunca Dağıtma Ofisinin kurulması alternatif bir çözüm olarak görülmüştür. Hükümet, işeyi düzene koyabilmek için her 250 ev veya 1.000 kişilik topluluğa bir Halk Dağıtma Birliklerinin görevlendirilmesini kararlaştırmıştır. Halk Dağıtma Birliklerinin kurulmasının amacı, devlet tarafından dağıtılması karneye bağlanmış gıdaların karnelerini ve kuponlarını dağıtmak ayrıca bu gıdalara nasıl ulaşacağı konusunda halkı bilinçlendirmektir.

¹⁰⁵ Şinasi Sönmez, “İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Hükümetlerinin Temel Gıda Maddelerinin Temini Konusunda Aldığı Tedbirler” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 47, Bahar 2011, s. 618-619.

Kurulmuş olan Halk Birlikleri, bulundukları mahalle veya sokakların adlarını taşıyacaklardır. Bir mahalle ya da sokakta bu miktardan fazla ev veya nüfus mevcut olduğu takdirde birden fazla Halk Birlikleri kurulacaktır.¹⁰⁶ Hükümet ayrıca aile fişleri dağıtımında yolsuzluğu önlemek adına her bölgeye belediye müfettişleri göndermiş, kart verilecek şahıslara aile reisleri tarafından doldurulmak üzere cetveller vermiştir.¹⁰⁷

Bu dönemde ekmekteki suistimaller belediyeleri de harekete geçirmiş, fırınların bozuk ve eksik tartılı ekmek çıkarmalarına karşı belediyeler birtakım önlemler almışlar, bozuk ekmek çıkaran fırınlara cezalar uygulamışlardır. Fırıncılar ise ekmekteki bu olumsuz durumu değirmenlerin öğütme şekillerinin farklı olmasına bağlamışlardır. Belediyeler, bu durumu kabul etmeyerek, bozuk ekmek çıkaran fırınların TMO tarafından verilen unlarını kesip piyasaya ekmek çıkarmamaları için birtakım tedbirler almışlardır.¹⁰⁸

TMO ise ekmekteki bozulmalar karşısında ekmek yapımında kullanılan numune unlar ile fırınlara verilen unlar arasındaki farklılıkları tespit etmiştir. Ofis, yaptığı araştırmada ekmeklik una %10'luk arpa kepeğini karıştırdıklarını ortaya çıkarmıştır.¹⁰⁹

Ekmek ihtikârında yapılan düzenlemelerle ekmek karnelerinde yolsuzluk yapılan bölgelerdeki Halk Birliklerinin Reisleri de mahkemeye verilmiştir. Birliklerin halka verdikleri karnede, aile reislerinin verdikleri beyannamelerde gösterdikleri nüfus sayısı baz alınmıştır. O bölgelerde ayrıldıkları halde karne verilen kişiler olduğu tespit edilmiş, belediyeler bu durumu göz önüne alarak halkın ekmek karnelerini alabilmeleri için beyanname vermelerinin şart olduğunu söylemişlerdir.¹¹⁰

Hükümet, ekmeği Karne Uygulamasına tabi tutarken ekmek alamayacak durumda olanları da göz ardı etmemiştir. 14 Ocak 1943 tarihinde İçişleri ve Ticaret Bakanlığı tarafından yayımlanan ortak bir kararname ile ekmek ve ekmeğe ihtiyacı olan kişiler tespit edilmiştir.

Kararnameden asker aileleri, ihtiyaçlı kişiler, emekli olmadan tazminat verilerek işten çıkarılanlar ve sosyal kurumlardan yardım alan kişiler yararlanacaktır. Nüfusu

¹⁰⁶ *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1942.

¹⁰⁷ *Akşam*, 18 Şubat 1944.

¹⁰⁸ *Akşam*, 12 Haziran 1944.

¹⁰⁹ *Akşam*, 18 Teşrinievvel 1943.

¹¹⁰ *Akşam*, 13 Kânunisani 1944.

2.000'den az olan yerlerde yaşamını sürdüren ve devlet tarafından destek alan kişiler kararnameden faydalanamayacaktır.

Karne Uygulaması topluma eşit oranda ekmek dağıtma amacını tam olarak yerine getirememiştir. Devlet, Karne Uygulamasına rağmen toplumun ekmek sıkıntısına kesin çözüm bulamamıştır.¹¹¹

1.2.3 Savaş Yıllarında Çayın Üretim ve Tüketim Dengesini Korumak İçin Alınan Önlemler

Ülkede çay üretimi ve çay fidanlıkları yetiştirmek için 1924 yılında Rize'de 70 dekarlık bir fidanlık kurulmuştur. Burada yapılan çalışmalarda Rize ilinin çay üretimi için uygun iklim şartlarına ve toprak yapısına sahip olduğu belirtilmiştir.¹¹²

1924 tarihli 407 sayılı kanuna göre Rize ve Borçka'da çalılık ve kızılbaşlık arazi sahipleri ve ziraat memurlarının bu bölgelerdeki raporlarına istinaden toprağın yapısına göre fındık, portakal, mandalina, çay ve bu ürünlerle benzerlik gösteren fidanların dikilmesi mecburiyeti getirilmiştir.

Hükümet, halka dikilecek fidanları bedelsiz tahsis etmiştir. Ayrıca bu arazilerden on sene boyunca vergi alınmayacağını belirtmiştir. Dikilen fidanların arazileri devlet tarafından kontrol altına alınmış, tarlası olan şahıslara da üç sene içinde verimli olan fidanları dikmeleri şart koşulmuştur.¹¹³

1933 ve 1934 yıllarında ise İsmet İnönü Rize'ye ziyareti sırasında bu bölgeyi kalkındıracak ürünün çay olduğunu vurgulamıştır. 1938 yılında ise 407 sayılı kanun ile Tarım Bakanı olan Faik Kurdoğlu, çay bahçelerinin kurulması amacıyla program hazırlanması ve rapor tutulması gerektiğini söylemiş, bunun için de Zihni Derin'i görevlendirmiştir. Bu görevlendirme sırasında Rize'de çay memurlarına kurs açılmış ayrıca bölge mıntıkalara ayrılarak memurların görevleri belirlenmiştir. Zihni Derin'in yapmış olduğu çalışmalar sonucunda çay yetiştirilmesi kararlaştırılmıştır.¹¹⁴

¹¹¹ Sabit Dokuyan, *a.g.m.*, s. 201-202.

¹¹² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 4, Cilt 9, İçtima 1, 29. İnikat, 23.3.1940, s. 9.

¹¹³ Rahmi Arer, *Türkiye'de Çaycılık ve Rize*, Çoker Matbaası, İstanbul 1969, s. 61-62.

¹¹⁴ *a.g.e.*, s. 63-64.

Bakanlık tarafından çeşitli çevrelerde Rusya'dan getirilen 30 ton çay tohumu ekilmiş ve 300 yerde de çay fidanlıkları köylüye diktirilmiştir. 1939 yılında 20 milyon çay fidanının yetiştirilmesi sağlanmıştır.

Kanunun çıkmaması, halka maddi imkân sağlanmaması gibi nedenlerden dolayı istenilen verim alınamamıştır. Dağıtılan fidanların bir kısmıyla çaylık kurulmuşsa da diğer kısmı elde olmayan sebeplerle çürümeye terk edilmiştir. 1940 yılına gelindiğinde ise 3788 sayılı kanun ile köylüye çay üretimi öğretilmiş, bu sayede çay üretimi kısa sürede ilerleme kaydetmiştir.¹¹⁵

Bu dönemde savaş sürecinin getirmiş olduğu külfet çayın yanında kahvenin de ithalat ürünleri arasında girmesine neden olmuştur. 18 Mayıs 1942 tarihli ve 4233 sayılı Kahve ve Çay İhisarı Kanunu'nun yasallaştırılmasıyla bu maddelerin satışı ihisar kapsamına alınmıştır.

TABLO 1.4
Çay ve Kahve Konusundaki Gelişmeler

	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947
İthal çay (ton)	942	1.004	955	1.113	656	638	166	356	790	1.171
Çay Üretim Alanı (dk)		1.550	7.343	8.923	9.812	17.784	20.479	23.819	28.464	29.944
Çay Üretim (kilo)	181	190	592	7.001	16.796	38.849	53.945	93.067	97.655	149.668
Çay, İstanbul (kg/kuruş)	425,30	456,10	590,55	762,82	1.425,75	1.623,56	1.600,00	1.600,00	1.600,00	1.450,00
İthal kahve (ton)	5.320	5.947	4.856	3.022	1.168	3.244	3.517	3.632	3.657	8.620
Çiğ kahve fiyatı, İstanbul (kg/kuruş)	148,10	146,30	136,63	196,45	458,24	548,22	637,50	500,00	500,00	609,4

Kaynak: İlhan Tekeli, Selim İlkin *a.g.e.*, Cilt 2, s. 304.

Tablo 1.4'e bakıldığında savaş sırasında çay ve kahve ithalatının gelişmesi verilmiştir. Tabloya bakıldığında Türkiye, kahve ithalatına göre çay ithalatında daha çok

¹¹⁵ *a.g.e.*, s. 65-66.

zorlanmıştır. Bunun nedeni ise çayın ithal edildiği Uzakdoğu ülkelerinin savaş sahası içinde bulunmalarıdır.

TABLO 1.5
Çay ve Kahve Konusunda Verilen Milli Korunma Koordinasyon Heyeti Kararları

Karar No.	Kararname Tarihi	Kararname No.	Kararın İçeriği
K.299	16/3/1942	2/17554	Çay ve kahve mevcudunun beyana tâbi tutulması.
K.300	18/3/1943	2/17555	Çay ve kahve fiyatlarının tespiti. Çayın toptan fiyatına 750 kuruş ve kahvenin toptan fiyatına 320 kuruş eklenmesi.

Kaynak: İlhan Tekeli, Selim İlkin *a.g.e.*, Cilt 2, s. 304

1942 yılında savaşın etkisini göstermesiyle çay ve kahve ithalatında düşüşler meydana gelmiştir. Hükümet, bu durumun önüne geçebilmek için de Milli Korunma Koordinasyon Heyeti ile tablo 1.5’te verilen kararları almıştır.

Çayın kilo fiyatına 750, kahvenin fiyatına ise 320 kuruş zam yapılmasıyla 4233 sayılı kanun ile çay ve kahve satışlarının tekel altına alınması kararı verilmiştir. Tekel altına alma kararı kahve ithalinde etkili olmuş ama çay ithalinde etkisini gösterememiştir.¹¹⁶

Bu dönemde devletin kurmuş olduğu çay bahçelerinden yararlanmak isteyen şahıslara ruhsatname alma zorunluluğu getirilmiştir. Çay bahçesi kuracak olan şahıslara ayrıca çay tohumu ve kimyasal gübreler verilmiştir. Bahçe tohum ekiminden ve fidan dikiminden itibaren beş sene boyunca maddi imkân sağlanmıştır.

Çay bahçesinin her beş sene de bir arayla veya 500 ağacı için birer sene arayla üç defa yirmişer liraya kadar faizsiz para verilmiştir. Verilmiş olan paranın ödeme şekli ve koşullarını, zamanı ve miktarını Ziraat Vekâleti belirlemiştir. 30 bin dekar çay bahçesi kuracaklara yapılacak ödemenin bir milyon sınırını aşmaması ve bu ödemenin Ziraat Bankası sorumluluğu altında olması gerektiği belirtilmiştir.

Yetiştirilen çay yapraklarının hükümetçe satın alınmasına karar verilmiştir. Ayrıca hükümet, Devlet Ziraat İşletmelerinde satacakları yaprak bedelinden kesinti yaparak ödemeyi gerçekleştirecektir. Ödemeden alınan miktar Ziraat Bankası aracılığıyla devlet

¹¹⁶ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *a.g.e.*, Cilt 2, s. 303-304.

hazinesine teslim edilmiştir. Yetiştirilen yaş çay yapraklarını satmak, çay kurutma fabrikaları kurmak, çay yaprağını işlemek ve harman yapıp paketlemek ve sattırmak işleri Devlet Ziraat İşletmeleri kurumunun sorumluluğuna verilmiştir.¹¹⁷

Kurum halktan satın alınacak yaş yaprağın fiyatlarını her yıl seçilecek bir heyetle tespit edilmesine karar vermiştir. Bu heyet, Ziraat Odasının seçeceği çay müstahsillerinden iki, Ticaret Odasından bir, Ziraat Vekâleti ve Devlet Ziraat İşletmeleri kurumlarının birer mümessili olmak üzere toplamda beş kişiden oluşmuştur. Devlet, çay bahçesi kuramayan şahıslara ilk etapta 5 liradan 50 liraya kadar hafif para cezasını uygulamaya koymuş, daha sonra ise Mecliste bu uygulama tartışılarak 2 ile 10 liraya düşürülmüştür. Ayrıca bu çay bahçelerini kuran şahıslar Ziraat Vekâleti memurlarına bildirmeden çay bahçelerini sökerlerse bu şahıslara 100 liradan 500 liraya kadar ağır para cezası uygulanacağı ifade edilmiştir.¹¹⁸

Tablo 1.4'e bakıldığında kuru çay üretiminde 1941 yılında artış meydana gelmiştir. 1941 yılında üretimdeki artışa ise 1940 yılında çıkarılan Çay Kanunu'nun etkisi vardır. Bu kanun ile birlikte İcra Vekilleri Heyeti'nin belirleyeceği bölgelerde kurulacak veya kurulmuş olan çay bahçelerinin Ziraat Vekillerinin belirlemiş olduğu ziraat teknikleriyle çay bahçelerinin kurulması kararı verilmiştir.

Bu yıllarda yaş yaprağın kilosu 1941 yılına kadar 60 kuruştan alınmıştır. 1942-1948 yılları arasında ise 150 kuruştan alım gerçekleşmiştir. Kanunun uygulanmasıyla birlikte çay yaprağını alacak bir kurum belirlenince yıllık kuru çay üretimi de artarak 1946 yılında 97 tona yükselmiştir. Çay üretimindeki ilerlemelerin üzerine 21 Haziran 1946 tarihinde ilk çay fabrikasının temelleri atılmıştır.¹¹⁹

1.2.4 Savaş Yıllarında Şekerin İç Piyasadaki Hareketliliği

Türkiye'de ilk şeker fabrikasının icraatlarına başlaması ile birlikte şeker pancarı üretimine ağırlık verilmiştir. Şeker, ham madde gereksinimlerini giderebilmek adına açık pazarda alınıp satılan zirai ürünlerden ayrı tutulmuştur.¹²⁰

¹¹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 4, Cilt 9, İçtima 1, 32. İnkat, 27.3.1940, s. 48.

¹¹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 4, Cilt 9, İçtima 1, 32. İnkat, 27.3.1940, s. 49-50.

¹¹⁹ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *a.g.e.*, Cilt 2, s. 305.

¹²⁰ Reşat Aktan, *Türkiye'de Ziraat Mahsulleri Fiyatları*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Yeni Matbaa, Ankara 1955, s. 199.

TABLO 1.6
İrca Edilmiş Şekerpancarı Fiyatları
(1927-1929= 100)

Yıl	Fiyat Endeksi	Yıl	Fiyat Endeksi
1927	101	1939	92
1928	99	1940	107
1929	101	1941	93
1930	130	1942	225
1931	133	1943	129
1932	128	1944	165
1933	153	1945	124
1934	134	1946	129
1935	108	1947	127
1936	72	1948	131
1937	70	1949	121
1938	82	1950	129

Kaynak: Reşat Aktan, *Türkiye’de Ziraat Mahsulleri Fiyatları*, s. 205

Tablo 1.6’ya bakıldığında şeker pancarı fiyatları ilk on yıl içerisinde mahsulün fiyatı 100 ve daha yüksek seviyelerde ilerleme göstermiştir. 1936 yılında ise fiyatında düşüş meydana gelmiştir. 1930-1935 yılları arasında şeker pancarının satın alma gücü yüksek fiyatta kalmıştır.

1936 yılında şeker pancarı fiyatında düşüş meydana gelmiş, ertesi yılda da fiyat düşüşü devam ederken sonraki 2 yılda pancarda fiyatlar dengelenmiştir. 1941 yılında ise şeker pancarı fiyatında tekrar düşüş meydana gelmiştir.

1942 yılında ise şeker pancarında ortaya çıkan fiyat ortalamasında daha önceki yıllarla karşılaştırma istatistiğinden çıkan sonuç ise 1942 yılındaki satın alma kapasitesi iki misli artış göstermiştir. Daha sonraki yıllarda ise satın alma gücünde düşüş yaşanmıştır.

Tablodaki istatistikten çıkan sonuçlara göre ise şeker pancarı fiyatında dalgalanmalar meydana gelmiştir. 1936-1941 yıllarında şeker pancarlarındaki ekonomik çöküş daha da belirgin olarak görülmüştür.¹²¹

Cumhuriyet Dönemi’nde iktidara gelen hükümetler ilk yıllarda fazla fiyat artışına sahip olan şekerin üretim maliyetlerini düşürerek şeker fiyatlarını düşürme yoluna gitmişlerdir. 1931 yılından itibaren şeker pancarı fiyatlarındaki düşüşler sonucu 1 kilo pancar fiyatı 1936 yılına gelindiğinde 0,75 kuruşa denk gelmiştir. Bu gelişmelere bağlı olarak 1 kilo küp şekerin fiyatı 28 kuruşa, 1 kilo kristal şekerin fiyatı ise 25 kuruşa düşerken

¹²¹ a.g.e., s. 204-205.

şeker tüketimi de yüzde 40 artış göstermiştir. 1939 yılında ise şeker tüketiminde 100.621 tona kadar artış meydana gelmiştir.

1937-1938 yıllarında pancar üretimi için yeni araziler belirlenmiştir; fakat pancar üretiminin yapılacağı arazilerde ulaşım altyapısının yeterli seviyede olmaması sebebiyle 1939 yılında Hollanda'dan getirilmiş olan tarım üretimindeki uzman kişilerle şeker kamışı üretimi denemelerine girilmiştir. Savaş yıllarındaki şeker fiyatındaki artışı önlemek ve tüketimine çözüm bulmak için fabrikaların üretimine ağırlık verilerek ihtiyaçlar giderilmeye çalışmıştır. Hükümet, üretimi artıracak kampanyalar başlatmış, diğer bir yandan ise savunma harcamalarını kaynak bulabilmek için şekerdeki fiyat artışlarını yükselterek şeker tüketiminin sınırlandırmaya yönelik uygulamalar başlatmıştır.¹²²

1941 yılında Koordinasyon Heyeti'nin görüşmeleri sonucunda şekerin kilo fiyatına 10 kuruş zam yapılmıştır. Ticarethane, mağaza, depo, ambar, fabrika ve imalathanelerde komisyoncu ve acenteler dışında 100 kilodan fazla ellerinde şeker bulunduranlara beyanname verme zorunluluğu getirilmiştir.¹²³

1942 yılında ise şeker fiyatlarına yeniden zam yapılmış, küp şekerin kilo fiyatı 62, kristalinki ise 45 kuruş olmuştur.¹²⁴

1943 yılına gelindiğinde toz ve kesme şekerin fiyatlarında iyileştirmeler yapılmış, toptan olarak toz şekerin kilosu 235, kesme şekerin kilosu ise 238 kuruşa indirilmiştir.¹²⁵

Hükümet, başka bir çözüm yolu olarak da 1942 yılından itibaren Türkiye Şeker Fabrikaları Türk Anonim Şirketi tarafından satılmış olan veya belirlenen tarihten itibaren satılan ya da henüz müşterisine satılmayan şekerlerden zam alınmasına karar vermiştir.

Hükümet, yürürlüğe koymuş olduğu karar ile birlikte şekerle ilgili beyanname verilmesine ayrıca bu beyannamelerden yazılı şeker miktarları üzerinden kilo başına 10 kuruş vergi alınmasına karar vermiştir. Belirlenen vergiler üç ayda ve üç taksitle alınmıştır. Zamanında ödenmeyen vergiler ise %10 zamlı tahsil edilmiştir.¹²⁶

¹²² İlhan Tekeli, Selim İlkin, *a.g.e.*, Cilt 2, s. 279.

¹²³ *Akşam*, 2 Nisan 1941.

¹²⁴ *Cumhuriyet*, 23 İkincikânun 1942.

¹²⁵ *Ulus*, 5 Mayıs 1943.

¹²⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 4, Cilt 18, İçtima 2, 54. İnikat, 21.5.1941, s. 119.

1942 yılında ise 3828 ve 4041 numaralı kanun ile şekerden alınmış olan tüketim vergisine on dört kuruş eklenerek kilo başına küp şeker 52,38 ve kristal şeker de 35,38 kuruş zam yapılması kararı verilmiştir. Ayrıca yabancı ülkelerden getirilecek şeker ithal kapsamında ele alınıp gümrük maliyetlerinden Türkiye Şeker Fabrikaları Türk Anonim Şirketleri sorumlu tutulmuştur. Şirket, şeker satımı sırasında ortaya çıkacak olan fiyat farkını ise devlet hazinesine vermekle yükümlü tutulmuştur.¹²⁷

Bu yıllarda şeker fabrikalarının kuruluş aşamasında görevlendirilmiş Muammer Tuksavul kitabında şeker ile ilgili detaylara değinmiştir. Savaş süreci boyunca ortaya çıkabilecek problemlere karşı tedbirler alındığını, Eskişehir'deki fabrikada atölye açarak şeker fabrikalarının yedek parça ihtiyacını karşılamaya yönelik faaliyetlerde bulunacağını belirtmiş, ayrıca şeker üretimi için gerekli olan yardımcı maddelerin 2-3 yıllık stoklarının da yapıldığını ifade etmiştir.¹²⁸

TABLO 1.7
Türkiye'de Şeker Üretimi ve Tüketiminin Gelişmesi

Yıllar	Üretilen Kristal Şeker (Ton)	Üretilen Küp Şeker (Ton)	Toplam Şeker Üretimi (Ton)	Şeker İthalatı Miktarı (Ton)	Şeker İhracatı Miktarı (Ton)	Tüketilen Şeker Miktarı (Ton)	Kişi Başına Şeker Tüketim (kg)
1938	17.841	24.685	42.526	59.208		97.465	5,683
1939	49.749	44.759	94.508	23.528		100.621	5,749
1940	53.911	34.758	88.669	8.009		99.299	5,572
1941	47.352	39.671	87.023	9.850		108.450	6,016
1942	34.337	22.972	57.309	-		62.054	3,402
1943	67.087	29.331	96.418	3.835		42.925	2,326
1944	60.900	28.902	89.802	1.147		75.045	4,021
1945	57.545	37.535	89.803			85.826	4,548
1946	59.051	37.536	96.587		8.010	95.168	4,570
1947	74.784	21.851	96.635			148.374	7,690

Kaynak: İlhan Tekeli, Selim İlkin, *a.g.e.*, Cilt 2, s.280.

¹²⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 4, Cilt 25, İçtimai 3, 64. İnkat, 27.5.1942, s. 368.

¹²⁸ Muammer Tuksavul, *Doğudan Batıya ve Sonrası*, İstanbul 1981, s. 384-385.

TABLO 1.8
Pancar ve Şeker Fiyatlarının Gelişimi

Yıllar	Pancar Fiyatı			Pancara Verilen Şeker Primi kuruş	Kristal Şeker Kilo/ kuruş	Küp Şeker Kilo/ kuruş	Fiyatlarındaki Değişiklik Tarihleri
	kuruş	kuruş	kuruş				
1938	0,815	0,875			25,00	28,00	16.6.1935 sonrasında
1939	0,95	1.00			25,00	28,00	
1940	1,25	1,75			35,00	38,00	4.3.1940 sonrasında
1941	1,375	1,75			45,00	48,00	2.4.1941 sonrasında
1942	6,50	6,75	7,00	4,80	90,00	110,00	23.1.1942 sonrasında
					105,00	125,00	17.8.1942 sonrasında
					480,00	500,00	16.11.1942 sonrasında
1943	6,50	6,75	7,00	1,80	235,00	238,00	5.5.1943 sonrasında
					180,00	200,00	9.11.1943 sonrasında
1944	6,50	6,75	7,00	1,80	180,00	200,00	
1945	4,50	4,75	5,00	1,50	150,00	170,00	29.8.1945 sonrasında
1946	4,50	4,75	5,00	1,50	150,00	170,00	
1947	4,50	4,75	5,00	1,00	100,00	130,00	1.1.1947 sonrasında

Kaynak: İlhan Tekeli, Selim İlkin, *a.g.e.*, Cilt 2, s. 282.

Yukarıda verilen tablo 1.7 ve 1.8 karşılaştırıldığında şeker fiyatlarının yükseltilmesinin yalnız devlete kaynak sağlamak amacıyla yapılmadığı, savaştan dolayı şeker üretiminin az olduğu, üretimle tüketim arasındaki dengeyi korumak adına da yapıldığı ortaya çıkmıştır. Bu sebepten şeker üretim ve tüketiminde fiyat değişikliklerine rastlanmıştır.

Tablo 1.7'ye bakıldığında 1941 yılında kişi başına tüketim 6 kiloya denk gelirken fiyatlardaki artış üzerine kişi başına üretimin düşük olduğu 1942 yılında tüketimde 3,4 kiloya kadar düşüş yaşanmıştır. 1943 yılında ise şeker üretiminde yaşanan yükselişe rağmen fiyatın yüksekliği sebebi ile kişi başına tüketim 2,3 kiloya düşmüştür.

Bu durum 1943 yılında fiyatların 2 kez indirilmesine yol açmıştır. 1944 ve 1945 yıllarında ise şeker fiyatları daha da düşürülerek üretim ve tüketim dengesi sistemli hale getirilmiştir.¹²⁹

1.3 CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE UYGULANAN İKTİSADİ POLİTİKALAR

1.3.1 Türkiye’de Devletçilik Politikasının Uygulanması

Türkiye’de devletçiliğin uygulanma gerekçeleri arasında özel sektörün beklentiyi karşılamaması etkili olmuştur. Dünyada yaşanan ekonomik kriz sebebiyle gerçekleşen dış ticaret açıkları ve Türk lirasının değerini kaybetmesi, bütün dünya ülkelerinin kendi iç ekonomik arayışlarına girmelerinde etki yaratmıştır. Dünyada yaşanan kriz sebebiyle ham madde fiyatları sınaî fiyatlarına nazaran daha fazla düşmüştür. Ham madde ihracatında elde edilen gelirin düşmesi nedeniyle tüketim malı ithalatını yüksek seviyeye getirmek imkânsız hale gelmiştir. Tüketim ve gelir düzeyinin düşüşünü durdurabilmek adına devlet ithalatı denetleyen koruma tedbirleri almıştır. Devletin ithalata koymuş olduğu set sayesinde, ithal edilen un, şeker, kumaş gibi sınaî tüketim malları ülkede üretilmeye başlanmıştır.¹³⁰

1923-1932 yılları arasında özel teşebbüse dayalı bir sanayileşme politikası doğrultusunda hareket edilmiş, uygulanan bu sistemle ülke ekonomisinin kalkınacağı öngörüsüne sahip olunmuştur. Uygulama sonucunda ise gerçekleştirilmek istenen politika beklentiyi karşılayamamıştır. Bu dönemde devletin ön sırada iyileştirmeye çalıştığı konulardan biri de “iktisadi bağımsızlık” ve “hızlı kalkınma” hamlesidir. Bu hamle sanayileşmeyle eşit seviyede görülmüştür. Devlet, halkın iktisadi kalkınması iyileştirilmeden getirilecek olan yeniliklerin halkta karşılığını bulmayacağını ön görmüştür. Atatürk’ün çıktığı Anadolu gezilerinde halkın hükümete yapmış olduğu eleştirilerin arka planında da ekonomik kalkınmanın olumsuz etkileri yatmaktaydı. Bu durum devletin “hızlı bir iktisadi kalkınma” zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir. Ülkede uygulanmak istenen devletçilik politikası birçok eleştirilere maruz kalmıştır. Bazı kesimler uygulanmak istenen devletçiliği sosyalist sisteme geçişin bir parçası olarak görmüş bazıları da kapitalizmden sosyalizme geçişin süreci olarak değerlendirmiştir. Bazı düşüncelere göre devletçilik “Bir

¹²⁹ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *a.g.e.*, Cilt 2, s. 282-283.

¹³⁰ Rüstem Barış Yeşilay, “Devletçiliğin Türkiye Ekonomisindeki İzduşümleri”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve idari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 19, S.1, Yıl 2005, s. 122.

planlama hareketidir.” Thornburg, Türkiye’deki devletçilik uygulamasını “devlet sosyalizmin aşırı bir ifadesi” olarak izah ederken Bernard Lewis askerler ve bürokratlar arasında “Batıya ve kapitalizme karşı hislerin yeniden canlanması” Herslog da “sadece pragmatik bir araç değil; fakat temelde köklü ve ideolojik bir unsur” olarak ifade etmiştir.¹³¹

1930’lu yıllarda devletçilik politikasını Bernard Lewis’in “*Devletçilik, özel girişimciliğin ve özel sermayenin işe yarar bir şey yapacak kadar zayıf olduğu bir ülkede devletin ulusal kalkınma ve ulusal savunma temel amacıyla sınaî faaliyette bir öncü, bir yönetici olarak öne çıkması durumudur.*” ifadesi uygulanmak istenen politikayı yansıtmıştır.¹³²

Devletçilik dönemi sanayi sektörünü olumsuz etkilerken II. Dünya Savaşı ile birlikte tüm sektörler üzerinde olumsuz etkisini göstermiştir. Bu olumsuzlukların etki alanı ise en fazla tarım sektöründe görülmüştür.¹³³

Savaşın yaratmış olduğu koşullar devletin ülke üzerindeki etkisini genişletmiştir. Savaş koşullarıyla birlikte yasallaştırılan Milli Korunma Kanunu devletçilik politikası içinde değerlendirilebilir. Bu kanuna göre sanayi ve maden kurumlarının üretiminde devlet müdahalesi yapılması kararlaştırılmıştır. Devletin belirlemiş olduğu hükümleri yerine getiremeyen kurumlara ise tazminat verilerek işletmeler devlet kontrolüne alınmıştır.¹³⁴

Refik Saydam Hükümeti, Milli Korunma Kanunu’na göre ithalat ve ihracatın devletin kontrolünde olmasını sağlamak amacıyla Ticaret Ofisini kurmuştur. Saydam bu uygulamayla dış ticaretle uğraşan özel şahısları ihracatçı ve ithalatçı birliklerinde örgütlenmeye teşvik etmiş, Ticaret Vekâletine bağlı olarak kurulan İaşe Müsteşarlığı ile özel ticareti de devlet kontrolüne almıştır.¹³⁵

Bu dönemde ithalat ve ihracatın devletleştirilmesi meselesi hakkında Ticaret Vekili N. Topçuoğlu görüşlerini şu şekilde belirtmiştir: “*Tacirin cemiyet içinde ve iktisadi hayatta bir fonksiyonu olduğuna kani bulunmaktayız. Harp sonunun getireceği iktisadi şekli vuzuhla*

¹³¹ Aytekin Altıparmak, “Türkiye’de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayiinin Gelişimi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.13 Yıl 2002, s. 37-38.

¹³² a.g.m., s. 41.

¹³³ a.g.m., s. 51.

¹³⁴ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye’nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1990, s. 464.

¹³⁵ Korkut Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, Savaş Yayınları, Ankara 1982, s.221.

görmeye imkân olmadığından bu zümrenin lüzumsuzluğunu bugünden kestirmek mümkün değildir. Yalnız zamanın şartları içinde münhasıran şahsi ve ferdi kazanç hırsına dayanan bir ticaret sistemine cevap vermeyeceğiz. Devletlerarasındaki bugünkü ticaret antlaşmalarının bünyesi ihracat ve ithalat ticaretinin en ehemmiyetlilerini devletleştirmeye çok müsaittir."¹³⁶

Tarım alanında da hangi hububatın ekilebileceği devlet kontrolüne alınırken 500 hektarın üstündeki araziye devlet, tazminat ödeyerek işletilebilecek, tarım ürünleri piyasasına alıcı olarak müdahil olabilecek, ihtiyaç duyulan ürünlerin değerini ödemek şartıyla bu ürünlerin ithalatını yapılabilirdi.¹³⁷

Milli Korunma Kanunu, tarım ve sanayide devlete çok sınırlı maddelerde yetkiler vermiş, devlet bu yetkileri çerçevesinde hareket ederek fabrikaların ipliklerini, yerli mallarını pazarlar aracılığıyla bedellerini ödeyerek kontrolüne almıştır. Bu sistem devletin eleştirilmesine neden olurken küçük işletmelerin de gelişmesini sağlamıştır.¹³⁸

1941 yılında Refik Saydam, uygulanan devletçilik politikasıyla ilgili şu ifadeleri kullanmıştı: *"Sıkı nizamlı bir iktisadi sistemin ilk kademelerinde bulunuyoruz. Henüz ne müstahsilin ne müstehlikin; ne tüccarın ve ne de alıcının alışmadığı bir devredeyiz... Burada, bir daha bilhassa tebarüz ettirmek isterim ki asgari ihtiyaç göz önünde tutulacaktır. Yani lüks malzeme denilen... Eşyaya hiçbir kıymet ve mevcudiyet vermeyeceğiz"* ¹³⁹

Refik Saydam Hükümeti'nden sonra başa gelen Şükrü Saraçoğlu 1942 yılının hububat mahsulünün iyi olacağını ön görerek bu ürünler üzerinde serbestlik politikası uygulamaya karar vermiştir. İlk olarak da "%25" kararı ile iâşedeki fiyat artışlarının önüne geçmeye çalışmış; ancak tüccar ile üretici arasındaki iletişim eksikliği uygulanmak istenen bu politikanın başarısına gölge düşürmüş bundan dolayı 1942-1943 yılları arasındaki hububat ürünlerinde ciddi fiyat artışları yaşanmıştır.¹⁴⁰

¹³⁶ Bilsay Kuruç, *a.g.e.*, s. 65.

¹³⁷ Doğan Avcioğlu, *a.g.e.*, s. 465.

¹³⁸ *a.g.e.*, s. 471.

¹³⁹ Bilsay Kuruç, *a.g.e.*, s. 69.

¹⁴⁰ Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, s. 222-223.

1940-1945 yılları arasında uygulanan devletçilik, savaş ekonomisi sahası içinde zorunlu bir sistem olarak görülmüştür. Savaş ekonomisi mekanizmasında daha çok ülkenin iktisat politikasında karşılaşılan sorunlar üzerinde durulmuştur.¹⁴¹

1.3.2 Birinci Beş Yıllık Sanayi Programı'nın Hayata Geçirilmesi

Türkiye “devletçilik” ideolojisi etrafındaki görüşünü bazı argümantasyonlara dayandırmıştır. Ülkedeki ekonomik kalkınmayı, sanayinin gelişme aşamalarını devletçilik politikasıyla hayata geçirmeye çalışmış; böylece ülkenin refah seviyesini yükseltmeyi amaçlamıştır. Devlet, ülkede sanayinin gelişmesi için bir taraftan devlet eliyle sanayi kuruyor, bir taraftan ise özel kesimi sanayi yatırımları yapması için özendiriyordu.¹⁴²

Türkiye için “devletçilik” ilkesi yeni değildi. Atatürk 1930'da Afet İnan'a Medeni Bilgiler kitabı için “ılımlı devletçiliği” tarif ederken sömürüye karşı ülke ekonomisinin devletçilik ideolojisiyle refaha ulaşacağını söylemiştir.¹⁴³

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'na dair çalışma 1930 yılında Şakir Kesebir'in İktisat Vekilliği sırasında hazırlanan “İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor” Sovyet uzmanların çalışmaları doğrultusunda uygulanmak istenmiştir.¹⁴⁴

İsmet İnönü, Sovyetlerden sonra 22 Mayıs – 2 Haziran 1932 tarihleri arasında İtalya'ya bir gezi düzenlemiştir.¹⁴⁵ Bu geziler sonucunda Sovyetlerden ve İtalya'dan sağlanan krediler toplam olarak yaklaşık elli milyon liraya denk gelmiştir. Sağlanan bu kredi, planın hazırlanmasına hız kazandırmıştır. Hatta Mustafa Şeref Özkan'ın planı ana hatlarıyla Sovyet uzmanları gelmeden hazırlamak istemesi plana uygulanabilirlik özelliği katmıştır. Planda ilk sırayı pamuklu tekstil üretiminin alması herkesin ortak düşüncesi idi. Pamuklu tekstil üretiminin yanında keten, kenevir, kimya ve demircilik alanlarında da uzman kişilerin istenmesi, araştırmaların daha da detaylandırılmasını sağlamıştır.¹⁴⁶

¹⁴¹ a.g.e., s. 235.

¹⁴² İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi İdari İlimler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s. 134.

¹⁴³ Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitapevi, 7. Baskı, Ankara Kasım 2013, s. 134-135.

¹⁴⁴ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, s.179.

¹⁴⁵ a.g.e., s. 142.

¹⁴⁶ a.g.e., s. 148-149.

Sovyetler Proje Müdürü Prof. Orlof (iktisatçı) başkanlığında uzmanlardan oluşan grup Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Sovyetlerden gelen heyet, Türk uzmanlarla birlikte İzmir ve Adana gibi önemli pamuk ekim alanlarını, Sarayköy, Denizli ve Burdur gibi dokumacılığına ön plana çıkmış olduğu yerleri ve yeni fabrikaların kurulması düşünülen: Eskişehir – Konya – Malatya –Kayseri – Nazilli –Ereğli –Afyonkarahisar –Tire ve –Ödemiş gibi yöreleri gezme fırsatı bulmuştur.¹⁴⁷

1932 yılında hızla artan devletçilik politikası belirli çevrelerden gelen olumsuz eleştiriler sebebiyle sekteye uğramıştır. Tüm bu yaşananların arifesinde İktisat Vekili Mustafa Şeref'in istifa etmesi, İş Bankası Genel Müdürü Celal Bayar'ın İktisat Vekilliği'ne getirilmesine yol açmıştır.¹⁴⁸

Sovyet uzmanlarının hazırladıkları rapor Türkiye pamuk, keten, kenevir, kimya, demir sanayi başlığını taşımaktaydı. Bu raporun amacı, adı geçen maddelerin ithalatını önleyerek, Türkiye' de üretim imkânlarının olup olmadığını araştırmaktı.¹⁴⁹

Devlet, Sovyet uzmanlarının çalışmalarıyla yetinmeyip 1933 yılında Amerikan İktisatçılardan Edwin Kemmerer'in de arasında bulunduğu uzman grubu, Türkiye'ye çağırılmıştır. Uzman grup ülkenin ekonomik koşulları, doğal donanımı, sermaye birikimi, sanayisi, ulaştırma yapısı, dış ve iç ticareti, maliyesi, para ve banka sistemi, vakıfları, çalışma sorunları, sağlık ve eğitim hizmetleri ile ilgili detaylı çalışma yapmıştır. Yaptıkları bu çalışmayı Mayıs 1934 'te İktisat Vekâletine sunmuştur.¹⁵⁰

Yabancı ve Türk uzmanların ortak hareketleri ile 17 Nisan 1934 tarihinde Vekiller Heyeti Kararı Sümerbank'a bildirildi. Ayrıca "Sınai Tesisat ve İşletmeler Hakkında" İcra Vekiller Heyeti Kararı'na bir nüsha ilave edilerek yürürlüğe konmuştur.¹⁵¹

Sanayi planını hazırlayanlar, hem içte hem de dışta ekonomiden faydalı şekilde yararlanmayı öngörüyorlardı. Ham maddelerin dünya piyasalarında gittikçe düşen fiyatlarını

¹⁴⁷ a.g.e., s. 158-159.

¹⁴⁸ Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, s. 105.

¹⁴⁹ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, s.164-165.

¹⁵⁰ Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 5. Baskı, İstanbul Ekim 2002, s. 294.

¹⁵¹ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, s. 184.

göz önüne alarak Türk işçi ve çiftçisini ekonomik anlamda refaha ulaştırmayı amaçlamışlardır.¹⁵²

Bu dönemde Devlet Sanayi Ofisi, Sanayi ve Maadin Bankasının aksine sadece devlet işletmelerini denetim altına almamış, devletin teşvik ettiği şirketler üzerinde de denetim kurmuştur. Devlet Sanayi Ofisinin yanı sıra Sanayi Kredi Bankası esas itibariyle devlet işletmelerinde kredi temin etmek amacıyla kurulmuştur. Devlet Sanayi Ofisinin ve Sanayi Kredi Bankasının işlevlerinin kısa sürmesi sebebiyle 1933 yılında kurulan Sümerbank bu kuruluşların yerini almış, tüm sanayi ve bankacılık işlerini çözüme kavuşturmayı hedeflemiştir.¹⁵³

Günümüze kadar, Türk ekonomisinin temelini oluşturan, devletin ekonomi kurumları olarak Sümerbank, Etibank, Denizcilik Bankası bu dönemde kurulmuştur. Dokuma, kâğıt üretimi ve demir-çelik gibi ileri seviyedeki devlet işletmeleri Türkiye teknolojisinin gelişimine vesile olmuştur.¹⁵⁴

Bu dönemde demir-çelik fabrikası programa dâhil edilirken, Türkiye’de bu fabrikayı işler hale getirecek bir demir cevheri daha keşfedilmemişti. Bu tesisi işler hale getirmek için hükümet, ham demiri Cezayir ‘den getirmeyi düşünmüş, daha sonra Karabük Demir-Çelik fabrikasını keşfederek ham madde ithalinden vazgeçmiştir.¹⁵⁵

Maden konusunda ise 1935’de kurulan Etibank, özel maden şirketlerini devlet kontrolüne almış, ülkenin içte ve dışta madencilik konusunda örgütlenmesini sağlamıştır.¹⁵⁶

Birinci Sanayi Planı’nda bazı değişiklikler yapılmış; Sivas Çimento, İzmit ikinci kâğıt fabrikaları genişletilmiştir. Yeni tesis işletmeleri aynı programa ek olarak Sümerbank kontrolüne verilmiştir. Ayrıca İkinci Dört Yıllık Sanayi Programı kapsamında azot fabrikası, cüruf çimento fabrikası, motor fabrikası, Erzurum pamuk ipliği fabrikaları, yeni dört şeker fabrikası ilave bir liste ile Sümerbank glikoz tetkik kategorisine çıkarılmıştır.

¹⁵² *a.g.e.*, s. 186.

¹⁵³ Taner Timur, *a.g.e.*, s. 140-141.

¹⁵⁴ Korkut Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, s. 114.

¹⁵⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, Remzi Kitap Evi, 6. Baskı, Birinci Cilt, İstanbul 1984, s. 417.

¹⁵⁶ Doğan Avcıoğlu, *a.g.e.*, s. 461.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Programı'nın uygulanması aşamasında hesaba katılmayan ve ilk bütçe programına alınmadığı anlaşılan 32 çeşit iş için bütçenin gözden geçirilmesi, hesap hareketlerinin değişmesine sebep olmuştur. Bu plan etraflıca sistematik hale getirilmediği için de kurumların uygulanabilirliği ülke şartlarına bırakılmıştır.

Bu şartlar içinde İkinci Beş Yıllık Sanayi Programı Projesi hazırlanmış, bu program meyve kurutmaları veya hayvancılık tesislerinden, ekmek veya yağ fabrikalarından, limon, portakal işletmelerinden, maden işletmelerine, ferro- krom tesislerine, denizyollarına, margarin, boru, ateş tuğlası, teneke fabrikalarına kadar birçok işletmeyi içinde barındırmıştır. Birinci Beş Yıllık Programı'ndan elde edilen tecrübeler ve yeni kuruluşlar için kaynak bulma güçlüğü sebebiyle II. Dünya Savaşı öncesinde böyle girişimlere kalkışmak yöneticilerde imkânsızlık hissi yarattığı için program uygulamaya konulmamıştır.¹⁵⁷

1938 yılında İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın ertelenmesi dört yıllık planı tekrar gündeme getirmiştir. Birinci Beş Yıllık Programı'nın Uygulaması sırasında tamamlanmayan iktisadi faaliyetler dört yıllık programın kapsamına alınmıştır. 10 Kasım 1938 'de Mustafa Kemal'in vefatıyla birlikte İsmet İnönü'nü iktidara gelmiştir. II. Dünya Savaşı yaklaştığı için yapılan iktisadi programlar rafa kaldırılmıştır.¹⁵⁸

¹⁵⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, Birinci Cilt, s. 418.

¹⁵⁸ *a.g.e.*, s. 419.

İKİNCİ BÖLÜM

REFİK SAYDAM VE ŞÜKRÜ SARAÇOĞLU HÜKÜMETLERİNİN TARIM

SEKTÖRÜ İLE İLGİLİ TEDBİRLERİ

2.1 MİLLİ ŞEF DÖNEMİ VE İAŞE POLİTİKALARI

2.1.1 Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu Hükümetlerinin İktisadi Politikaları

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren başa gelen hükümetlerin en önemli amaçlarından biri ülke ekonomisini kalkındırmak ve gelişmiş ülkeler seviyesine ulaştırmaktı. Cumhuriyetin temelini oluşturan halkçılık ve ulusçuluk ilkeleri güçlü ve bağımsız ekonomiyi ifade ediyordu.

Cumhuriyetin ilk yıllarında öne çıkan devletçilik modeli de gerçekleştirilmek istenilen bu amaç için hayata geçirilmiştir. Devletçilik ilkesi ülkeyi bağımsız bir ekonomi doğrultusunda ilerletmeyi ve yerli özel sanayiye devlet tarafından desteklemeyi milli ekonomiyi güçlendirmeyi hedeflemiştir. Hedeflenen ekonomi politikaları istenilen seviyeye ulaşmamıştır.

1930'lu yılların başında devletin ekonomi politikalarının temelini devlet destekli planlı sanayileşme oluşturmuştur. Bu politika ile birlikte devlet 1934 yılında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nı yürürlüğe koymuş, ülkenin genelinde ekonomik kalkınmayı hedeflemiştir.¹⁵⁹

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın başarıya ulaşması 1938-1943 yıllarını kapsayan ikinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın hazırlanmasının gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte gündeme gelen planı devlet uygulamaya koymamış, onun yerine İktisadi Savunma Planı'nı yürürlüğe koymuştur. Refik Saydam Hükümeti'nin kurulmasıyla birlikte ülkenin siyasi ve ekonomi politikası değişikliğe uğramış devletçilik ve halkçılık ilkeleri ön plana çıkmıştır.¹⁶⁰

¹⁵⁹ Mustafa Yahya Metintaş, Mehmet Kayıran, "Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye'nin Ekonomi Politikası (1939-1942)", *Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, Yıl 2008, s. 158-159.

¹⁶⁰ a.g.m., s. 160-161.

Celal Bayar'ın, 25 Ocak 1939 tarihinde istifa etmesiyle Bayar Hükümeti Dönemi'nde Dâhiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri olan Refik Saydam, yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir.¹⁶¹

II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte savaşa katılmayan Türkiye, savaşın getirmiş olduğu ekonomik buhrandan etkilenmiştir. Savaş döneminde askeri seferberlik sebebiyle ordudaki asker sayısının bir milyonu geçmesi, üretici kesimin askere alınması ayrıca çift hayvanlarının belli bir kısmının ordunun milli müdafaa mükellefiyeti kapsamında devlet himayesine alınması gibi nedenlerle tarımsal üretimde düşüşler meydana gelmiştir.

1940 yılında tarımsal üretim daha önceki yılların seviyesiyle aynı kalmıştır. Genel üretim seviyesindeki ilk düşüş 1941 yılında ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu yıldaki üretim 1938-1939 yılları arasındaki seviyenin yaklaşık olarak %12 altına inmiştir. Bu yıllarda buğday üretimi %18'lik bir oranla gerilemeye devam etmiştir. Buğday üretimi 1938-1939 yılları arasında ortalama olarak 3.814 bin ton seviyelerindeyken 1941 yılında 3.135 bin ton seviyelerine kadar düşmüştür.

1942 yılında tarımsal üretim 1939 seviyesine çıkmasına rağmen savaş yılları boyunca tarımsal üretimdeki azalma devam etmiştir. Özellikle buğdaydaki ve diğer hububat ürünlerindeki azalma beslenme sorununa yol açmıştır.¹⁶²

Refik Saydam, savaşın ülkede yaratmış olduğu kargaşadan kurtulmak için hangi politika doğrultusunda hareket edeceklerini şu şekilde ifade etmiştir: “ *Maliyemizin ana prensibini, Cumhuriyet devrinin ilk olarak memleketimizde temin ve itina ile muhafaza ettiği hakiki ve samimi manası ile denk bütçe esası teşkil edecektir. Taahhütlerimize olan sadakat, tediyelerimizdeki intizam sayesinde gittikçe artan devlet itibarının takviyesi bu esasın büyük bir hassasiyetle takibi ile mümkün olabileceği kanaatindeyiz. Memleketimizin her sahada inkişaf ve umranına matuf mesai programlarımızı, bu sahaların her birindeki ihtiyaçları süratle tahakkuk ettirecek şekilde ve mali bakımından sıkıntısız karşılanabilecek çerçeveler içinde, tanzim etmek azmindeyiz. Her vesile ile çiftçi ve köylü vatandaşlarımızın vergi yükünü tahfif ve köylerimizin iktisaden süratle kalkınmasını temin etmek ve hayat*

¹⁶¹ Cemil Koçak, *a.g.e.*, s. 13.

¹⁶² İbrahim İnci, “İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’de Tek Parti Hükümetlerinin İaşe Politikaları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt 0, S. 50, Yıl 2013, s. 274.

ucuzluğuna matuf tahfifleri iktisat kaidelerinin salim istikametlerinde mütemadiyen tahakkuk ettirmek en samimi emellerimiz arasındadır. Milli paramızın fîili istikrarını korumak başlıca umdemizdir.”¹⁶³

Ülkede iâşe sorununun ortaya çıkmasıyla birlikte piyasa fiyatlarında artış yaşanmıştır. Bu artışların sonucunda ise enflasyon meydana gelmiştir. Hükümet, enflasyonu kontrol altına alabilmek için dış ticaret kapasitesini daraltmış, iç alımı artırmıştır. Ana gıda maddelerinde ise ithalata izin vermiştir. Alınan bu önlemlere karşı üretimdeki azalma mal darlığının derinleşmesine, karaborsanın artmasına sebep olmuştur. Refik Saydam Hükümeti, iâşe sıkıntısını gidermek, ülke genelindeki fiyat artışlarını denetim altına almak, karaborsayı önlemek adına savaş ekonomisi uygulamasına geçmiştir.

Savaş döneminde Refik Saydam Hükümeti iki temel ekonomi politikasına yönelmiştir: Bu dönemde hükümet, mal kıtlığının ortaya çıkardığı olumsuzlukları ortadan kaldırmak ve savaşın getirmiş olduğu kaos ortamından fayda sağlamaya çalışan tüccarları engellemek için birtakım önlemler almıştır.

Bu olumsuzlukları giderebilmek adına bütün ticari malların kamu kuruluşların bünyesine alınması için birtakım kararları uygulamaya koymuştur. Savaşın yaratmış olduğu olumsuzluklar, beslenme sıkıntısını da beraberinde getirmiştir. 1940 yılının sonlarına doğru tüccarların tahıl, pamuk ve yün stoklarını hükümetin belirlemiş olduğu fiyatlardan kamu kuruluşlarına satmalarını sağlayan koordinasyon kararları açıklanmıştır.¹⁶⁴

Saydam Hükümeti, bu dönemde iktisat politikası olarak devletçilik ilkesini savunurken TBMM’de yapmış olduğu konuşmasında bu ilke ile ilgili olan programını şu şekilde ifade etmiştir: “ *İktisadi sahadaki çalışmalarımız, istikametini her işimizde olduğu gibi parti programının ana hatlarından alacaktır. Devletçilik prensibine dayanan mevzularda faaliyetimiz ihtiyaçları ehemmiyetlerine ve buradaki imkânlarla göre sıraya koymak ve temin etmek ve Devletin İktisadi Teşekküllerinin işlemelerini ve bunların*

¹⁶³ *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, Cilt V, s. 320.

¹⁶⁴ Mustafa Yahya Metintaş, Mehmet Kayıran, “Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye’nin Ekonomi Politikası (1939-1942)”, s. 164-165.

*üzerindeki kontrolleri kuruluşlarındaki maksada cevap verecek şekilde ve şartların müsaadesi nispetinde tekemmül ettirmek yolunu takip edecektir.”*¹⁶⁵

Devlet, köylünün her nüfusu için ekmeklik ve yemeklik olarak 20 kilo; tohumluk için ise dekar başına buğday, çavdar, mısır için 4, darı için 2, yulaf ve arpa için 18, fasulye ve nohut için 10 ve bakla için ise 12 kilo ürün ayırmasına izin vermiştir. Geride kalan ürünlerini değerini ödemek şartıyla hububat tekeline almıştır.

Halkın ana gıda maddesi olan ekmek, köylü ve tarım üreticisine ekmeklik, yemeklik için ayrılan ürün miktarı 1 yıl için 20 kilo olmuştur. Ayrılan miktarın az olması tarım üreticisinin kendine göre çareler aramasına, ektiği ürünü saklamasına neden olurken ülkede de karaborsa ve ihtikârın artmasına yol açmıştır.¹⁶⁶

Devletin çıkardığı kararnamelerle himayesine aldığı diğer ürünler arasına yapağı, pamuk, mısır, kuru bakla, kuşyemi, nebati yağ gibi tarım ürünleriyle sınai ürünler de girmiştir. Devlet bu dönemde MKK'nin 41. Maddesi ile tarım üreticisine “Ekilen her dört hektar arazi için bir çift öküz Milli Müdafaa Mükellefiyetinden istisna edilir.” Kısacası 4 hektardan (40 dönüm) az toprağı olanların bir çift öküzü Milli Müdafaa Mükellefiyeti kapsamında devlete vermesi kararlaştırılmıştır. 4 hektar ve daha fazla toprağı sahip olan şahıslar bu maddeden ayrı tutulmuştur. Çıkarılan bu kanun özellikle küçük tarım üreticisine yükümlülükler getirmiştir.¹⁶⁷

1940 yılında ülkede stoklanan ürünlerle iâşe sorununa çözüm aranmış ve bu yılda buğday sıkıntısı yaşanmamıştır. Buğdaydaki bu bolluk sayesinde 1939 yılında olduğu gibi 1940 yılında da Avrupa'ya yaklaşık olarak 60 bin ton civarında buğday ihraç edilmiştir.

1940 yılında hububat ürünlerinde bolluk olmasına rağmen TMO buğday stoklamada istediğı hedefe ulaşamamıştır. 1939 yılında üretilen 4 milyon tonu aşan buğdayın 194 bin tonunu, 1940 yılında üretilen 4 milyon tonu aşan buğdayın 156 bin tonunu TMO himaye etmiştir. Piyasadaki fiyat artışları, buğday fiyatında da artış olacağı öngörüsü üreticinin buğdayı stoklamasına neden olmuştur. 1940 yılının sonlarına doğru hububat ürünlerindeki

¹⁶⁵ *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, Cilt V, s. 321.

¹⁶⁶ Osman Akandere, *Milli Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler*, İz Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 2016, s. 166.

¹⁶⁷ *a.g.e.*, s. 167-168.

stoklarda azalma olmuş ve ülkede beslenme sorunu baş göstermiştir. Hükümet, bu durum karşısında Milli Korunma Kanunu'na dayanarak 5 Aralık 1940 tarihli 2/14713 sayılı kararname ile hububatı devlet himayesine almaya karar vermiştir.¹⁶⁸ Çıkarılan bu kararname ile hububat ticareti yapmayan üreticiler ve devlet kurumları, TMO ve ellerinde 500 kg'ın altında hububat bulunanlar ayrı tutulmuş, diğer kişiler ise ellerinde bulundurdıkları buğday ve çavdar miktarını ve cinsini beyan etmeye mecbur tutulmuştur. Devlet; depo, silo, değirmen veya başka yerlerde bulunan hububatın değerinin mahallin en büyük mülki amirince belirlenerek TMO'ya satılması zorunluluğu getirmiştir.

Hükümet, 12.11.1942 tarihinde 2/18953 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile de ordunun bitkisel yağ ihtiyacını karşılamak için üretilecek bitkisel yağların %15'ini değerini ödenmek şartı ile devlet himayesine almıştır. Refik Saydam Hükümeti Dönemi'nde hububat ürünlerine el koyma uygulamaları hedeflenen oranlara ulaşmamıştır. Hububatın piyasa fiyatlarındaki artışı süreklilik kazanmıştır. Bu durum buğday ve un fiyatlarında etkisini daha çok hissettirmiştir. Buğdaydaki fiyat artışı 19 Ocak 1942 tarihli 2/17141 sayılı kararname ile şehirlerde ekmeğin karne ile verilmesi uygulamasını beraberinde getirmiştir. Ekmek tüketimi sınırlandırılmış ve ekmek dağıtımı kuponla yapılmıştır.¹⁶⁹

Sosyal hayatta yaşanan problemleri önlemek için hükümet, Fiyat Murakabe Komisyonlarının kurulmasına karar vermiştir. Kurulmuş olan bu komisyonun yetkileri arasında Ticaret Vekâletince belirlenen eşya ve malların toptan ve perakende fiyatlarını tespit etmek ve piyasa fiyatlarını denetlemek vardı. 1941 yılında ise devletin ticari hayatını ve ülke ekonomisini denetlemek, iâşe sıkıntısına çözüm yolu aramak, alınan tedbirler üzerinden kontrolü sağlamak için de İâşe Müsteşarlığı kurulmuştur.¹⁷⁰

Refik Saydam Dönemi'nde, savaş ekonomisi şartlarını Milli Korunma Kanunu'na dayandıran teşkilatlar, belirlenen düzen içinde faaliyetlerini sürdürememiştir. Ülke ekonomisini feraha çıkartmak adına alınan önlemler kalıcı çözümler getirmemiştir. Saydam Hükümeti, alınan bütün önlemlere rağmen ülkenin içine düştüğü ekonomik buhrandan kurtulamamasının sebebini devlet teşkilatlanmasının azlığından ve bu kadroda görev yapan

¹⁶⁸ İbrahim İnci, "İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de Tek Parti Hükümetlerinin İâşe Politikaları", s. 278.

¹⁶⁹ *a.g.m.*, s. 279-280.

¹⁷⁰ Cemil Koçak, *a.g.e.*, s. 390-391.

şahısların görevlerindeki yetersizliğinden kaynaklandığını belirtmiştir. Refik Saydam, TBMM’de yapmış olduğu bir konuşmasında bu durumu şu şekilde ifade etmiştir; *“Fikrim şudur: Bugün harbin başladığı günden beri yaptığımız tecrübelerle görüyorum ki, bu devlet teşkilatı “a” dan “z” ye kadar baştanbaşa bu memleketin ihtiyacı ile telif edilebilecek şekilde tebdil edilmek lazımdır. Bu teşkilatı behemal yenileştirmek mecburiyeti vardır.”* diyerek düşüncelerini açıklamıştır.¹⁷¹

Sonuç olarak Refik Saydam Hükümeti Dönemi’nde, devletin ekonomi ve ticaret üzerindeki sıkıyönetimi ve kontrol sistemi, iâşede yaşanan olumsuzluklara karşı alınan önlemler kalıcı olmamış ayrıca bu dönemde uygulanan ekonomi politikası beraberinde eleştiriler getirmiştir.¹⁷²

II. Dünya Savaşı’nın en yoğun zamanlarında iktidara gelen Şükrü Saraçoğlu, iktisadi politikasını şu şekilde ifade etmiştir.¹⁷³ *“ Bundan evvel benim ve on arkadaşımın dâhil olduğu Hükümet, memlekette hayat pahalılığına ve iktisadi buhranlara mâni olmak için verilen salâhiyetlere istinaden birçok sert kararlar aldı ve onları sıkı bir gayretle tatbika başladı. Fakat aradan günler geçtikçe bu kararların matlup neticeyi vermeyeceği, yapılan şikâyetlerden, tespit edilen fiyatlarla birçok malların ve gıda maddelerin bulunmamaya başlamasından ve yapılan tetkiklerden anlaşılmaya başlandı. Onun için yeni Hükümet hemen işe başlayarak bu sert tedbirleri yumuşatmaya yer yer kaldırmaya ve yer yer değiştirmeye karar verdi ve tedbirlerin iktisadi olmasına daha çok bel bağladı. Tuttuğumuz bu yolda fiyatlar, kendisiyle mal tedariki imkân haricinde çıkan resmi fiyatların tabiatıyla üstüne çıkacak ve fakat herhalde kara pazar fiyatlarının düniünde kalacaktır. ”*¹⁷⁴

Şükrü Saraçoğlu Hükümeti, bu dönemde ekonomik sıkıntıların giderilmesi için kurulan örgütler üzerinden uygulamalarını başlatmıştır. İlk olarak Fiyat Murakabe Komisyonlarını, İaşe Müsteşarlığının illerdeki örgütlerini, merkez teşkilatını ve dağıtma ofisini kaldırmıştır. Şükrü Saraçoğlu, iç politikada yaşanan en önemli sorunu ise beslenme olarak görmüştür. Savaş yıllarının getirmiş olduğu sıkıntılar özellikle iaşe üzerinde olumsuz etki yaratmıştır. Saraçoğlu, ülkedeki askeri seferberlik nedeniyle birçok kişinin silahaltında

¹⁷¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, Cilt 25, İçtima 3, 62. İnikat, 25.5.1942, s. 270.

¹⁷² Cemil Koçak, *a.g.e.*, s. 444.

¹⁷³ Osman Akandere, *a.g.e.*, s. 125.

¹⁷⁴ *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, Cilt VI, s. 361.

bulunmasından dolayı savaş koşullarında bazı olumsuzlukların yaşanacağını vurgulamıştır.¹⁷⁵

Saraçoğlu, savaşın iâşe üzerinde daha fazla iz bıraktığını vurgulamış, iâşe üzerindeki politikasını şu sözlerle ifade etmiştir: “ *Dâhili politikamızın en mühim cephesi, iktisadi cephe ve iktisadi cephenin en hararetli köşesi de iâşe meselesidir. Liberal iktisat ilmi, insanların refahını artırmak için her memlekete, o memlekette en bol ve en kolay yetişen mahsulleri yetiştirmek ve bunları diğer memleketlerde en bol ve en kolay yetişen mahsullerle mübadele etmek tavsiyesindedir, insanları idare eden yalnız iktisat kaideleri olsaydı bu tavsiyeye riayet etmek çok yerinde olurdu. Fakat bu ilmin yanında bir de hayat bilgisi vardır ki onun da bize tavsiyesi şudur: “Bir memleket umumi ve geniş ihtiyaçlarını bizzat kendisi istihsal edemiyorsa o memleket sulhta ve harpte yabancı iradelerin tesirinde kalabilir.” Onun için biz gıda, elbise, ayakkabı, silah gibi umumi ve geniş ihtiyaçlarımızı bizzat kendimiz yetiştirmek için her fırsattan istifade ederek çalışma kararındayız bu umumi kaide ve kararımızı bir kere daha ilan ederken hemen haber vermeliyim ki zaruretlerimizin şiddeti ne olursa olsun hiçbir yabancı irade bizim bileğimizi bükemeyecektir.”* ¹⁷⁶

Şükrü Saraçoğlu, Refik Saydam Hükümeti’nin uygulamış olduğu ekonomi politikasından farklı bir politika izleme yoluna gitmiştir. Kurulan yeni hükümet, iktisadi birtakım kararlar almaya başlamıştır. Ekonomi üzerindeki müdahaleci ve kontrol ağırlıklı politikaya son vererek, piyasadaki kontrolü ortadan kaldırarak üretimin iyileştirmesine olanak sağlamıştır. Refik Saydam Hükümeti Dönemi’nde, hububat ürünlerine bedelini ödemek karşılığında devlet himayesine alınma sistemi uygulanıyordu.

Şükrü Saraçoğlu ise uygulanan bu iktisadi politika yerine hububat fiyatlarına yaklaşık olarak yüzde 50 oranında zam uygulayarak buğday satışlarına belli koşullarda serbestlik sağlamıştır.¹⁷⁷

Bu dönemde iâşede meydana gelen olumsuzlukları çözebilmek için alınan iktisadi kararlar büyük toprak sahiplerine ve büyük tarım çiftçilerine ayrıca tarımsal üretimde ticaret yapan kesime fayda sağlamıştır. Hububat ürünlerinde meydana gelen fiyat artışları savaş

¹⁷⁵ Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi: Milli Şef Dönemi (1939-1945)*, Kalite Matbaası, Ankara 1974, s. 151-152.

¹⁷⁶ *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, Cilt VI, s. 360-361.

¹⁷⁷ Cemil Koçak, a.g.e., s. 411-412.

ortamında ticaretle uğraşan kesime kazanç sağlamıştır. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti'nin uyguladığı ekonomik politikalar piyasa fiyatlarının artış göstermesine sebep olmuştur. Uygulanan politikalar amaçları doğrultusunda iyileştirme yapmamış karaborsacılığa ve enflasyona çözüm olmamış ayrıca üretimde hareketliliği de olumsuz etkilemiştir.¹⁷⁸

Ülkedeki bu olumsuzluğu Şükrü Saraçoğlu şu sözlerle ifade etmiştir: *“Harbin dördüncü yılı başlarında memleketimiz iki büyük sıkıntı ile karşı karşıya bulunuyordu: İaşe sıkıntısı, para sıkıntısı. Bu iki sıkıntıyı yenmek için o zamana kadar birçok tedbir almış, sert kararlar vermiş ve birçok mallara el koymuştuk. Bütün bunlar sıkıntıyı azaltmak şöyle dursun koskoca bir kara pazarın memlekette yerleşmesine sebep oldu. Bunun üzerine herkeste eğer biraz serbestlik verilecek olursa her şeyin daha iyi olacağı kanaati hüküm sürmeye başladı. Bunu da tecrübe ettik. Bu usulde bizi bilhassa yiyecek ve giyim maddelerinde bir fiyat yarışıyla karşı karşıya bıraktı.”*¹⁷⁹

Hükümet, piyasa fiyatları karşısında yeni çözümler aramaya yönelmiştir. Üzerinde düşünülmesi gereken çok boyutlu sorunlardan biri ise savaş ortamından kazanç sağlamaya çalışan şahısların, mevcut servet birikimlerinin bir kısmını vergilendirme sistemiyle himayesi altına alarak savaşın getirmiş olduğu ekonomik eşitsizliği bir nebze de olsa gidermeyi amaçlamıştır. Ayrıca devlet artan savaş masraflarına yeni kaynak olması açısından vergilendirme sistemini güzel bir çözüm yolu olarak görmüştür. Devlet servetlerden alınan verginin piyasadaki enflasyonu önleyeceğini düşünmüştür. Bu verginin diğer bir amacı ise piyasadaki mal darlığını engelleyebilmek için karaborsacılık ortamından yararlanmak isteyen şahısların vergilendirilmesiyle stokçuluğu ve karaborsacılığı azaltmaktır. Bütün bu yaşananlara önlem olarak Varlık Vergisi Kanunu hazırlanmıştır.¹⁸⁰

Saraçoğlu, Varlık Vergisi Uygulamasının gerekçesini şu sözlerle ifade etmiştir: *“Bir taraftan ordunun her gün artan yüksek masraflarının ne vakit hitam bulunacağını belli olmaması, diğer taraftan da Merkez Bankasının yükselen emisyon miktarı hep bir arada göz önüne getirilecek olursa Hükümetin ne kadar sert bir darlıkla karşı karşıya kaldığı anlaşılır.*

¹⁷⁸ a.g.e., s. 441.

¹⁷⁹ Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, Cilt VII, s. 389.

¹⁸⁰ Cemil Koçak, a.g.e., s. 476.

İşte bu darlık karşısında çalıştık, çabaladık ve tesirli bir tedbir bulduk.” ¹⁸¹ Ayrıca Saraçoğlu, Varlık Vergisi kaynaklarını önem sırasıyla mecliste yapmış olduğu konuşmasında şu şekilde ifade etmiştir: “*tüccarlar, emlak sahipleri, büyük çiftçiler*” savaş yıllarında ekonomiden en çok tüccarların faydalanması bu kesime daha büyük yükümlülükler yüklemiştir.¹⁸²

Varlık Vergisi’nin 1944 yılında kaldırılması Türkiye ekonomisindeki sınıflar arasındaki sistemin sarsılmasına yol açmıştır.¹⁸³

Varlık Vergisi’nin kaldırılmasından sonra Şükrü Saraçoğlu Hükümeti, Toprak Mahsulleri Vergisi Kanun Tasarısı’nı 15 Mayıs 1943 tarihinde meclise sunmuştur. Toprak Mahsulleri Vergisi Kanun Tasarısı ekonomide yaşanan sıkıntıların halk üzerinde adaletli bir biçimde dağıtılması için meclis gündemine getirilmiştir.¹⁸⁴

1944 yılından 1946 yılına kadar üç yıl boyunca uygulanan Toprak Mahsulleri, tarım üreticisini zora sokmuş, bu yüzden üreticinin tepkisini çekmiştir. Hükümet, bu vergiyi savaş koşulları boyunca fayda sağlayan büyük çiftçilere yönelik olarak kanunlaştırmıştır. Bu sistem ile birlikte devlet hazinesine kaynak oluşturulmak hedeflenmiştir. Bu yıllarda sadece kendi geçimini sağlayabilecek seviyede olan tarım üreticisi için bu vergi ağır bir sorumluluk getirmiş, çiftçinin hayat standartlarını olumsuz etkilemiştir. TMV, çiftçinin ürünü daha tarladayken görevlendirilen memur tarafından tahmini vergi sistemiyle alınması çiftçiler ile yöneticiler arasında da anlaşmazlıklara neden olmuştur.¹⁸⁵

Toprak Mahsulleri Vergisi’nden en fazla toprağı az tarım üreticisi olumsuz etkilenmiştir. Çiftçinin kendi gereksinimi ve tohumluk olarak ayırdıkları miktarın dışında kalan bütün ürünlerini de devlete satma zorunluluğu ayrıca devletin bu ürünlere belirlemiş olduğu fiyat politikası, köylünün emeğinin karşılığını alamamasına sebep olmuştur.¹⁸⁶

Sonuç olarak TMV savaş yıllarında hem ordu hem de şehirlerin iâşe sorununa önemli bir kaynak olmuş, ancak verginin uygulandığı dönemde tarımda düşüşler meydana gelmiştir.

¹⁸¹ *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, Cilt VII, s. 392.

¹⁸² Osman Akandere, *a.g.e.*, s. 149-150.

¹⁸³ *a.g.e.*, s. 156.

¹⁸⁴ Cemil Koçak, *a.g.e.*, s. 519.

¹⁸⁵ Osman Akandere, *a.g.e.*, s. 144-145.

¹⁸⁶ *a.g.e.*, s. 147.

Ayrıca tarım üretiminin devamlılığını sağlayacak zirai faaliyetlerin bulunamaması sebebiyle kaldırılan vergiden sonra ülkede ekonomik sıkıntı tekrar baş göstermiştir.¹⁸⁷

2.1.2 Yüzde 25 Kararı'nın Tarım Üzerindeki Etkisi

Savaş yıllarında Türkiye tarım sektöründe önemli bir konuma sahip olduğu için verginin tarım sektöründe alınması uygun görülmüştür. Devlet, sanayileşme çabaları ile devlet giderleri arasındaki dengeyi kurabilmek için bu vergiye ihtiyaç duymuştur.¹⁸⁸

Refik Saydam Hükümeti Dönemi'nde çıkarılan bazı kanunların Milli Korunma Kanunu gereğince engellenmesi sebebiyle Şükrü Saraçoğlu Hükümeti, esnekliğe gitmiştir. Ülkenin ekonomisine katkı sağlamak amacıyla yeni girişimler arayan Şükrü Saraçoğlu Hükümeti herkes tarafından “Yüzde 25 Sistemi” olarak da bilinen 15 Temmuz 1942 tarihli ve 2/18365 sayılı “Hububat Mahsulünden Muayyen Nispetlerin Satın Alınması Hakkında Karar'ı” yürürlüğe koymuştur. Hükümet % 25 uygulamasıyla ülkede bulunan 8 milyon tona yakın hububatın 1,5-2 milyon ton civarını himayesi altına almayı ayrıca hem büyük şehirlerin hem de ordunun ihtiyaçlarını karşılamayı ve her bölgede de satışını yapmayı amaç edinmiştir. Bu uygulama sırasında ayrıcalıklı konumda olan zenginlerin çiftçinin ürünlerini kendi himayelerine almak istemeleri, Kanunun uygulanması sırasında sorun teşkil etmiştir. 1,5-2 milyon ton olarak hedeflenen ürünün sadece 600 bin tonu devlet himayesine geçmiştir.¹⁸⁹

Şükrü Saraçoğlu, ülkede hububat ve gıda maddelerinin hızlı fiyat artışlarıyla ilgili fikrini şu şekilde ifade etmiştir: *“Bugün hububat vaziyetimiz endişelerimizi kısmen telafi etmekle birlikte her çeşit fiyat manevrasına müsait vaziyette değildir. Görülüyor ki bu yüzde 25'ler elimize her çeşit manevrayı yapmaya müsait bir miktar vermemiştir. Bu yüzden belediyelerin ölçüsüz ve hesapsız talepleri yüzünden buğday fiyatları almış yürümüştür. Filvaki elimizdeki miktarla piyasaya müdahale etmiş olsaydık fiyatlarda geçici bir salâh yaratabilecektik. Fakat biz bunu yapmadık ve elimizdeki hububatı daha kara gün için saklamayı tercih ettik.”*¹⁹⁰

¹⁸⁷ Cengizhan Yıldırım, “1923-1946 Döneminde Türkiye’de Uygulanan İktisat Politikalarının Kuşatıcı ve Dışlayıcı Kurumlar Çerçevesinde Analizi”, *Liberal Düşünce Dergisi*, S. 80, Yıl 2015, s.105-106.

¹⁸⁸ a.g.m., s.101.

¹⁸⁹ Sefer Şener, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Tarım Politikaları Arayışları”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 7, Yıl 2004, s.83-84.

¹⁹⁰ Bilsay Kuruç, a.g.e., s.76.

Başbakan Şükrü Saraçoğlu, uygulanmak istenen % 25 Kararı'nın nedenini ise şöyle açıklamıştır: *“İrkımızın başlıca gıdası olmak itibariyle, memleketimizin en büyük meselesini teşkil eden hububat hakkında % 25 Kararı ’nı aldık. Bu kararı alırken alacağımız % 25 ’lerle hem ordumuzun ve büyük şehirlerimizin iâşesini emniyet altına almak ve hem de tanzim satışları yapmak hususlarında kâfi derecede kuvvetli olacağımız kanaati hâkimdi.”*¹⁹¹

Uygulamaya konulan 366 sayılı karara göre hububat ürünlerinin tamamına değil belirli bir kısmına el konulması hedeflenmiştir. Hükümet, çiftçinin geride kalan ürünü için borcunu ödemesi karşılığında çiftçiyi serbest bırakmıştır.¹⁹²

Yüzde 25 Kararı’nı oluşturan çerçeve de şöyledir: *“Hükümet istihsal maliyetlerindeki umumi yükselişi göz önünde tutarak hububat mahsulü fiyatlarına zam yapılmasını karara bağlamıştır. Bu karar buğday, çavdar, mahlût, mısır, yulaf ve akdarı mahsulünün tamamından*

a) İstihsal miktarı 50 tona kadar olan müstahsillerden bu cins hububatın her birinden yüzde 25 ’inin

b) İstihsal miktarı 100 tona kadar olan müstahsillerden bu cins hububatın her birinden yüzde 35 ’inin

c) İstihsal miktarı 100 tonu geçenlerden, 50 tona kadar olandan yüzde 25 ’inin, 50-100 ton arasından yüzde 35 ’inin, 100 tondan fazlasının yüzde 50 ’sinin bedeli peşin ödenerek devletçe satın alınacaktır.

*Bu beyannameye göre: “Hükümet bu yüzdelerle resmi teşekküllerin ve muayyen büyük şehirlerin iâşesini üzerine alarak müstahsil borcunu ödedikten sonra elinde kalan bütün hububatı iâşesi hükümetçe yapılan şehirler dışında satmakta serbest olacaktır.”*¹⁹³

Hububatın % 25 Sistemi’ne göre belirli bir kısmının devlet himayesine alınacağı geri kalan kısmının ise serbest bırakılacağı fikri çiftçiler arasında kontrolün azalacağı düşüncesiyle olumlu karşılanmıştır.

¹⁹¹ a.g.e., s. 75.

¹⁹² Şefik Taylan Akman, İnci Solak Akman, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Hububat Üretiminin Vergilendirilmesi”, *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, S. 2, Aralık 2011, s. 79.

¹⁹³ Bilsay Kuruç, a.g.e., s.73.

Şükrü Saraçoğlu Dönemi'nde uygulanan % 25 Kararı'nın, Refik Saydam Hükümeti Dönemi'nde belirlenen fiyatlar doğrultusunda uygulanmaya çalışılması çiftçiler tarafından olumsuz karşılanmıştır. Bu durum tarım üreticisinin mahsulünü devletten kaçırmaya sebep olmuştur. 1943'te serbest piyasada buğday 100 kuruş olmuştur. TMO tarafından ise 19,5 kuruştan fiyat değeri biçilmiştir.¹⁹⁴

Saraçoğlu, Yüzde 25 Kararı'nın hububat üzerindeki etkisini şu sözlerle değerlendirmiştir: *“Hububatın yüzde 25'ini köylüden o gün için iyi sayılan bir fiyata hükümet namına toplamaya karar verdiğimiz günlerde şehirlerimizin hububat ihtiyaçlarını günü gününe ve hatta saati saatine zor yetiştiriyorduk ve ambarlarımızda hiçbir stok mevcut değildi. Stokların yaz ortasında erimeye başlaması bizi telaşa düşürdü. Stoklarımızı eritmeyen ve şehirlere ekmek bulan bir çare aradık. Bu çareyi belediyeleri muvakkaten işe sokmakla bulabileceğimizi ümit ettik. Onlara yer yer krediler açtırdık ve muayyen tarihlerden itibaren kendilerine hububat vermeyeceğimizi bildirdik. Bundan sonra yüzlerce belediye buğday ambarı sayılan yerlere hücum etti böylece her yerde bir fiyat yarışı başladı ve hiçbir fiyat bunları yarıştan vazgeçiremedi.”*¹⁹⁵

Hükümetin Yüzde 25 Kararı'nı uygulanmaya başlaması büyük çiftçileri olumlu etkileyip topraklarını artırırken; küçük çiftçileri olumsuz yönde etkileyerek ihtiyaçlarını giderememesine sebep olmuştur. 50 dönümün altında toprağı olan çiftçilere, geçinmek için piyasada 100 kuruş olan buğdayın alınması mecburiyetini doğurmuştur. Küçük ve orta ölçekli çiftçiler Refik Saydam Hükümeti Dönemi'nde daha olumlu şartlar içindeydi. Saydam Hükümeti, çiftçinin tohumluk, yemlik, geçimlik ürünlerini belirledikten sonra geride kalan ürünlerini devlet himayesine almıştır. Bu durum çiftçinin bir nebze rahatlamasına vesile olmuştur.

Yüzde 25 Uygulamasıyla borçlandırılan köylünün, borçlandıkları hububatı kendi imkânlarıyla alım merkezlerine sevk etmeye mecbur tutulması, onları birçok olumsuzluklarla karşı karşıya bırakmıştır.

Hükümet, alınan bu kararların adaletli olduğunu ülkede hiçbir kesimin olumsuz etkilenmemesini istediklerini; ancak şartlar gereği bu uygulamanın gerekli olduğunu ifade

¹⁹⁴ Sefer Şener, *a.g.m.*, s. 84.

¹⁹⁵ Bilsay Kuruç, *a.g.e.*, s. 75.

etmiştir. Yüzde 25 Kararı amacına ulaşamamıştır. Uygulamada arzu edilen hububat oranlarında ve stoklanmak istenen mahsulün miktarında azalmalar meydana gelmiştir.

1941 yılında TMO 491 bin ton buğday alırken bu oran 1942’de 471 bin tona, 1943 yılında ise 368 bin tona düşerek azalma göstermiştir. Bu dönemde hububat stoku ve piyasa fiyatları da denetim altına alınamamıştır. 1941 yılında TMO tarafından yaklaşık 9 kuruşa alınan buğday, 1942 yılında yaklaşık 18 kuruşa, 1943 yılında ise 19,5 kuruşa kadar artış göstermiştir. Hükümet, Yüzde 25 Kararı’nı uygularken çiftçiden %25’lik oranı himayesine alana kadar hububat alış verişine sınırlama getirmiştir.¹⁹⁶

Saraçoğlu, hububatla ilgili aldığı diğer bir kararı ise şu şekilde vurgulamıştır: “*Harp başladığı zaman devlet elinde 250 bin ton bir buğday stoku vardı. Halkın ve tüccarın elindeki miktar herhalde bu miktardan az değildi. Demek harp yıllarına 500 bin ton bir buğday stoku ile girmiştik. Bu stok bizi yalnız iki sene rahat yaşattı. Üçüncü seneye pek sıkışık olarak girdik. Bu sıkışık yılda huzurunuzda yâd etmeyi vazife bildiğim yüz küsur bin tonluk İngiliz hububat yardımına rağmen gayet sert ve sıkı tahdidi tedbirler aldık ve Türk ırkının başlıca gıdası olan ekmeği çok küçülttük. Bütün bunlara rağmen ekmek darlığını ve sıkıntısını hâlâ bertaraf edemedik. Bu hesaplar göstermektedir ki yalnız buğdayda 250 bin tonluk bir açığımız vardır... Hariçten buğday tedariki için bilhassa Amerika’ya müracaat ettik.*”¹⁹⁷

Bu dönemde belediyeler ise buğdayın bol olduğu şehirlere yönelerek kendi şehirleri için stok oluşturma mücadelesine girmişlerdir. Hükümet ise elindeki hububatı zor günleri düşünerek himaye ettiği için piyasadaki fiyat artışlarına engel olamamış, uygulama beraberinde enflasyonu ve karaborsayı ortaya çıkarmıştır. Yüzde 25 uygulaması devletin isteklerini karşılayamamış, hükümeti yeni politika arayışlarına itmiştir.¹⁹⁸

¹⁹⁶ Sefer Şener a.g.m., s. 85.

¹⁹⁷ Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, Cilt VI, s. 362.

¹⁹⁸ Sefer Şener, a.g.m., s. 86.

2.2. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA UYGULANAN TARIM POLİTİKALARI

2.2.1 Tarım Politikalarına Genel Bir Bakış

1932 yılında hükümet, tarım sektörünü kalkındırmak için iktisadi politika yürütmüştür. Tarım sektöründe de makineleşmenin başlaması ile birlikte tarım politikasının sürekliliğini sağlamak amacıyla 1938 yılında Toprak Mahsulleri Ofisi kurulmuştur.¹⁹⁹

1930 ve 1939 yıllarında uygulanan kontrolcü ve devletçi politikalar çerçevesinde hareket edilmesi, savaş yıllarının ekonomi politikaları üzerinde de etkili olmuştur. Savaşın olumsuz etkisi 1940 yılının sonrasında hissedilmeye başlanmıştır. Hükümete ekonomik anlamda kapsamlı yetkiler tanıyan politikaların uygulanması, bütçedeki gelir dağılımı üzerinde de etkisini sürdürmüştür. Bu dönemde hükümet savaşın olumsuzluklarından etkilenmemek ayrıca karaborsa ortamının ekonomik üzerindeki kaos yaratan durumunu kontrol altına almak için ekonomik ve sosyal alanda bazı politikalar uygulamıştır.

Savaşın ilk yıllarında itibaren iktidarda olan Refik Saydam Hükümeti savaş süresi boyunca Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Köy Enstitüleri gibi tarım arayışları üzerinde politikalar uygulanmaya çalışmıştır. Fakat bu politikaların uygulanma süresi siyasi, ekonomik ve sosyal sorunları beraberinde getirmiştir.²⁰⁰

Savaş döneminde ülke içinde yaşanan ekonomik sorunlar kentlerin ve ordunun beslenme ihtiyacını üreticiden karşılama mecburiyetini ortaya çıkarmıştır. Devletin ortaya çıkan sorunlarla baş edebilmesi için iki seçeneği vardı: Birinci seçenek piyasadaki ürün fiyatlarını kontrol altına almak, ikinci seçenek ise piyasadaki ürün fiyatlarını serbest bırakmak. Türkiye, savaş yıllarında bu iki politikadan ilkinin kendi ülke düzenine daha yakın görmüştür. Savaşın başladığı dönemde iktidarda bulunan Refik Saydam Hükümeti, iktisadi politika olarak devletçiliği benimsemiştir.²⁰¹

1940 ve 1942 yılları arasında savaş koşullarının etkisi ile birlikte hükümet dış ticareti devlet kontrolüne alma politikasına yönelmiştir. Dış ticaretin devletleştirilmesi olgusu

¹⁹⁹ Reşat Aktan, *Türkiye İktisadı*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Üçüncü Baskı, Ankara 1978, s. 46.

²⁰⁰ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2015*, s. 89-90.

²⁰¹ Sefer Şener, *a.g.m.*, s. 75.

hükümet ve yüksek sermaye sahipleri arasında siyasi ve ekonomik boyutlarıyla birtakım sonuçlar doğurmuştur. 1940-1942 yıllarında uygulanan ekonomi politikasının yüksek sermaye sahipleri üzerinde kontrolcü sistemi zaman içinde devletin siyasi kanadının sıkıntı yaşamasına neden olmuştur.²⁰²

Savaşın ilk yıllarında piyasaları kontrol altına almayı gerekli görmeyen ve stokları yeterli seviyede gören hükümet ilk defa 1940 yılında bu kararından vazgeçmiştir. Bu tarihten itibaren devlet, hububatın mecburi olarak devlete satılmasını sağlamak, ürünleri himaye etmek ve piyasaları kontrol altına alınmak için çeşitli metotlar uygulamıştır.²⁰³

1942 yılında Şükrü Saraçoğlu Hükümeti, savaş süresi boyunca Refik Saydam'ın uygulamış olduğu iktisadi politikadan farklı bir uygulamaya geçmiştir. Saydam'ın, uygulamış olduğu müdahaleci sisteme karşı tarımsal üretim üzerinde devlet kontrolünü azaltıp ürünlere serbestlik imkânı tanımıştır. Gıda mallarıyla özel ticaret yapmayı ve ekonomide piyasa fiyatlarındaki dengeyi sağlamayı hedeflemiştir.²⁰⁴

Şükrü Saraçoğlu, Milli Korunma Kanunu'na dayandırılan geniş yetkilerden dolayı ortaya çıkan olumsuzlukları giderebilmek adına 1944 yılında Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu'nu çıkartarak tarım politikalarına ağırlık vermiştir.²⁰⁵

Hükümet tarımsal kazançlardan Toprak Mahsulleri Vergisi ile yarar sağlamayı amaçlamıştır. Tarım ürünlerinden %10 oranında vergi alınmıştır. Çiftçi üzerinde büyük bir yükümlülüğe sebep olan vergi 1946 yılında yürürlükten kaldırılmıştır.²⁰⁶

1945 yılında ise gündeme gelen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ülkede yüksek sermaye sahipleri ile hükümet ilişkilerinde olumsuzluklar yaşanmasına neden olmuştur. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu meclis gündeminde olumlu karşılanmamıştır. Adnan Menderes, Halil Menteşe ve Emin Sazak gibi büyük tarım arazilerine sahip milletvekilleri uygulanmak istenen bu kanunu tenkit etmişlerdir. Hükümet, bu durum karşısında sosyal ilişkilerini sarsmadan Toprak Reformu'nu hayata geçiremeyeceğini anlayınca büyük arazi sahiplerine yönelik ılımlı bir politika uygulamıştır. Uygulanmak istenen kanunu en ön sırada

²⁰² Yahya S. Tezel, *a.g.e.*, s. 182-183.

²⁰³ Sefer Şener, *a.g.m.*, s.79.

²⁰⁴ Yahya S. Tezel, *a.g.e.*, s. 180-181.

²⁰⁵ Kemal H. Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 165.

²⁰⁶ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2015*, s. 93-94.

eleştiren Adnan Menderes'i ve büyük toprak ağalarından Cavit Oral'ı kanunun uygulanması için görevlendirmiştir. Kanunun çıkarılması hükümet ile toplumda ön plana çıkmış kesimin ilişkilerinin sarsılmasına yol açmıştır.²⁰⁷

1940-1945 yılları arasında Türkiye'de uygulanmaya çalışılan tarım politikaları ve ekonomik gelişmeler ülkede ekonominin dengesini bozmuştur. 1946 yılında ise ülkede uygulanan ekonomik politikalar Türkiye'nin ekonomisini ve dünyadaki konumunu şekillendirmiştir. Savaş yıllarında Türkiye'yi yöneten iktidarların ekonomik sorunlarla mücadele şekli farklılık göstermişse de iki hükümet döneminde de ortaya çıkan sorunlar benzerlik göstermiştir.

Bu dönemde üretim ve ithalat kapasitesinin daralması, ortaya çıkan enflasyon gibi ciddi sorunların gündemde olması, hükümetlerin bu sorunları hafifletmeye çalışması kalıcı çözüm yolunun tıkanmasına sebep olmuştur.²⁰⁸

2.2.2 Milli Korunma Kanunu

Türkiye, II. Dünya Savaşı'nda tarafsızlık politikası çerçevesinde hareket etmişse de savaşın getirmiş olduğu aksaklıkları giderebilmek adına savaş ekonomisi uygulamasını başlatmıştır. Savaş ile birlikte Türkiye piyasasındaki birçok üründe fiyat artışları meydana gelmiş, devlet piyasadaki fiyat artışlarını kontrolü altında tutmak istemişse de ülkede yaşanan karaborsa ortamını engelleyememiştir.²⁰⁹

Savaşın Avrupa'da başlamasıyla birlikte savaş koşullarından etkilenmemek isteyen halk temel gıda maddelerini stoklamıştır. Bu durum piyasadaki malların azalmasına neden olmuştur. Hükümet ise savaş koşullarının olumsuz etkisini en aza indirebilmek için 18 Ocak 1940 tarihinde Milli Korunma Kanunu çıkartarak ekonomiyi yeniden kalkındırmayı amaçlamıştır.²¹⁰

Refik Saydam, savaşın yarattığı şartlar ve Milli Korunma Kanunu ile ilgili görüşlerini şöyle beyan etmiştir: *“Aylardan beri dünya vaziyetinin gösterdiği derin tahavvüller dolayısıyla memleketimizi iktisadi cephesinden olduğu kadar müdafaa*

²⁰⁷ Yahya S. Tezel, *a.g.e.*, s. 383-384.

²⁰⁸ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2015*, s. 91.

²⁰⁹ Pakize Çoban Karabulut, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Milli Korunma Kanunu ve Ege Kırsalında Etkileri”, *Tarih Okulu Dergisi*, S. XX11, Haziran 2015, s. 375.

²¹⁰ *a.g.m.*, s. 377-378.

bakımından da koruyacak tedbirlerin alınmasını mecburi gördük ve her ihtimale karşı radikal tedbirler almak lüzumunun hâsıl olacağını evvelden düşündük. Haftalarca çalışarak büyük meclisimizce kabul edilen Milli Korunma Kanunu meydana geldi... Hükümetçe Milli Korunma Kanunu'na uyarak alınan ve sırasıyla alınacak kararlar, dünya buhranının memleketimize yaptığı akisleri önlemek, sizlerin halde ve istikbalde bugünlerin tabii olmayan şartları içinde sıkıntı çekmemeniz içindir.”²¹¹

Milli Korunma Kanunu'nun kabul edilmesinin gerekçesini Kemal Turan şöyle açıklamıştır: Harbin başlamasıyla birlikte Avrupa'da başlayan hazırlıklar ülkede de savaş hazırlığına girmemize sebep olmuştur. Savaş, ülkedeki ekonomiyi etkilemiş, harbin yarattığı buhrandan etkilenmek istemeyen kişiler ekonomik anlamda kendini korumak için mal stoku yapmışlardır. Bu durum ülkedeki ihracat ve ithalat ürünlerinde de fiyat artışlarına sebep olmuştur. Çiftçi de bu dönemde toprak mahsullerinin ihraç edilemeyeceği endişesini yaşamıştır. Çiftçi, ihraç ürünlerini daha satışa sunmamışken ürünlerin piyasa değerlerinde düşüşler meydana gelmiştir. Hükümet, ülkeye mümkün olduğu kadar mal getirmek, fiyatları yükseltmemek, bir taraftan da ihraç edilmeyen malları devlet himayesinde stoklamak amacındaydı. Bu sebepten devlet, ülkedeki iktisadi düzeni korumak adına bir kanun çıkarmayı gerekli görüyordu. Bu durum Milli Korunma Kanunu'nun gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.²¹²

Milli Korunma Kanunu'nun çıkarılmasının bir diğer sebebi ise ülkedeki ihtikârdı. Eşya fiyatlarındaki haksız kazancı, arz ve talepteki dengesizliğini önlemek için kanun bazı ürün hareketlerini suç saymış ve buna karşın ceza uygulamıştır. Beş yüz liraya kadar ağır para cezası ve işlenen suçun ağırlığına göre üç seneye kadar hapis ayrıca altı aydan iki seneye kadar sürgün cezası yükümlülüğünü getirmiştir.²¹³

Hükümet, kanunun tarım sektörü üzerinde olumsuzluk yaratmaması için bazı önlemler almıştır. Kanunla tarım sektörü için aldığı önlemler aşağıda belirtildiği şekilde izah edilmiştir:

²¹¹ Bilsay Kuruç, *a.g.e.*, s. 64.

²¹² Kemal Turan, *Milli Korunma Kanunu Üzerinde Bir Konuşma*, İdeal Matbaası, Ankara 1942, s. 9.

²¹³ *Akşam*, 3 Kânunisani 1940.

MKK'nin 37. Maddesine göre hükümet, ziraat alanında çalışabilir her vatandaşa kendi ziraat işini yarım bırakmamak şartıyla iklim şartlarını da göz önüne alarak gerek devlet gerekse şahıslara ait ziraat işletmelerinde ihtiyaca göre bir buçuk ayı geçmemek şartıyla birtakım yükümlülükler getirmiştir. Ayrıca devlet şahısların kullanmadığı ziraat araçlarını, kirasını ödemek şartıyla kullanma hakkına da sahip olmuştur. Kadınlara ise kendi köy, kasaba ve şehir sınırlarında çalışma hakkı tanımıştır.

MKK'nin 38. Maddesine göre ise hükümet, gerekli gördüğü takdirde mıntikalarda yapılacak ekimin çeşitlerini belirleyebileceği gibi herhangi bir mahsulün ekimine de sınırlama getirebilecekti.²¹⁴

MKK'nin 39. Maddesine göre hükümet, üzerinde ekim, dikim yapılmayan boş bırakılmış arazilerin kiralarını ödemek şartıyla işletebilme hakkına sahip olacaktır. Daha önce 500 hektardan büyük tarım arazileri hakkındaki hüküm bu maddeden çıkarılmıştır.

MKK'nin 40. maddesine göre ise hükümet, 8 hektar ve üstü tarım yapılan arazisi bulunan her kişiye bu arazinin yarısı kadar hububat ürünlerini ekme zorunluluğu getirmiştir. Bu zorunluluk her çift hayvan için dört hektar üzerinden hesaplanarak ve her traktör durumuna göre 15-30 çift hayvan olarak alınmasını kararlaştırmıştır.²¹⁵

MKK'nin 41. Maddesine göre, ekilen her dört hektar arazi için bir çift öküz askeri seferberlik nedeniyle orduyu tahsis edilmiştir.

MKK'nin 42. maddesine göre ise hükümet, her türlü tarım aletini, makine vasıta ve malzemelerini, zirai ilaçları ve tohumları gereğine göre satabilecek; ayrıca zirai aletlerin bedelini ödemek koşuluyla ihtiyacı olanlara verebilecektir.²¹⁶

Yunus Nadi, Cumhuriyet gazetesinde yazdığı yazıda Milli Korunma Kanunu'nun haklı gerekçesini şu şekilde açıklamıştır: Savaş süreci içinde ihtikârla mücadele için alınan Milli Korunma Kanunu'nun şeker sanayisi üzerinde de tedbir aldığını, devletin bu kararlar şeker sanayisini ayakta tutmaya çalıştığını, Milli Korunma Kanunu'na uygun olarak alınan bu kararların yerinde kararlar olduğunu vurgulamıştır.²¹⁷

²¹⁴ Memduh Tuncer, M. Fethi Arıemre, Rifat Akşit, *Milli Korunma Mevzuatı Şerh ve İzahı*, Yıldız Matbaası, Ankara 1955, s. 134-135.

²¹⁵ *a.g.e.*, s. 136-137.

²¹⁶ *a.g.e.*, s. 138-139.

²¹⁷ *Cumhuriyet*, 13 Mart 1940.

Milli Korunma Kanunu'nda zaman içerisinde anayasal değişiklikler yapılmasına rağmen istenilen hedeflere ulaşamamıştır. Hükümetin müdahaleci politikası sebebiyle kanunun getirmiş olduğu kararlar halkın eleştirilerine maruz kalmıştır. Kanunun getirmiş olduğu sınırlamalar bazı kesime kazanç sağlamıştır. Şükrü Saraçoğlu Hükümeti Dönemi'nde piyasa fiyatlarına serbestlik tanınması yüzünden fiyatların olağanüstü bir şekilde artmasına neden olmuştur.

Bu dönemde buğday 13,5 kuruştan 100 kuruşa, zeytinyağı 85 Kuruş'tan 350 kuruşa kadar artış göstermiştir. Milli Korunma Kanuna göre uygulamaya konulan fiyat denetimi ile hedeflenen karaborsanın engellenmesi ve ordunun gereksinimlerinin giderilmesi için yeterli stok yapılmasıydı. Bu sebepten dolayı özellikle hububat ürünlerinin, diğer yiyecek ve giyim maddelerinin fiyat denetimi için kararlar alınmıştır. Buğdayla ilgili denetim ise önemli gelişmeleri beraberinde getirmiştir.

1940 yılının son aylarından itibaren tüccarların tahıl, pamuk ve yün stoklarını hükümetin belirlediği fiyatlardan kamu kuruluşlarına satmalarını mecburi kılan kararlar verilmiştir. Devlet tarafından bedeli ödenerek himaye edilen ürünlerin değerlerinin belirlenmesi görevi komisyonlara verilmiş ve belirlenen fiyatlara taksitle ödeme yöntemi de getirilmiştir. Ürün değerinin tespiti ve ödeme süresinin uzun sürmesi üreticiler açısından olumsuzluklar ortaya çıkarmıştır.²¹⁸

Milli Korunma Kanunu tarımsal üretimde önemli değişiklikler yapmıştır. İhtiyacı olan çiftçilere ödünç tohumluk verme gibi kanunlar uygulamıştır. Çıkarılan bu kanunla birlikte devlete ekonomik anlamda geniş yetkiler tanınmıştır. Kanun, piyasadaki fiyat kontrollerinde belediyeler tarafından belirlenen fiyatlara uymayan ayrıca ürün stoklayan kişilere ağır yaptırımlar getirmiştir.²¹⁹

Ayrıca 100 kuruşu aşan her türlü alım ve satıma fatura mecburiyeti getirildi. Kanun, uygulanma süresi boyunca da faturanın birer kopyasının hem alıcı hem de satıcı tarafından saklanması zorunluluğunu getirmiştir.

²¹⁸ Pakize Çoban Karabulut, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Milli Korunma Kanunu ve Ege Kırsalında Etkileri", s. 382-383.

²¹⁹ İbrahim Mert Öztürk, "İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Olağanüstü Ekonomik Kararlar: Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarihi Araştırmalar Dergisi*, Cilt 32, S. 54, Yıl 2013, s. 141.

Hükümet, Millî Korunma Kanunu kapsamında ülkedeki ihracat ve ithalat mallarını denetim altına almak için gıda ve temel tüketim mallarının işleyişini Ticaret Bakanlığına bağlı Ticaret Ofisine vermiştir. Kanunda yapılan değişikliklerle hükümete, tarımsal üretimle ilgili genişletilmiş yetkiler verilmiştir. Ayrıca hükümetin belirlediği piyasa fiyatlarının dışına çıkılmasına ve ülkedeki malların stoklanmasına sınırlama getirilmiştir.

Bu sınırlamanın dışına çıkan şahısların ticaret yapma hakkı elinden alınacak ve ticarethaneleri kapatılacaktır. Ayrıca ağır para cezaları ve hatta belirli sürelerde hapis cezaları da verilmesi kararın kapsamına alınmıştır. Devlet, bu kanunun uygulanabilmesi için de konuyla ilgili özel mahkemelerin kurulabileceğini beyan etmiştir.

Milli Korunma Kanunu'nun tarım ile ilgili diğer bir uygulaması ise çiftçilerin ihtiyaçları doğrultusunda geçimlik ve tohumluk olarak ayırdıklarının dışında kalan hububatı çok düşük fiyatlarla Toprak Mahsulleri Ofisine satma mecburiyeti getirmesidir. Bu durum küçük üreticilerin sıkıntı yaşamasına neden olmuştur. 1941 yılı boyunca etkisini gösteren Mili Korunma Kanunu'nun uygulamaları büyük sermaye sahiplerine yarar sağlarken, küçük üreticiyi olumsuzluklarla karşı karşıya getirmiştir.²²⁰

Hükümet, Milli Korunma Kanunu ile savaş ortamının getirmiş olduğu olumsuzluklara yönelik önlemler almayı hedeflemiştir. Ancak kanun istenilen düzeyde sosyal hayat üzerinde etkisini gösterememiştir. Devlet, kanunun uygulanması sırasında halk üzerinde müdahaleci bir politika izlemiştir. Ülkedeki fiyat artışlarını ve karaborsa ortamını kısmen engellemiş; fakat köklü değişiklikler meydana getirememiştir.²²¹

2.2.3 Varlık Vergisi

Türkiye, II. Dünya Savaşı'na katılmamış; fakat ticari ilişkiler içinde olduğu devletlerin savaş sahası içinde yer almasından dolayı savaşın getirmiş olduğu buhrandan etkilenmiştir. Hükümet, dış politikada yaşanan olumsuzluğa karşı, iç ekonomiyi kalkındırarak denge kurmaya çalışmıştır. Ayrıca tarımdaki verimliliğin düşüş göstermesi, üretimin azalması ülke genelinde yoksulluğun baş göstermesine neden olmuştur. Bu

²²⁰ a.g.m., s. 142-143.

²²¹ Turgut İleri, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de İzlenen Ekonomi Politikaları", *Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 19, Ocak 2018, s. 306.

durumdan fayda sağlayan bir kesim ortaya çıkmış, bunlar tüccarlar, sanayiciler ve toprak ağalarıdır.²²²

II. Dünya Savaşı Dönemi'nde, Türkiye iki defa hükümet değişikliği yaşamıştır. Başa gelen iki hükümet de farklı politikalar uygulamalarına rağmen aynı iktisadi sorunlarla karşılaşmışlardır. Üretimdeki düşüş ve ithalatta oluşan sıkıntılar, yükselişi engellenemeyen enflasyon başlıca karşılaştıkları sorunlardır.

Savaş yıllarında bütçe harcamalarının fazlaşması, hükümetin bütçe artışlarını karşılayabilecek gücünün olmaması ülkede enflasyon dengesinin bozulmasına yol açmıştır. 1942 yılının ikinci yarısından itibaren enflasyondaki dengesizlik toplumu siyasi ve ekonomik anlamda etkilemiştir.²²³

Bu dönemde savaşın getirmiş olduğu ekonomik buhran, ülkedeki askeri seferberlik, savunma harcamalarıyla birleşince bütçe açığı meydana gelmiştir. Bunun üzerine piyasadaki fiyat artışları da eklenince hükümet yeni bir gelir kaynağı olarak da Varlık Vergisi Uygulamasını yürürlüğe koymuştur.²²⁴

Başbakan Şükrü Saraçoğlu 1942 yılında TBMM'de yaptığı konuşmasında Ankara'da bütün ürünlerde fiyatların arttığını bu fiyat artışından dolayı hükümetin eleştirildiğini belirtmiş, bu eleştirilere karşı şu sözleri sarf etmiştir: *"Biz ne Adam Smith'in talebesi ne de Karl Marks'ın çırağıyız. Biz sadece içtimai dini, halkçılık ve iktisadi mezhebi Devletçilik olan siyasi bir fırkanın çocuklarıyız."*²²⁵

Varlık Vergisi 12 Kasım 1942 tarihinde 4305 sayılı kanun ile Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.²²⁶ Varlık Vergisi, Servet ve kazanç sahiplerinin servetleri ve görülmedik kazançları üzerinden bir kereye mahsus alınacak olan bir vergi çeşidiydi.²²⁷

²²² İbrahim İnci, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Varlık Vergisi Uygulaması", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 10, S. 2, Yıl 2012, s. 273.

²²³ a.g.m., s. 274.

²²⁴ Ufuk Bakkal, "Varlık Vergisi Kanunu'nun Maliye Teorisindeki Vergilendirme İlkeleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları Dergisi*, Yıl 2003, s. 98.

²²⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre. 6, Cilt 28, İçtima 4, 3. İnkat, 11.11.1942, s. 14.

²²⁶ T.C. Resmi Gazete, 12 Teşrinisani 1942, S. 5255, s. 3965.

²²⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre. 6, Cilt 28, İçtima 4, 3. İnkat, 11.11.1942, s. 29.

Şükrü Saraçoğlu, Varlık Vergisi'nin gerekçesini şu sözlerle ifade etmiştir: *“Tek yol tedavüle çıkan paranın bir kısmını vergi olarak geri çekmekten ibarettir ve bu geri alış başlıca harp yıllarında çok para kazanmış olanlardan yapılmalıdır ve yalnız bir defaya mahsus alınmalıdır. Harp yıllarında en çok parayı tüccarlar kazandığı için bu Varlık Vergisi'nin en büyük yükünü bittabi onlar taşıyacaktır. Verdikleri vergi ve yaptıkları iş malum olan bu sınıf mensupları hakkında kazandıkları paraların komisyonca takdir edilen bir kısmını vergi olarak istemekle tereddüt duymuyoruz. Bu kanun ile takip ettiğimiz hedef tedavüldeki paraları azaltmak ve memleket ihtiyaçlarımıza karşılık hazırlamaktır.”*²²⁸

Şükrü Saraçoğlu, Varlık Vergisi konusunda kamuoyunun desteğini almak için kanunu yürürlüğe koymadan önce ülkenin önde gelen gazetelerinin başyazarları ile görüşerek Varlık Vergisi'nin amacını bu verginin ülke yararına alındığını makalelerle halka anlatmalarını istemiştir.²²⁹

Saraçoğlu, Akşam gazetesine vermiş olduğu demeçte Varlık Vergisi ile ilgili şu sözleri sarf etmiştir: *“Bu kanun herhangi bir sınıfı ezmek için değil harpten mütevellit vaziyet dolayısıyla fevkalade kazançlar temin etmiş olanların hükümetin büyük masraflarına iştirak ettirmek üzere tanzim edilmiştir. Hükümet, vergiyi ödemek hususunda iyi niyet izhar edenlere azami kolaylık göstermiştir ve göstermeye devam edecektir. Fakat vergiyi verebilecek vaziyette oldukları halde bunu yapmayanlar takibattan kurtulamayacaklardır. Maddi hatalar daima tashih edilmiştir ve istikbalde de tashih edilecektir.”*²³⁰

Varlık Vergisi Kanunu'nun uygulanması için komisyonlar oluşturulmuş, meydana getirilen komisyonlarda genellikle CHP üyeleri görevlendirilmiştir. Maliyeye bağlı kurum üyelerinin başkanlığını yürüttüğü komisyonlar için en önemli sorun ise zamanın kısıtlı olmasıydı. Varlık Vergisi'nin hazırlanması sürecinde merkez komisyonları önemli rol oynamış ve vergilendirme oranlarını da onlar belirlemiştir.

²²⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre. 6, Cilt 28, İçtima 4, 3. İnkat, 11.11.1942, s. 21-22.

²²⁹ Necati Aksanyar, Murat Biçer, “İkinci Dünya Savaşında Çıkarılan Varlık Vergisi'nin Türk Basınında ve Kamu Oyunda Yansımaları”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 21, Ağustos 2008, s. 383.

²³⁰ *Akşam*, 24 Teşrinievvel 1943.

Komisyonların vergilendirme işlemi sırasında akrabalık ilişkilerini göz önünde bulundurarak duygusal davranışları ortaya çıkmıştır.²³¹

Türkiye genelinde Varlık Vergisi alınan yükümlü sayısı toplamı 114.368 kişi, alınan toplam vergi miktarı ise 465, 384, 820 liradır. Alınan vergi sayısı ve toplanan vergi miktarı ile İstanbul'un ekonomik açıdan merkezi konumda olmasının sebebi varlıklı gayrimüslim iş adamlarının burada yaşamasıdır.

Varlık Vergisi Uygulaması İstanbul'da 17.12.1942 tarihinde uygulamaya konulmuş, diğer kentlerde vergilendirme uygulamasının daha erken bitmesi, vergilendirmenin daha önce başladığını ortaya çıkarmıştır.²³²

Kanunun ve uygulamaların tek olumlu tarafı vergiye tabi tutulan kişilerin banka kredileri ile ilgili verilen kararı olmuştur. Verginin belirli bir süre zarfında tahsil edilmesi için bazı önlemlere ihtiyaç duyulmuştur. Vergilerden sorumlu kişilere daha iyi imkânlar sağlamak amacıyla banka kredileri verilmesi uygun görülmüştür.

Banka, vergi yükümlülerinin verilen bu kredilerden yararlanmaları için öncelikli olarak vergi borçlarının %20'sini ödemelerini şart koşturmuştur. Hükümet, 15 gün zarfında vergilerini ödeyip vergi ile ilişkisi kalmayan kişilerin işlemlerini daha kolay yapmaları için 7 Ocak 1943 tarihli bir beyannameyi yürürlüğe koymuştur.

Hükümet, Varlık Vergisi Uygulamasında birtakım kararlar almıştır. Alınması gereken bazı vergi miktarlarının ödenmesi neredeyse mümkün olmamasına rağmen vergilendirme sırasında komisyonların aldığı kararlara karşı itiraz etme ve yargı yolunu kapatmıştır. Vergi ödeme süresini 15 gün olarak belirlemiştir. Komisyonlar tarafından belirlenen vergiyi ödeyemeyenlerin malları haciz yoluyla satışa sunulmuştur.

“Varlık Vergisi” kanununun 12. Maddesine göre tahakkuk ettirilen vergilerin ilanından itibaren 1 ay içerisinde vergilerini ödeyemeyenler bedenen çalışma mecburiyetindedir. Şeklinde hükmü karara bağlanmıştır.²³³

²³¹ İbrahim İnci, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Varlık Vergisi Uygulaması”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 10, S. 2, Yıl 2012, s. 281.

²³² *a.g.m.*, s. 283.

²³³ İbrahim Mert Öztürk, *a.g.m.*, s. 151-152. (bkz., Ek: 7)

1943 yılında Varlık Vergisi'nin tahsilat yükü 616.163 liraydı. Varlık Vergisi'ni ödemeyen ve ödeme sırasında iyi niyet göstermeyen vergi yükümlülerinden oluşan 69 kişilik kafiye de Erzurum, Aşkale'ye gönderilmiştir.²³⁴

Varlık Vergisi'nin diğer vergi yükümlülerinden 79 kişilik bir grup da Erzurum'a sevk edilmiştir. Verginin tahsilatı sırasında hükümet, birtakım tedbirler de almıştır.²³⁵

Vergi borcunu kanunun belirlediği zaman aralığı içinde ödeyemeyen kişilerin vergi borcunu ödeyebilmeleri için ailelerinin yanında çalışabilme kararı verilmiş, hükümetin aldığı bu tedbir borcu olan kişiler açısından büyük kolaylık sağlayacağı ümit edilmiştir.²³⁶

Bu dönemde savunma harcamaları ve enflasyonda artışların meydana gelmesi, hükümetin aldığı tedbirlerin yetersiz kalması sebebiyle ticaretle uğraşan bazı kesimin kazançlarını 1943 yılına kadar devam ettirmesine yol açmıştır. Varlık Vergisi, bozulan gelir ve servet dağılımı üzerinde etkisini gösterememiştir.²³⁷

Varlık Vergisi, beklenen hedeflere ulaşmamış, verginin uygulanma şekli ülke içinde ve dışında eleştirilere maruz kalmıştır. 17.09.1943 tarihinde çıkarılan 4501 sayılı kanun ile vergi yükümlülerinin arta kalan vergi borçlarının silinmesi hakkında hükümete yetki verilmiştir.²³⁸ 15.03.1944 tarihli ve 4305 sayılı kanun ile Varlık Vergisi Uygulamasına son verilmiştir.²³⁹

2.2.4 Toprak Mahsulleri Vergisi'nin Tarım Üzerindeki Etkisi

II. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkmasıyla birlikte devlet, savaşın getirmiş olduğu olumsuzlukların etkisini azaltmak için birtakım iktisadi önlemler alma yoluna gitmiştir. Devletin aldığı bu önlemler tarım üreticisi üzerinde etkisini hissettirmiştir. 26 Ocak 1940 tarihinde Milli Korunma Kanunu'na dayandırılan kanunlar ayrıca 15 Temmuz 1942 tarihli

²³⁴ *Cumhuriyet*, 3 Nisan 1943. (bkz., Ek: 10)

²³⁵ *Cumhuriyet*, 1 Mayıs 1943.

²³⁶ *Akşam*, 3 Kânunuevvel 1943.

²³⁷ İbrahim İnci, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Varlık Vergisi Uygulaması", s. 286-287.

²³⁸ Mahmut Goloğlu, *a.g.e.* s. 177.

²³⁹ T.C. Resmi Gazete, 17 Mart 1944, S. 5657, s. 6613.

Yüzde 25 Uygulaması ile devlet tarım ürünlerinin vergilendirilmesi, tarımla uğraşan kesimin vergi sistemine dâhil edilmesi uygulamalarını getirmiştir.²⁴⁰

1940-1945 yılları arasında tüm üretken sektörde ve milli gelir kapasitesinde azalma olmuştur. Devlet, artan kamu harcamalarına kaynak oluşturmak için Toprak Mahsulleri Vergisi'ni meclis gündemine getirmiştir. Toprak Mahsulleri Vergisi'nin mali amacı savaş sırasında devletin bütçesine kaynak oluşturmaktır. Aşarın kaldırılmasından sonra ilk kez tarıma yönelik vergi gündeme gelmiştir. Kanunlaştırılan Toprak Mahsulleri Vergisi doğrudan devlet eliyle toplandığı için Aşar Vergisi ile farklılık göstermiştir.²⁴¹

Toprak Mahsulleri Vergisi Kanun Tasarısı mecliste yapılan oylamalar sonucunda 4 Haziran 1943 tarihinde kabul edilmiştir.²⁴² 7 Haziran 1943 tarihinde 4429 sayılı kanunla yürürlüğe konmuştur.²⁴³

Şükrü Saraçoğlu, Toprak Mahsulleri Vergisi Tasarısı'nın gerekçesini mecliste şu sözlerle dile getirmiştir: *"İçinde bulunduğumuz büyük zorluklar, büyük ihtiyaçlar bizi isteyerek istemeyerek toprak mahsullerinden vergi almaya götürdü. Biz bu toprak mahsullerinden alacağımız vergiyi eski aşara benzetmemek için elden gelen bütün gayreti sarfetmiş bulunuyoruz. Eğer yine burada onun fena taraflarını bertaraf edecek teklifler vâkı olursa onu tamamen ve daha şimdiden kabul etmeyi bir vazife biliriz."*²⁴⁴

Saraçoğlu, Toprak Mahsulleri Vergisi ile elde edilmek istenilen geliri şu sözleriyle vurgulamıştır: *"Geçen sene bütçe yapıldığı zaman 140 milyon lira kadar bir açık derpiş elde edilmiştir. Bütçenin tatbikatı esnasında tahaddüs eden büyük zaruretlar, bilhassa askeri masrafları pek çok arttırdı ki bunu Varlık Vergisi ile elde ettiğimiz 250 milyon lira ile ancak kapatabildik. Çünkü fevkalade bütçemizin masraf kısmı 400 milyon lirayı aşmış bulunuyor. Bu açığı da ancak 250 milyon lirayla kapatabiliyorduk. Bu seneki fevkalade bütçemize gelince bütçe açığını büyük bir kısmını Maliye Vekilinin bir iki fırsatta sizlere izah ettiği diğer varidat membalarıyla kapamak imkânı elde edilmiştir. Geri kalan açık 150 milyon*

²⁴⁰ Mehmet Korkut Aydın, "Savaş Yıllarının Olağanüstü Bir Uygulaması: Toprak Mahsulleri Vergisinin Hayata Geçirilmesi", *Turkish Studies Dergisi*, Cilt 12, S. 26, Yıl 2017, s. 5.

²⁴¹ Ş. Ertan Çomaklı, Fatih Koç, Kürşad Emrah Yıldırım, "Türk Vergi Hukuku Tarihinde Tartışılan Bir Vergi: Toprak Mahsulleri Vergisi", *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, S. 2, Yıl 2012, s. 63-64.

²⁴² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre. 7, Cilt 3, İçtima F. 33. İnikat, 4.6.1943, s. 20.

²⁴³ T.C. Resmi Gazete, 7 Haziran 1943, S. 5423, s. 5241.

²⁴⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre. 7, Cilt 3, İçtima F. 33. İnikat, 4.6.1943, s. 16.

liradır. Bu açığı da içinde tetkik edeceğimiz vergi ile kapamaya çalışacağız. Bu vergi ile 110-130 milyon lira alacağımızı ümit ettiğimiz gibi Varlık Vergisi'nden de 30-50 milyon temin edeceğimizi ümit ediyoruz."²⁴⁵

Kanunlaştırılan Toprak Mahsulleri Vergisi ile toplumsal sorunları giderileceği ve halkın devlete karşı daha olumlu olacağı kanısı oluşmuştur. Vergi sadece askeri ve idari harcamalar için değil, 1943 yılında uygulamaya konulan Sosyal Yardım Kampanyası için de kaynak olarak görülmüştür.²⁴⁶

Toprak Mahsulleri Vergisi türüne göre aynen alınacak kısımda %8, nakden alınacak kısımda ise %12 oranında değişim göstermiştir.²⁴⁷ Mahsul türüne göre değişen vergi miktarlarından kaynaklanan sıkıntılar nedeniyle 26 Nisan 1944 tarihinde yeni bir Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu kabul edilmiş, çıkarılan bu yeni kanunla vergi miktarı bütün tarımsal ürünler için %10 olarak belirlenmiştir.²⁴⁸

Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu'na göre vergiye tabi olacak mahsul miktarları mısır ve çeltik ürünleri için daha sonrasında kontrol edilmesi şartıyla bu ürünlerin vergisi beyan verilerek belirlenecektir. Diğer hububat ürünleri için ise ölçüm yapılması kararlaştırılmış, bunun için Ölçme Kolları kurulmuştur. Ölçme Kolları tarım ürünlerinin ölçümünü harman yerinde yapmıştır. Ölçme Kolları, köylerde muhtar veya ihtiyar heyetinin bir üyesinden seçilmiştir. Oranları belirlenen ürünlerde Tahmin Kolları mahsulün miktarını tahmin etmek suretiyle vergi yükümlüsünün bildirisini denetlerdi.²⁴⁹

Her vilayette ve kaza merkezinde bir Tahmin Komisyonu bulunuyordu. Tahmin Komisyonu vilayet merkezinde vali ya da valinin belirleyeceği kişi, kazada ise kaymakamın bünyesi altındaki kişilerden oluşturulmuştur. Mahsulü ölçmek için mahallin en büyük mal memuru ziraat müdürü veya memuru bu kişilerin bulunmadığı yerlerde ise Ticaret Odası ve belediye encümenince ziraat erbabı arasından seçilecek iki kişi görevlendirilmiştir. Tahmin

²⁴⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre. 7, Cilt 3, İçtima F. 33. İnkat, 4.6.1943, s. 15.

²⁴⁶ Murat Metinsoy, *a.g.e.*, s. 177.

²⁴⁷ Toprak Mahsulleri Vergisi Hakkında Kanun Layihası ve Muvakkat Encümen Mazbatası, 15.5.1943, S. 66, s. 1.

²⁴⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre. 7, Cilt 9, İçtima 1, 49. İnkat, 26.4.1944, s. 265.

²⁴⁹ Mehmet Ertan, "Toprak Mahsulleri Vergisinin Esasları ve Sonuçları: Toprak Mahsulleri Vergisi II. Aşar mıydı?", *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 14, S. 2, Yıl 2018, s. 243.

Komisyonları ayrıca mahsulün çeşidini ve vergi miktarını, Vukuf Heyetlerinin görevlendirmelerini ve Hakem Heyetlerinin görev zamanlarını belirlemekle yükümlüydü.²⁵⁰

Tahmin Komisyonu'nun belirlediği Vukuf Heyeti ise her kazada ikisi ziraat erbabı olmak üzere toplamda üç kişiden oluşturulmuştur. Vukuf Heyeti, Tahmin Komisyonu'nun teklifi üzerine mahallin en büyük mülkiye amiri tarafından görevlendirilirdi. Ziraat erbabından aranan en önemli özellik ise iş sahibi ve halk tarafından güven kazanmış kişi olma şartı vardı. Vukuf Heyeti'ne seçilen kişiler faaliyetlerini yerine getirirken doğruluktan ayrılmayacaklarına dair Tahmin Komisyonu huzurunda yemin etmişlerdir.²⁵¹

Vergi yükümlüleri, Tahmin Komisyonları tarafından tespit edilen vergi miktarına beş gün içinde mahallin en büyük mal memuruna itiraz etme hakkına sahiptiler. Yapılan itirazlar üzerine Tahmin Komisyonu Kararı ile Hakem Heyeti'nin görevlendirilmesi zorunluluğu vardı. Gönderilen bu Hakem Heyeti daha önce görevlendirilmemiş Vukuf Heyeti üyelerinden seçilirdi.²⁵²

Vaktinde ödenmeyen vergi borçları hakkında Tahsil-i Emval Kanunu çerçevesinde hareket edilmiştir. Verginin alınması sırasında yapılan itirazlar ödeme zamanı gelmiş olan vergilerin önünde engel teşkil etmemiştir.²⁵³

Tahmin Komisyonları tarafından miktarları ölçülerek tespit edilen mahsuller için her sene nerelerde harman ve yığın yapılacağını, harman zamanından önce vergi yükümlülerinin vermiş oldukları beyana göre köylerde muhtar ve ihtiyar meclisine; şehir ve kasabalarda da belediyeye bildirme zorunluluğu getirilmiştir. Ayrıca bu yerlerden başka harman ve yığın yapılması yasaklanmıştır.²⁵⁴

Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu'na göre ipek kozası ile birlikte bazı ürünlerden de vergi alınması uygun görülmüştür. Vergiye tabi ürünler üç gruba ayrılmıştır: Hububat grubuna giren ürünler; akdarı, arpa, buğday, çavdar, çeltik, kaplıca, kumdarı, kuşyemi, mahlût, mısır, yulaf şeklinde kategorize edilmiştir. Bakliyat grubuna giren ürünler arasında bezelye, börülce, fasulye, mercimek, nohut; diğer mahsul olarak gruplandırılan ürünler ise

²⁵⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre. 7, Cilt 9, İçtima 1, 49. İnkat, 26.4.1944, s. 261-262.

²⁵¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre. 7, Cilt 9, İçtima 1, 46. İnkat, 21.4.1944, s. 126.

²⁵² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre. 7, Cilt 9, İçtima 1, 46. İnkat, 21.4.1944, s. 138.

²⁵³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre. 7, Cilt 9, İçtima 1, 48. İnkat, 24.4.1944, s. 204.

²⁵⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre. 7, Cilt 3, İçtima F. 33. İnkat, 4.6.1943, s. 26.

afyon (sakız), Antep fıstığı, ayçiçeği, fındık, kendir, keten, kuru incir, kuru üzüm, narenciye, pamuk, pancar, patates, susam, tütün ve zeytindir²⁵⁵

Vergi yükümlüleri aynen ödemeye zorunlu tutuldukları vergilerini mahsulün türü ile birlikte Tahmin Komisyonlarının belirlediği tarihlerde teslim yerlerine kendi imkânları doğrultusunda teslim etmek zorundaydı. Aynen alınan vergilerin teslim yerleri her mahalle, köy ve çiftlik için yakın olan konumlar belirlenmiştir. Mahsulün teslim yeri 25 kilometreden fazla mesafede bulunduğu takdirde fazlası için kilometre başına kiloda iki para hesabıyla nakliye ücreti verilmesi kararlaştırılmıştır.²⁵⁶

Belediye üyeleri vilayet ve kaza merkezlerinde çiftçilerden alınacak nakdi vergilerin ortalama değer fiyatını tespit edecek, tespit edilen vergi Maliye Vekâlet'inin belirlemesi koşulu ile iki eşit taksit halinde alınacaktır. Afyon, pancar ve tütün ürünlerinin vergisi, alınacak bu vergilerden ayrılmıştır. Toprak Mahsulleri Ofisi, Türkiye Şeker Fabrikaları, Türk Anonim Şirketi gibi kurumlar satın aldıkları afyon ve pancar ürününe ait vergileri, üreticiye yapacakları ödemeler sırasında almayı uygun görmüştür.

Tütün ürününün vergisi ise İnhisarlar İdaresi bünyesine verilmiştir. Vergi yükümlüleri üretim yerleri hakkında eksik bildirim verdikleri takdirde verdikleri bildirim dışındaki üretim vergileri %20 zamlı olarak tahsil edilecektir.

Bildirilen yerlerden başka yerlerde harman ve yığın bulunan ürünlerden %50, ölçüm yapılmadan önce harman ve yığın yerlerinden kaldırılan ürünlere ait vergiler ise %100 katılarak alınacaktır. Zamanında toplanmayan aynı vergiler %25, taksitlendirildiği süre boyunca toplanmayan nakdi vergi borçları ise %10 zamlı tahsil edilecektir.

Ölçme Kolları tarafından belirlenen ürünlerde, ölçme işleminden ödeme süresine kadar iklim koşullarının olumsuzlukları ve bulaşıcı hastalıklar gibi sebeplerden ürünün en az dörtte birinin zarara uğradığı tespit edilirse ürünün zarar derecesine göre alınacak vergi yeniden şekillenecektir. Alınacak verginin kesinleştiği tarihi takip eden yıldan itibaren 5 yıl içerisinde tahsil edilmeyen vergilerin asılları ve zamları zaman aşımına uğrayacaktır. Toprak Mahsulleri Vergisi'nin uygulanması aşamasında birtakım olumsuzluklar baş göstermiştir.

²⁵⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre. 7, Cilt 9, İçtima 1, 44. İnikat, 19.4.1944, s. 81.

²⁵⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre. 7, Cilt 9, İçtima 1, 49. İnikat, 26.4.1944, s. 265.

Bu yıllarda tarım arazilerinin kontrol altına alınamaması ve kontrol sırasında teşkilatlanmanın olmaması, verginin toplanması aşamasında eleştirileri beraberinde getirmiştir. Harman ve yığınların oldukça geniş bir arazi üzerine yayılması çiftçiye birçok olumsuzlukla karşı karşıya bırakmıştır.²⁵⁷ Savaş döneminde yaşanan olumsuz koşullar ve dış politikadaki değişimle birlikte ordunun ve kentlerin beslenme sorununa çözüm bulmak için çıkartılan Toprak Mahsulleri Vergisi'nden elde edilen miktar 1943 ve 1946 yılları arasında hükümet ve İl Özel İdare bütçelerinin %5 ile %7'sini oluşturmuştu.

Vergiden toplanması amaçlanan %10'luk oran istenilen hedefe ulaşmamış, Toprak Mahsulleri Vergisi ile 1943-1944 ve 1945 yıllarında toplam 319 milyon lira vergi gelirin toplanması beklenirken 1943 ve 1946 yılları arasında öngörülen rakamın ancak %73'üne karşılık gelen 233.500.000 TL gelir sağlanmıştır. Hükümet, hedeflediği vergiyi tahsil edememiş ayrıca da çiftçi üzerindeki politikaları sebebiyle de köylünün hükümeti eleştirmesine neden olmuştur. Savaş koşullarının getirmiş olduğu olağanüstü şartların etkisini yitirmesiyle birlikte Toprak Mahsulleri Vergisi'nin kaldırılması gündeme gelmiştir.²⁵⁸ Yapılan meclis görüşmeleri sonucunda Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu 23 Ocak 1946 tarihli ve 4840 sayılı yasa ile yürürlükten kaldırılmıştır.²⁵⁹

Emin Sazak, bu yasanın süresinden bir yıl önce kalktığını dünyada savaş bittiğinde bu verginin önemini yitireceğini vurgulamış, ayrıca bu durumun çiftçiye ödül niteliği taşıdığını söylemiştir.²⁶⁰

Hükümet, çiftçinin kalan vergi borçlarını 1945 yılının mahsulünden alınması zorunluluğunu getirmiş, bu da çiftçiye büyük külfete sokmuştur. Bu gelişmelere bağlı olarak 17 Mayıs 1946 tarihinde mecliste çıkarılan ek bir yasa ile çiftçinin vergi borçlarının 1946 yılının mahsulü baz alınarak paraya çevrilmesi kararlaştırılmıştır.²⁶¹

²⁵⁷ Mehmet Korkut Aydın, *a.g.m.*, s. 8-9.

²⁵⁸ *a.g.m.*, s.15.

²⁵⁹ T.C. Resmi Gazete, 26 Ocak 1946, S. 6216, s. 10021.

²⁶⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre. 7, Cilt 21, İçtima 3, 25. İnkat, 18.1.1946, s. 76.

²⁶¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre. 7, Cilt 23, İçtima 3, 51. İnkat, 17.5.1946, s. 83-84.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRKİYE'DE TARIMSAL FAALİYETLER

3.1 İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRKİYE'DE TARIMIN GELİŞİMİ

3.1.1 Savaş Yıllarında Türkiye'de Tarımın Gelişim Aşamaları

1920 yılında köylülerin büyük bir kesimi tarım ile geçimlerini sağlıyorlardı. Bu dönemde geçimlerini sağladıkları tarım ürünleri iklim koşullarından da etkilendiği için beklenen randıman alınamamıştır. 1923 ve 1925 yılları arasında buğday ve buğday unu Türkiye'nin toplam ithalat değerinde önemli bir yer edinmiştir. 1928 ve 1929 yıllarında da ithalat tekrar artış göstermiş ve ithal edilen buğdayın yerli buğdaya göre daha kaliteli ve maliyetinin de düşük olması ülkedeki buğdayın korunmasını ve buğdayda iyileştirme yapılmasını zorlaştırmıştır.

Devletin yüksek maliyetlerle buğday üretme ve iyileştirme çabaları ekmek fiyatlarının artmasına yol açmıştır. Cumhuriyetin kurulduğu yıldan itibaren karşılaşılan ve toplumu etkileyen ‘‘ekmek buhranı’’1920’li yıllarda da etkisini sürdürmüştür. Türkiye’nin ihraç mallarının %80’den fazlasını oluşturan tarım ürünleri 1925 yılından sonra düşmeye başlamıştır. Tarımsal üretimde 1927 ve 1928 yıllarında azalmalar görülmüş, üretim 1926 yılının ortalama yarısı kadar olmuştur.

1929 Dünya Ekonomik Krizi’nin Türkiye’deki tarım sektörüne etkisi farklılık göstermiştir. Tarımsal ürünlerdeki düşüş sanayi ürünleri üzerinde de etkili olmuştur. Türkiye bu dönemde dış ticaret dengesini sağlamak için ithalatı azaltıcı tedbirler almışsa da ülkedeki fiyatlarda düşüş meydana gelmemiştir ve Türkiye’nin izlediği ekonomik politikalarından en çok tarım sektörü etkilenmiştir. Yaşanan ekonomik kriz, cumhuriyetin ilk yıllarında başlatılan tarımda makineleşme ve iyileştirme çabalarının önünde engel teşkil etmiştir. Bu yıllarda tarıma ve köye yönelik kesin bir ekonomi politikası meydana gelmemiştir. Tarım sektöründe yaşanan kaos ortamına hükümet yeni çözüm yolları aramıştır.²⁶²

²⁶² Hülya Kendir Özdiñ, “Tarımda Kamu Politikalarının Başlangıcı: Buğday Meselesi 1932-1945”, *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 10, S. 2, Yıl 2010, s. 2-3.

1930 yılına gelindiğinde devletin ekonomik politikalar uyguladığı; sanayi, dış ticaret ve ulaştırma konularına yöneldiği ortaya çıkmıştır. Bu yıllarda devlet tarım sektöründe de iyileştirmeler yapmışsa da kesin bir politikaya dönüşmemiştir.

Bu yıllarda ziraat eğitimi ön planda tutulmuş ve eğitimde örgütlenmeye gidilmiştir. 16 Haziran 1930 tarihinde çıkarılan 2291 sayılı kanun ile 1930 yılında açılan ‘‘Yüksek Ziraat Mektebi’’ ‘‘Yüksek Ziraat Enstitüsü’’ ne dönüştürülmüştür. Bu yıllarda çok az kişi eğitimi tamamlamış, bu enstitüden mezun olan öğrenciler tarım sektörünü kalkındırmayı, yükseköğretim ve araştırma faaliyetlerine yönelerek tarıma katkı sağlamayı hedeflemiştir.²⁶³

Devlet, 1931 yılına gelindiğinde tarımsal üretimi artırmak için çözüm yolları aramıştır. Elde bulunan tohumların üzerinde iyileştirme yapılarak kalitesi artırılmış ve bu yöntemle iyileştirilen tohumlar köylüye dağıtılarak tarımın geliştirilmesi için katkı sağlanmıştır. Devlet tarımın gelişmesi için yetkilerini genişleterek tarımla ilgili kanunlar da çıkarmıştır. 24 Mayıs 1930 tarihli ve 1641 sayılı kanun ile ‘‘Tohumların Gümrük Resminden İstisnası Hakkında Kanun’’, 2 Haziran 1930 tarihli ve 1682 sayılı ‘‘Ziraat Bankasının Bünyesinde Bulunacak Tohumların Satış Zararlarının Ödenmesi Hakkında Kanun’’, 1934 yılında kabul edilen 2654 ‘‘Tohum Üretme Çiftlikleri Kanunu’’ çıkarılan başlıca kanunlardır.²⁶⁴

12 Şubat 1937 tarihli ve 3130 sayılı kanun ile ‘‘Zirai Kombinalar İdaresi’’ kurulmuştur. Bu kurum çiftçiyi modern tarıma yönlendirmek için kurulmuştur. Tarla tarımı ile başlanarak tohumların iyileştirilmesinden çiftçiye dağıtılmasına kadar uzanan tarım icraatları, buğday ürünü ile sınırlandırılmamış pamuk, şeker pancarı, tütün, jüt, yonca gibi diğer ürünlerin de gelişimine katkı sağlanmıştır. Ayrıca tütünde de faaliyetler devam etmiş Birinci Ziraat Kongresi sonrasında 1927 yılında ‘‘Ziraat Fen Şubesi’’ adıyla kurulmuş olan araştırma merkezi tütünün geliştirilmesini ele almıştır.

1934 yılında Maltepe ve Cevizlik Laboratuvarları faaliyetlerine başlamıştır. ‘‘Ziraat Fen Şubesi’’ 1936 yılında ‘‘İnhisarlar İdaresince’’ bir ‘‘Tütün Enstitüsü’’ halini almıştır.

²⁶³ Mustafa Yahya Metintaş, Mehmet Kayıran, ‘‘1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türk Tarımına Etkileri ve 1931 Birinci Türkiye Ziraat Kongresi’’, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 23, Yıl 2016, s. 65-66.

²⁶⁴ a.g.m., s. 67.

Karadeniz tütünlerinin ıslahı için Samsun’da, Ege tütünleri için İzmir’de (Buca), Şark tütünleri için de Malatya’da birer tütün ıslah istasyonu açılmıştır. Bu istasyonlarda tohum iyileştirmeleri yapılmıştır. Akhisar, Samsun, Bafra, Düzce gibi bölgelerde deneme tarlaları, tarım faaliyetlerini sürdürebilmek adına tarıma açılmıştır.

Birinci Ziraat Kongresi’nde sunulmuş olan önerilerde zeytincilik tarımına değinilmiş ayrıca çay tarımının Doğu Karadeniz Bölgesi’nde yaygınlaştırılması gerektiği vurgulanmıştır. 1937 yılında ise ilk çay araştırma fidanlığı kurulmuştur. Bu fidanlıklarda Rusya ve Batum’dan getirilen tohumlarla denemeler yapılmış ve 1938 yılında Rize’de 300 çiftçi de bu faaliyetlere destek vererek çay tarımının gelişimine katkı sunmuştur.²⁶⁵

Devlet, tarım ürünlerinde üretimini sağlamak ve tarımla uğraşan kesimin gelirlerini artırmak amacıyla II. Dünya Savaşı boyunca fiyatlar üzerinde denetimini sürdürmüştür. Ülkedeki tarım üreticisine güvence sağlamak adına tarım sektörüne ilk devlet kontrolü büyük ekonomik krizden sonra yapılmıştır. Bu yıllarda buğday fiyatlarındaki değişimler göz önüne alınarak 3 Temmuz 1932 tarihli ve 2056 sayılı “Buğday Koruma Kanunu” uygulamaya konulmuştur.²⁶⁶

Dünyada yaşanan ekonomik darboğazla birlikte dış ticarete yaşanan olumsuzlukları giderebilmek adına devlet 1934 yılında ithal edilen malların ikamesini yapmak için “Birinci Sanayi Planı’nı” yasallaştırmıştır. Bu dönemde bazı tarımsal ürünlerin işlenmiş olsun ya da olmasın ihraç edilmesi gündeme gelmiştir. 1932 yılına kadar tarım üreticileri tarım sektöründeki olumsuzluklarla kendileri baş etmeye çalışmıştır. Ziraat Bankası yeteri kadar hububat ürünlerini satın almadığı için 1933 yılında 2303 sayılı kanun ile ürünlerin alınması ve depolanmasına ilişkin yetkilerinin kapsamı artırılmıştır. Tarımsal ürünlerdeki kanunlar, tarımın geliştirilmesi açısından beklentiyi karşılamayınca 3460 sayılı kanun ile 24.06.1938 tarihinde kabul edilen 13.07.1938 tarihli 3491 sayılı kanun gereğince Toprak Mahsulleri Ofisi yürürlüğe konmuştur. Devlet, TMO’yu tarımsal üretim yapılan bölgelerde ürünlerin alımı ve satımı üzerindeki fiyat denetimini yapmak için görevlendirmiştir.²⁶⁷

²⁶⁵ a.g.m., s. 68-69.

²⁶⁶ Yusuf Tuna, “Tarım Ürünleri Fiyatlarına Devlet Müdahalesi ve Türkiye’de Müdahale Fiyat Politikasının Tarihçesi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 47, S. 1-4, Yıl 1989, s. 350.

²⁶⁷ a.g.m., s. 353.

II. Dünya Savaşı'nın başlaması ekonomiyi olumsuz etkilemiştir. Savaşın getirmiş olduğu olumsuzluk tarım sektörünün önünde engel teşkil etmiştir. Yaşanan bu durum ülkedeki iâşe sıkıntısını da beraberinde getirmiştir.

Askeri seferberlik nedeniyle tarımsal üretim durma noktasına gelmiştir. Ayrıca çift hayvanlarının bir kısmının Milli Müdafaa Mükellefiyeti kapsamında ordunun himayesine verilmesiyle birlikte iş gücündeki görülen gerileme üretim sektörünü de yansımış ve tarımsal üretimde de gerilemeye sebep olmuştur. Savaş yılları boyunca buğday üretiminde yaşanan kayıplar %50'ye denk gelmiştir. Bu dönemde bitkisel üretim hacmi 1938-1939 yıllarındaki seviyenin %34 altına düşmüştür. Savaş, tarım ve sanayi sektörlerinin gerilemesine neden olurken ekonomik boyutlar ülkenin siyasi boyutunu da etkilemiştir. Tarım sektörüne yönelik alınan politikalar, ülkedeki iâşe sorununa çözüm bulmak amacı ile gerçekleştirilmiştir.²⁶⁸

Hükümet, cumhuriyet tarihinde ilk kez Aralık 1940'ta hububatın zorunlu bir şekilde devlete satılması ve ürüne el konulması gibi uygulamalar yaparak iktisadi anlamda, piyasayı da kontrol altına almaya çalışmıştır. Bu dönemde pamuk ve şeker pancarı piyasa fiyatlarının altında satın alınmıştır. Ayrıca bu ürünler devlete yarar sağlayacak şekilde işletilmiştir. Şükrü Saraçoğlu Dönemi'nde ise 1943 yılında iâşe sorununa çözüm yolları aranmış, hububatın yanı sıra baklagillere yönelik de karar alınmıştır. 2/11930 sayılı karar ile devlete zorunlu olarak satılacak hububat payının artırılması ile birlikte baklagiller de %25 kapsamına alınmıştır.²⁶⁹

II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Türkiye ekonomik anlamda kalkınmayı hızlandıran adımlar atmak istemiştir. Savaşın etkisiyle ticari ilişkiler zayıflamıştır. Bazı hesaplamalara göre Türkiye'nin ulusal geliri 1939-1946 yılları arasında %20 oranında düşmüştür. 1940 yılında Milli Korunma Kanunu'nun çıkarılmasından sonra 477 sayılı koordinasyon kararı ile Tarım Bakanlığına hazine arazisi üzerinde devlet adına tarım yapma hakkı verilmiştir. Refik Saydam Hükümeti, bu kanuna göre piyasadaki fiyatları kontrol altına almış, 1941 yılı itibariyle yeni bir sisteme geçmiştir. Üreticiler, tarım ürünlerini devletin daha önceden belirlediği fiyatları doğrultusunda TMO'ya satma kararı vermiştir.

²⁶⁸ Kerem Karabulut, Hikmet Akyol, "Türk Tarımının Gelişimi, Sorunları ve Uygulanan Politikalar Üzerine Bir Araştırma (1839-1950)", *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, Cilt 6, S. 11, Yıl 2017, s. 76.

²⁶⁹ *a.g.m.*, s. 77-78.

Devletin belirlediği fiyatlar piyasa fiyatlarında düşük olduğu için devlet gıda sorununa çözüm bulamamıştır. 1942 yılında yayınlanan kararname ile tahıl ürünlerinin hepsi himaye altına alınmamış, belirli oranları himaye edilmiştir. Ürünlerin himaye edilmeyen bölümleri ise üreticinin bağımsız kullanımına bırakılmıştır. Toprak Mahsulleri Kanunu ile ana ürünlere uygulanan yeni bir vergi getirilmiştir. Bu uygulamalar 1945 yılından sonra kaldırılmıştır.²⁷⁰

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye’de zirai anlamda önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Bu gelişmeler içsel ve dışsal faktörleri etkilemiştir. Savaş koşullarında arazi alalında azalma meydana gelmemiş, iş gücünde azalmalar meydana gelmiştir. Emeğin dinamikliğini yükseltmek için tarımda alet ve makinaların çoğaltmasının gerekliliği vurgulanmıştır.

1943 yılında kurulan Türkiye Zirai Donanım Kurumu, her çeşit zirai alet, makine, araç ve gereçleri, suni gübreleri, zirai ilaç maddelerini, tohumlukları iç ve dış piyasada sağlamak, her çeşit zirai ticari ürünleri doğrudan ya da dolaylı olarak işlevsel hale getirmek görevini üstlenmiştir.²⁷¹

Böylece Türkiye’de tarımın gelişmesine katkı sağlayan ve Türk çiftçisinin tarım alanında becerisini ortaya çıkaran, tarımda makineleşmenin yolu açılmıştır.²⁷²

3.1.2 İkinci Dünya Savaşı’nın Türk Köylüsüne Yansıması

Dünyada yaşanan iktisat bunalımı sadece ihraç ürünlerinde değil buğday ve hububat ürünlerinin fiyatlarında da düşüslere sebep olmuştur. Ekonomide yaşanan bu kaos ortamı tarımsal üretim ile uğraşan kesim üzerinde etkisini sürdürmüştür. 1930’lu yıllara gelindiğinde ise hububat ülkedeki ihtiyaca yetecek duruma gelmiştir.²⁷³

²⁷⁰ Hüseyin Topuz, “Cumhuriyet Dönemi Ekonomisinde Tarımsal Yapının İncelenmesi (1923-1950)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 12, S. 3, Yıl 2007, s. 386.

²⁷¹ Gökhan Günaydın, “Tarımda Teknoloji Kullanımı ve Bilişim”, *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, Cilt 20, S. 71, Yıl 2009, s. 95.

²⁷² Kerem Karabulut, Hikmet Akyol, *a.g.m.*, s. 80.

²⁷³ Şevket Pamuk, Zafer Toprak, *Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, Yurt Yayınları, Ankara Ağustos 1988, s. 13.

1930 ve 1940'lı yıllarda Türkiye'nin milli geliri tarım üzerinde yoğunlaşmıştır. Ülkede yaşayan halkın büyük bir bölümü de tarımla geçimini sağladığı için ülkedeki politikalarda tarım üzerine şekillenmiştir.²⁷⁴

1923 yılından 1930'ların başına kadar köylüleri ön plana çıkaracak politikalar uygulanmaya çalışılmışsa da bu politikalar sadece söylem üzerinde kalmış ve hayata geçirilememiştir.²⁷⁵

Köylüler, ekonominin kalkınmasını tarımsal üretime bağlıyorlardı. Bu duruma bağlı olarak da tarımsal üretimin ön plana çıkmasını istemişlerdir.²⁷⁶

11 Haziran 1937 tarihinde “Köy Eğitimcileri Kanunu” çıkarılmıştır. Bu kanunun amacı nüfus sayıları sebebiyle öğretmen gönderilemeyen köylerin eğitim görmesini sağlamak ayrıca tarım üretiminin istenilen şartlarda yapılmasına olanak tanımaktır. Köy eğitimcileri, tarım üretiminin yapıldığı olanaklı okul veya tarım çiftliklerinde açılan kurslarda eğitim almışlardır.

Köy Eğitimcileri Sistemi ile devletin birçok açıdan kazançlı çıkacağı ön görüşü yapılmış, devlet eğitimcilerden cumhuriyetin değerleriyle modern tarımı birleştirip köylünün tarımsal gelişimine katkı sunmalarını istemiştir. Bu katkıyı sunmaları için eğitimciler tarım aletleri temin edilerek çiftçilik faaliyetlerine katılmaları sağlanmıştır. Ayrıca köy eğitimcilerine verilen düşük maaşla da eğitimin devlete olan maliyeti azaltılmıştır.

1940 yılında kurulan Köy Enstitüleri Sistemi iki önemli aşamada hayata geçirilmiştir: İlk aşama eğitimciler kursları, ikinci aşama da Köy Enstitülerinin açılmasıdır. 1936 yılında Eskişehir’de Çiftler çiftliğinde bir deneme kursu açılmıştır. Daha sonra ise farklı yerlerde kurslar açılmıştır. Burada yetiştirilenler “eğitmen” olarak köylere gönderilmiştir. Eğitimciler, çocuklara ve yetişkinlere okuma yazma öğretmek, sağlık ve tarım sektöründe iyileştirmeler yapmak için köylere gitmişlerdir.²⁷⁷

²⁷⁴ a.g.e., s. 37.

²⁷⁵ Asım Karaömerlioğlu, *Orada Bir Köy Var Uzakta Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem*, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2017, s. 64.

²⁷⁶ a.g.e., s. 73.

²⁷⁷ Serdar Sağlam, “Türkiye’de Köyle İlgili Uygulama ve Çalışmalar ile Türk Sosyolojisindeki Yansımaları”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Cilt 0, S. 53, Yıl 2016, s. 225-226.

1940'lı yıllarda Türkiye'nin nüfusunun %80'i köylerde yaşamaktaydı. Sanayileşmede önemli hareketlilik meydana gelmesine rağmen Türkiye ekonomisi genel anlamda tarıma dayanıyordu.²⁷⁸

1940'lı yıllarda yaklaşık 40 bin köyü barındıran Türkiye'de tarımsal üretim geniş ölçüde kara saban, nadas ve yağmur duasına göre şekillenmekteydi. Bu dönemde tarım üretimine verilen emek fazla olmasına rağmen Türk çiftçisi modern teknik yöntemleriyle tarım yapan çiftçilerden 5 kat daha az verim elde etmiştir. Tarımsal üretimdeki uygulanan eski tarım yöntemleri nedeniyle elli milyonun iâşe sorununa çözüm bulmaya çalışan Türkiye, bu yıllarda ülkedeki besin ihtiyacını hedeflediği doğrultuda karşılayamamıştır. Tarımda makineleşme ve köy kesiminden sanayiye emek aktarma düşüncesi Toprak Reformu düşüncesine de öncülük etmiştir. Fakat bu düşünce uygulama aşamasında hedeflenen doğrultuda ilerlememiştir.²⁷⁹

Devlet, tarım üretimindeki artışın sağlanabilmesi için örnek uygulamalar gerçekleştirilmesi, tarım ürünlerinin piyasada var olabilmesi için araçların kaldırılması, su, gübre, tohum ıslahı konularında çalışmaların yapılması ile tarımın ileri düzeye geleceğini ön görmüştür. Hükümet; sermaye, çift hayvanı, tohum yokluğu gibi sebepleri göz önüne alarak Toprak Reformu'nun köylüye yarar sağlayamayacağını belirtmiştir. Devlet, toprağı olmayan köylüye toprak dağıtmak dışında, köylüye tarımsal üretimi sağlayacak tarımsal araçların temin edilmesi ayrıca ülkede kooperatifler ve Köy Birlikleri'nin kurulması gerektiğini; ancak ülkedeki ekonomik koşullar düşünüldüğünde bunların gerçekleşmeyeceğini vurgulamıştır.²⁸⁰

1940-1941 yılları arasında iklim şartlarının iyi gitmesi neticesinde mahsulde sıkıntı yaşanmamıştır. Bu yıllarda hububatın fiyatında artış yaşanmamış, köylü olumlu giden bu durum karşısında stoklama ihtiyacı duymamıştır. Bu dönemde buğdayın yarımı 15-16 liraya denk gelmiştir.²⁸¹

²⁷⁸ Hasan Dinçer, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Bir Dergi: Yurt ve Dünya", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 42, Yıl 2008, s. 204.

²⁷⁹ a.g.m., s. 206.

²⁸⁰ Zübeyde Yalçınkaya, "1941-1944 Yılları Arası Yayınlanan Yurt ve Dünya Dergisi'ndeki Köy ve Köylü Sorunları Üzerine Bir Analiz", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 17, S. 2, Yıl 2013, s. 167-168.

²⁸¹ Mediha Berkes, "Köyde Yaşayış", *Yurt ve Dünya Dergisi*, Cilt 4, S. 25, s. 190-191.

Hububat fiyatlarındaki yükseliş sadece pazar ya da stoklanan ürünlere dayandırılmamalıdır. Bu yıllarda yaşanan iklim koşulları da ürünlerdeki fiyat artışlarını etkilemiştir. Bu sebepten köylü hububatla ilgili sıkıntı yaşamıştır. Hububattaki dengeli olmayan fiyat artışları köylüyü ekmek sıkıntısıyla karşı karşıya getirmiştir. Bu dönemde yaşanan hububattaki diğer bir sıkıntı ise tüccarların mahsul daha tarladayken köylüyü borçlandırıp bunun karşılığında ise pirinç, mercimek, nohut, fasulye gibi ürünlerini piyasa fiyatlarının altında satın almalarıdır. Yaşanan bu durum karşısında köylü zor duruma düşmüştür. Ayrıca savaş koşullarında köylüler ürünlerinin %25’ni devlete satmak zorundaydı. Bu sebeplerden köylü ürünlerini korumak için stok yapmıştır. Savaşın olağanüstü koşulları nedeniyle ülkede askeri seferberliğin tarım üreticisi üzerinde yoğunlaşması, ülkede ekilen araziler üzerinde eşitsizliğine sebep olmuştur.²⁸²

Savaşın getirmiş olduğu olumsuz koşullar daha çok küçük köylüleri etkilemiştir. Askeri seferberlik, hükümetin zorunlu mahsul alımları, Toprak Mahsulleri Vergisi, Yol Vergisi, Hayvan Vergisi, ücretli iş yükümlülükleri köylülerden karşılanmaya çalışılmıştır.²⁸³

Toprak Mahsulleri Vergisi, halk arasında “Yeşil Ekin Vergisi” olarak da alınmaktadır. Bu verginin uygulanması aşamasında birtakım hataların yapılması, verginin çiftçi tarafından eleştirilmesine neden olmuştur.²⁸⁴

Devlet tarafından verilen tohumlukların küçük üreticiye az, zengin toprak sahiplerine de çok verildiği durumlar olmuştur. Tohumluk elde edilirken güçlüklerle karşılaşılması ve tohumluk dağıtımında eşitsizlik olması, tarım aletlerinin pahalılığıyla birleşerek kırsal kesimin tarımsal faaliyetlerini olumsuz etkilemiştir.²⁸⁵

Hükümet, 1924 tarihli Köy Kanunu’nun 13. Maddesinin 19. fıkrası ile birtakım tedbirler almaya çalışmıştır. Bu kanuna göre köy halkı yardımlaşma yoluyla askerde bulunan köylülerin tarlalarını, bağ ve bahçelerini ekip harmanlarını kaldırmakla görevlendirilmiştir; ancak bu görev kişi yetersizliğinden dolayı yerine getirilememiştir.²⁸⁶

²⁸² *a.g.m.*, s. 192-193.

²⁸³ Murat Metinsoy, *a.g.e.*, s. 147.

²⁸⁴ Sevilay Özer, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Uygulamaya Konulan Toprak Mahsulleri Vergisi ve Köylü Üzerindeki Etkisi”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 5, Yıl 2011, s. 229.

²⁸⁵ Murat Metinsoy, *a.g.e.*, s. 154.

²⁸⁶ *a.g.e.*, s. 155-156.

Savaşın yaratmış olduğu buhran ve fiyat artışları çiftçilerin yaşam standartlarını olumsuz etkilemiş, bu durumdan kurtulup ferahlamak isteyen çiftçiler ise tarımsal üretimden uzaklaşarak başka çareler aramışlardır.²⁸⁷

Savaş yıllarının olumsuz koşullarından halk besin sıkıntısı çekmiştir. Ülkenin seferberlik halinde olması bu dönemde ortaya çıkan savaş ekonomisi yükümlülüklerinin köylü üzerinden karşılanmaya çalışılması sebebiyle köylü zor süreçler geçirmiştir. Hükümetin savaş koşullarından etkilenmemek adına aldığı vergiler üretim yapan küçük köylünün, bu vergi yükümlülüğü altında ezilmesine neden olmuştur.²⁸⁸

3.1.3 Savaş Yıllarında Ekim Seferberliğinin Tarım Üzerindeki Etkisi

Refik Saydam Hükümeti, ülkede yaşanan iâşe sıkıntısının giderilmesi ayrıca çiftçinin ürününde herhangi bir olumsuzluk yaşanmaması, ürünün vaktinde ekilip biçilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Askeri seferberlik nedeniyle de üretici kesimin askere alınmasının tarımsal üretimi etkilememesi için de aynı köyde ve yakın köyler arasında dayanışma yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca ürünler hasat ve harman zamanlarında hükümet denetiminde bulunan vasıtalarla taşınarak üretim devamlılığının sağlanacağını belirtmiştir. Tarımsal üretimi ilerletmek için alınan önlemler 1942 yılına gelindiğinde ülkenin hububat sıkıntısını giderememiş aynı yıl içerisinde yazlık ürün ekimi iki katına çıkarılmış, ülkede tarım seferberliği başlatılmıştır.²⁸⁹

1942 yılında Refik Saydam önderliğinde tarımsal ürünü fazlaştırmak adına toplantı yapılarak ziraat seferberliği için gerekli kararlar alınmıştır. Parti Genel Sekreteri Fikri Tüzer, Ticaret Vekili Mümtaz Ökmen, Ziraat Vekili Muhlis Erkmen, İktisat Vekili Sırrı Day, CHP Umumi İdare Heyeti Azası Afyon Milletvekili Şevket Raşit Hatipoğlu, Cumhuriyet Merkez Bankası Umum Müdürü Kemal Zaim Süriel, TMO Müdürü Ahsen Bengi'nin katılımıyla bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda ekim seferberliği hakkında birtakım kararlar alınmıştır. Belirlenen bu kararlar doğrultusunda ekim seferberliği ile ilgili olumsuz durumdan kurtulmak için yazlık ekimin iki katına çıkarılması gerekliliğine vurgu yapılmıştır.²⁹⁰

²⁸⁷ Selçuk Çakıroğlu, "Çiftçimiz ve Çiftliğimiz", *Köye Doğru*, 1944-1946, s. 3.

²⁸⁸ Sevilay Özer, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Uygulamaya Konulan Toprak Mahsulleri Vergisi ve Köylü Üzerindeki Etkisi", s. 230-231.

²⁸⁹ Sevilay Özer, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Ekim Seferberliği", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 15, Yıl 2012, s. 33-34.

²⁹⁰ *Ulus*, 8 Şubat 1942.

Hükümet, bu dönemde tarımsal ürünlerde istihdam sağlamak için çalışmalar başlatmıştır. Ziraat Vekili Muhlis Erkmen ekim alanlarını ve ürün miktarını artırmak için çalışmalarını hızlandırmış, yaz mevsimindeki tarım alanında yapılacak çalışmalarla ekimin yapılan yıllara göre iki misli artacağını öngörmüştür. Erkmen, ekimin artırılması için çiftçiye birtakım kolaylıklar gösterildiğini çiftçinin ihtiyacı olan pulluk ve uç demirlerini temin ettiklerini ifade etmiştir. Tarımın gelişmesi hususunda Ziraat Vekillerinin emrindeki müesseselerin, şahısların ve sanat evlerinin de katkısı olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca elde bulunan makinelerin dağıtılmasına devam ettiklerini, tarım çalışmaları için ziraat aletleri siparişlerinin verildiğini, elde edilen bu makinelerin de köylüye dağıtılacağını söylemiştir. Ayrıca yiyecek, hayvan yemi olabilecek bitkilerimizle, soya fasulyesi, pirinç, nohut, bakla, mercimek, susam, pamuk gibi diğer ürünlerimizin çok miktarda ekilmesi için çiftçiye her türlü yardımın yapılacağı, ihtiyacı olan çiftçilere ziraat aletlerinden başka çift hayvanlarının verilmesi içinde önlemler alınacağını belirtmiştir.²⁹¹

Ziraat seferberliğinin uygulanması ve zirai kalkınmayı artırmak için Refik Saydam, bütün vilayetlere tamim göndermiştir. Gönderilen bu tamimde ekim yapılan her bölgede mısır ve darı gibi hububat ürünlerinin yanında patatesin de ekim sahası içinde yer alacağını bu ürünlerden en yüksek verim alınması için gayret gösterilmesini istemiştir. Fasulye, mercimek, nohut gibi ürünlerin ekim alanlarının da artırılmasını ayrıca patates ekimi için ellerinde tohumluğu bulunmayan çiftçiye hükümet tarafından tohumluk verilmesini söylemiştir. Bu tohumluğun temini için ise Milli Korunma Kanunu çerçevesinde 2.600.000 lira ödenek ayrılmıştır.²⁹²

Mısır, patates, darı gibi yazlık mahsul tohumlarının TMO veya Ziraat Bankası aracılığı ile çiftçiye avans olarak verilmesi, bahçelerinde çiçek yerine sebze ekmek için devlete başvuru yapanların tohumluk ihtiyaçlarının da Ankara'da bulunan Ziraat Enstitüsü ve Atatürk Çiftliğinden karşılanması kararlaştırılmıştır. Ayrıca ihtiyacı olan çiftçiye ziraat alet ve vasıtalarının temini için de 300.000 liraya kadar sermaye temin edilmesi kararı verilmiştir.²⁹³

²⁹¹ *Ulus*, 21 Çarşamba 1942. (bkz., Ek: 4)

²⁹² *Cumhuriyet*, 10 Şubat 1942. (bkz., Ek: 11)

²⁹³ *Cumhuriyet*, 5 Şubat 1942.

Ekim seferberliğinin artırılması için de Ziraat Bankası, tarım kredilerini %50 artırmış, faizi ise %6'ya indirmiştir. İlkbahar mevsiminde ise yazlık ekimi en az iki katına çıkarmıştır.²⁹⁴

Zirai istihsalı artırmak için devletin bazı görevler üstlenmesi lazımdır. Devlet, ilk olarak zirai kalkınmayı artırmak için plan dâhilinde hareket etmeli ve bu planı yürütecek bir teşkilat kurmalı, çiftçinin hakkını koruyacak düzenlemeler yapmalıdır. Ülkenin ihtiyacı olan mahsullerin yetiştirilmesi için zorunluluk getirmelidir. Ayrıca çiftçiye kredi vermeli ve çiftlik işlerine yardımcı olmaları için talebelere yararlanmalıdır. Devlet, çiftçiyi zirai kalkınmaya teşvik etmek için mısır, darı, patates ekeceklere tohumluk vermiş, ayrıca bu işi yapmak isteyenlere de para yardımı yapmıştır.

Çiftçiye yapılan kredi yardımını çoğaltmış faiz haddini indirmiştir. Patates ekenlere dekar başına 2 lira prim vermeyi vaat etmiştir.²⁹⁵

Refik Saydam, ülkedeki ziraat davasını ve başlatılan ekim seferberliğini şu sözlerle ifade etmiştir: *“Milli iktisadın istihsal kaynakları arasında hiç şüphesiz, başta geleni ziraattır. Onun için şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da istihsal işlerimizde, her şeyden önce ziraatımıza güveniyoruz. Bu yılın kışlık ekimi dar şartlara ve mahdut imkânlarla rağmen bizi sevindirecek mertebededir. Kışlık ekimin eksikliklerini, yazlık ekim gayretlerimizle kapayacağımızdan şüphe etmiyorum. Yazlık zeriyaat arasında birinci planda mısır, darı ve patates ekimine bunun yanında da fasulye, mercimek, nohut gibi yiyecek maddelerinin yetiştirilmesi için memleketimizin iklim ve toprak şartları çok elverişlidir. Türk köylüsünden tabiatın bu feyzinden milletin zaruretlerini ve kendi menfaatlerini düşünmesini ve bunu başarmasını istiyoruz.*

*Türk köylüsünün yazlık ekim gayretlerini desteklemek için hükümetimizce tohumlukların Toprak Mahsulleri Ofisi veya Ziraat Bankası eliyle tedarik edilerek çiftçiye avans olarak dağıtılması bu kararın içinde bulunmaktadır. Dağıtılan ve ekilen bu tohumlardan alınacak mahsulün tohumluk ve ihtiyaç fazlası devletçe satın alınacaktır.”*²⁹⁶

²⁹⁴ Cumhuriyet, 14 Şubat 1942.

²⁹⁵ Köye Doğru, “Ekim Seferberliği”, no. 227, 1942-1943, s. 10.

²⁹⁶ Köye Doğru, no. 227, 1941-1942, s. 2.

Yazlık hububat ve sebze ekimi mevsimi sebebiyle hükümet başta olmak üzere bütün ülke toprak işlerine yönelmiştir. Ekim seferberliği ile ilgili yapılan toplantıda Başvekil ekim işleriyle şahsen uğraşmayan halkı da ekim seferberliği ile ilgili alınmış kararlardan yararlanmaya davet etmiş, valilere ve kaymakamlara gönderilen bildiriye göre mısır, darı ve patates ekimi için çiftçiye tohum ya da tohumu kendi alacaksa maddi imkânlar verileceğini beyan etmiştir. Ayrıca patates ekimi için bir prim kararlaştırılmış, basit ziraat aletleri için de demir dağıtılacağı da bildirilmiştir. Ziraat seferberliğinin ilk adımı, savaşın başladığı dönemde Milli Korunma Kanunu'nda ele alınmıştır. Hükümet, Milli Korunma Kanunu'na dayanarak ekim seferberliği kapsamında hububat ürünlerinin artırılması için hazırlanan arazileri çiftçilere vermiştir. Ayrıca ekim ve harman makinalarıyla yardım etmiş, açılacak tamir merkezlerinde çiftçinin bozulan makinelerinin tamir edilmesi sağlanmış, böylece zirai ürün yetiştirmeleri için imkân hazırlamıştır. Milli Korunma Kanunu, vatandaşların zirai işlerde bir ücret karşılığında mecburi çalıştırılması esasını kabul etmiştir. Hükümete, vatandaşın gerek devletin gerekse de başka şahısların Ziraat İşletmelerinde çalıştırılması yetkisi vermiştir. Ayrıca hükümete her türlü ziraat aletlerini, makinelerini ve vasıtalarını kiraya verebilme, ihtiyacı olanlara da maddi imkân tanıyabilme olanağı vermiştir.²⁹⁷

Devlet, tarım sektörünün savaşın olumsuz etkisinden etkilenmemesi için tarım üretimini artırmanın bir yolu olarak Devlet Çiftliklerinin kurulmasını öngörmekteydi. Kurulmuş olan bu çiftliklerle, köylüye tarım aletleri temin etmenin yanında tarımda canlılığın artırılmasını da sağlamaya çalışmıştır.²⁹⁸

Hükümet, tarımsal üretimi hızlandırmak için toprakla uğraşan kesimi bilgilendirmek için profesör, doçent, Ziraat Vekâlet Uzmanlarının 30 ayrı ilde konferanslar düzenlemelerinin uygun görmüştür. Bu konferansların her il merkezinde, ortalama üç kasabada toplamda doksan kazada düzenlemesine imkân tanımıştır. Ziraat Vekâleti üretimi artırmak, köylüyü ve şehirliyi tarım konusunda bilinçlendirmek için broşürler dağıtmıştır.²⁹⁹ Ayrıca köylünün ihtiyacını karşılayabilmek için yeni uygulamalara başvurmuştur. Köylüye

²⁹⁷ Kemal Turan, “Ziraat Seferberliği ve Milli Korunma”, *Ulus*, 14 Şubat 1942. (bkz., Ek:5)

²⁹⁸ Kerim Ömer Çağlar, “Ziraat Savaşımız”, *Ulus*, 14 Ocak 1942.

²⁹⁹ Sevilay Özer, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Ekim Seferberliği”, s. 44.

verilen kumaşın ücreti yerine hububat alınmasını kararlaştırmıştır. Bu durum neticesinde hem üretici hem de köylü gereksinimlerini temin edebilmiştir.

Devlet, milli bankalar aracılığıyla zirai üretimi artırmak için düzenlemeler yapmıştır. Bu bankalarla sermaye ve iş birliği çalışmaları yapmıştır. Özellikle Ziraat Bankası köylünün en büyük sıkıntısı olan ürün kabulüne olanak sağlamıştır. Hükümet, ekim seferberliği kapsamında çalıştırılacak işçilere ağır iş ekmek kartı çıkarmayı uygun görmüştür. Bahçıvanlar ve çiçek bahçelerinde çalışanlar da bu uygulamadan faydalanmıştır. Devlet, ekim seferberliğinde olumlu netice alabilmek için ürünün kontrol edilmesi, zamanında hasat edilmesi ve üretim alanlarına hızlı bir şekilde sevk edilmesi için yeni düzenlemeler getirmiştir.

Tarımsal işleyişi düzenlemek için tarlalarda kontrolörler bulundurulması uygun görülmüştür. Bu kişiler, ürüne iyi bakılması ve ülkedeki tarımsal üretimin geliştirilmesini amaç edinmişlerdir.³⁰⁰

3.2 SAVAŞ YILLARINDA TÜRK TARIMININ GELİŞİMİNE KATKI SAĞLAYAN KURUMLAR

3.2.1 Savaş Yıllarında Toprak Mahsulleri Ofisinin Üstlendiği Rol

Savaş yıllarında küçük tarım üreticisi hububatı kendi ihtiyaçlarını ayırdıktan sonra geri kalan hububatı piyasaya toptancı, tüccarlar aracılığıyla geleneksel yöntemlerle dağıtmıştır. Türkiye 1930 yılından sonra hububat ihraç etmeye başlamış ve tarım üreticisini korumak için yöntemlere başvurmuştur. Bu yöntemlerin sonucunda hububatı saklama mecburiyeti ortaya çıkmıştır. Hükümet, 11 Haziran 1933 tarihinde 2303 sayılı kanunla silo ve ambarlar yaptırmayı için Ziraat Bankasına 3.000.000 liraya kadar bütçe vermeyi kararlaştırmıştır. 1938 yılında Türkiye'nin 66 bin tonluk silosu bulunurken toplam depolama ihtiyacı 200.000 ton olarak hesaplanmıştır. İhracat için 65 bin tonluk, ülke içi stok ve alım satım için de 70 bin tonluk ek gereksinim olduğu kanısına varılmıştır.³⁰¹

Türkiye, savaşın yaklaştığı dönemde 24 Haziran 1938 tarihinde 3491 sayılı kanun ile Toprak Mahsulleri Ofisini kurma faaliyetlerine başlamıştır. TMO, ülkenin en önemli ihtiyaç

³⁰⁰ a.g.m., s. 45-46.

³⁰¹ İlhan Tekeli, Selim İlkin, a.g.e., Cilt 2, s. 248.

ürünü olan buğdayın fiyat değişimlerini dengelemek için devletin fiyat üzerindeki denetim görevini üstlenmiştir. Ofise 17.000.000 liralık sermaye verilmesi planlanmıştır. Türkiye, yalnız savaşa hazırlık bakımından değil; gerçekçi bir tarım politikası izleyebilme bakımında da bir depolama kapasitesi oluşturma mecburiyetindeydi. Tarım ile uğraşan küçük üretici, mahsulün fazla olduğu yıllarda 1,5 senelik yiyeceğini stoklar, mahsulün az olduğu yıllarda ise elinde bulunan stoklardan yararlanırdı. Küçük üreticinin tarım ürünlerini ihtiyaçları doğrultusunda himaye etmesi, şehirde yaşayanların tüccarlar aracılığıyla aldıkları ürünleri daha pahalıya almalarına sebep olmuştur. Ofis kurulduğu yıllarda İstanbul, İzmir, Afyon, Konya, Diyarbakır, İskenderun, Samsun bölge müdürlükleri ve İstanbul, Afyon, Tekirdağ, Mersin, Yerköy, Trabzon şube müdürlükleri ile faaliyetlerine başlamıştır. Ofis, ülkeye dağılmış 270 daimi ajansa ve altısı satış işlevi gören 33 teşkilatlanmaya sahipti.³⁰²

Savaş koşullarında yaşanan olumsuzluklar sebebiyle devletin himayesine almış olduğu ürünlerin dışında kalmış olan yiyecek ve yem maddelerinin ordu birlikleri tarafından elde edilmesi sırasında birtakım olumsuzluklar meydana gelmiştir. Devlet bu durumu çözmek için ordunun gereksinimi olan zeytinyağı, pirinç, nohut, mercimek, fasulye, bakla gibi gıdaların dağıtımında kendi yetkilerinin dışında Toprak Mahsulleri ve Ticaret Ofisinin de yetkili olduğunu söylemiştir.³⁰³

Ticaret Vekâleti, hububatı denetleyebilmek için kontrol merkezleri olarak Samsun, İstanbul, Bandırma, Tekirdağ, İzmir, Antalya, Mersin ve İskenderun illerini seçtiğini beyan etmiştir. Ülkenin hububat ihtiyacı doğrultusunda da bu merkezlere yenilerinin ekleneceğini vurgulamıştır. Ülkede hububat dağıtımının adaletli bir şekilde yürütülebilmesi için buğday kontrol memurlarını görevlendirmiştir. Devlet; buğdayın depolarda, temizleme yerlerinde, mümkün oldukça demiryolu ve gemi ambarlarında rutubetten uzak olan yerlerde tutulmasını istemiştir. İhracat ürünleri olarak ayrılan buğdayların temizlendiği ve muhafaza edildiği fabrika, depo, ambar ve siloların gerekli teknik şartlara sahip olması için devlet talimatname vermiştir.³⁰⁴

³⁰² *a.g.e.*, s. 250.

³⁰³ BCA, 030 10 50 324 5, (14.1.1942).

³⁰⁴ *Ulus*, 30 Kânunisani 1940.

Devlet; ordu, okul ve diğer resmi dairelerin 3491 sayılı kanunun 21. Maddesine dayanarak bir süreliğine sadece buğday ihtiyaçlarını Toprak Mahsulleri Ofisinden karşılamalarını istemiştir.³⁰⁵

Toprak Mahsulleri Ofisi, zorlu savaş koşullarında ülkenin gereksinimi olan buğday, çavdar, arpa, yulaf gibi ürünlerin stoklanması görevini de üstlenmiştir.³⁰⁶

Savaş koşulları nedeniyle hububat satın alımının artması, fiyat artışlarına sebep olurken TMO iskelelerde alım yerinde buğdayı 27, çavdarı 21, arpayı ise 20 kuruşa satın almıştır. Almış olduğu ürünleri devletin nakil vasıtalarıyla hububat ihtiyacı olan vilayetlere naklederek hububat sorununu çözmeye çalışmıştır.³⁰⁷

Hükümet, bazı bölgelerin buğdaysız bırakılmaması için de TMO'ya görev vermiştir. Bu sayede İstanbul'daki buğday stoku artırılmış, devletin nakliye sorununa çözüm bulmasıyla stoklar daha da fazlalaşmıştır.³⁰⁸

16.06.1939 tarihli ve 2/11193 sayılı kararname ile İzmir, Konya, Afyonkarahisar, Kayser, Kütahya, Denizli ve Çankırı şehirlerinden piyasaya gelen buğdayların ihtiyaç dâhilinde Toprak Mahsulleri Ofisinin belirlemiş olduğu fiyatlardan satışa sunulacağı belirtilmiştir.³⁰⁹

Hükümet, TMO'yu ülkenin üretim bölgelerinde üreticinin yapacağı satışlarda buğday fiyatlarının piyasa seviyesinin altına düşmesini önlemek, Bakanlar Kurulu'nun belirlediği yerlerde, belirlenen fiyatlar doğrultusunda stok oluşturmak, tüketiciye satış yapmak için görevlendirmiştir. Bakanlar Kurulu, farklı kalitedeki buğdayların piyasa fiyatlarını belirlemiştir. Her yıl haziran ayının ilk 15 gününde bu belirlemeyi yaparken dünya fiyatlarını da göz önünde tutmuştur.³¹⁰

Savaş koşullarındaki gelişmeler TMO'nun görev sorumluluğunu da artırmıştır. TMO, çok çeşitli tarımsal ürünlerin tek alıcısı olmak, satın aldığı ürünleri saklamak için

³⁰⁵ BCA, 030 18 01 02 85 118 16, (28.1.1939).

³⁰⁶ BCA, 030 18 01 02 93 107 10, (28.2.1940).

³⁰⁷ *Akşam*, 26 Kânunuevvel 1943.

³⁰⁸ *Akşam* 7 Teşrinisani 1943.

³⁰⁹ BCA, 030 18 01 02 88 77 17 , (5.8.1939). (bkz., Ek: 2)

³¹⁰ Niyazi Acun, *Ziraat Tarihimize Bir Bakış: Toprak Mahsulleri Ofisi ve Kuruluş Gayeleri*, Sinan Matbaası, İstanbul 1947, s. 125.

yeteri kadar kapasite oluşturmak, elde edilen ürünlerin merkezlere sevkiyatını ve değirmenlerin denetimini yapmak, ordunun ihtiyacını sağlamak, Toprak Mahsulleri Vergisi'nin işleyişini kontrol altına almak, ülkenin iâşe gereksinimini karşılamak gibi sorumluluklara sahipti. Savaşın başladığı sıralarda çok küçük bir kapasiteye sahip olan TMO aldığı sorumluluklarla kapasitesini genişletmiştir.³¹¹

Savaş yıllarında Ofis, faaliyetlerini artırmasına rağmen devletin tarımsal üretimde amaç edindiği ürün beklentisinde istenilen başarıyı gösterememiştir. Ofis tarımsal ürünlerin satın alınması ve Toprak Mahsulleri Vergisi'nin uygulanmasını gerçekleştirecek teşkilata sahip değildi. Ofis, ürünleri muhafaza etmek için ambar konusunda birtakım olumsuzluklarla karşılaşmıştır. Ambar kapasitesinin yetersiz olması çiftçiyi de etkilemiş ve çiftçinin ürününü zamanında satışa sunmasının önünde engel teşkil etmiştir. Hububat alımlarına ve Toprak Mahsulleri Vergisi'ne göre çiftçi devlete vermekle yükümlü olduğu devlet hissesini vermeden, ürününü piyasaya çıkaramazdı.³¹²

Yeterli ambarların bulunmaması ve TMO'nun teslim merkezlerinde ürünü teslim almaması karşısında çiftçiler, köylerinde taşıdıkları hububat ürünlerini geri götüremediği için yasaların dışına çıkarak ürünlerini tüccarlara satmışlardır. Tüccarlar ise ürünlere TMO'dan daha düşük fiyatlar vererek satın almışlardır. Ofis, ürünleri saklamak için yer sorunu yaşamış, bunu çözmek için de boş okullardan faydalanmıştır.³¹³

Hububat ürünlerinin saklanması için ikinci çözüm yolu olarak da camilerin kullanılması uygun görülmüştür. Ancak camilerin depo olarak kullanılması hükümet açısından yeni sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Camilerde saklanmak istenen hububat elverişsiz ortamlarda bırakıldığı için ürünlerde bozulmalar meydana gelmiştir. TMO hububat ürünlerinin nakliyesinde de çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Savaş sebebiyle taşıma araçları orduya tahsis edildiği için hububatın nakliyesinde durgunluk yaşanmıştır. TMO istenilen miktarda hububatı elde etme imkânı oluştursa bile hububatın şehirlere ve ambarlara sevkiyatını yapamamıştır.

³¹¹ *a.g.e.*, s. 127.

³¹² Murat Metinsoy, *a.g.e.*, s. 181-182.

³¹³ *a.g.e.*, s. 183-184.

TMO tarafından nakledilmek üzere tren istasyonlarının yakınlarında toplanan tahıl ürünlerinin zamanında sevkiyatı yapılamadığından hububat ürünleri açıkta kalmış ve zamanla ürünlerde bozulmalar meydana gelmiştir.³¹⁴

TMO'nun görevini layıkıyla yerine getirebilmesi için kalifiyeli elemanı yoktu. Teşkilatlanma sırasında memur kadrosunun nitelikli olarak seçilememesi, memurların tarımsal üretimdeki verginin ölçümü, tahmini ve toplanması gibi konularda bilgi sahibi olmaması sıkıntılara neden olmuştur. Vergilerin toplanması aşamasındaki memur kadrosunun öğretmenler, lise mezunları ve lise öğrencileri arasından seçilmesi de eleştirileri beraberinde getirmiştir.³¹⁵

TMO, yaşamış olduğu olumsuzlukları gidermek için bazı merkezi illerde görevlerin aksamaması için bölge şeflikleri oluşturmuştur. Oluşturulan bölge şeflikleri devletin denetimi altındaki hububat ürünlerinin muhafaza edilmesi ve dağıtılmasından sorumlu tutulmuşlardır. Bu dönemde TMO, ABD'den silolar sipariş etmiş ve bu siloların ülkedeki bütün hububat depolarına yerleştirilmesi kararını vermiştir.³¹⁶

TMO, yaşanan bu olumsuz durumlara rağmen savaş koşullarında stoklama kapasitesinde iyileştirmeler yapmış, 1946 yılında Toprak Mahsullerinin kontrolü altında ülkenin farklı bölgelerinde 39.000 ton kapasiteli 9 siloyu, 96.480 ton kapasiteli 1.060 adet çelik siloyu, 193.280 ton kapasiteli 119 kâgir ambarını işler hale getirmiştir. Ayrıca 20.500 ton kapasiteli 36 adet ahşap ambar, 13.000 ton kapasiteli 13 adet açık ahşap hangar ve 2.500 ton kapasiteli 750 adet salaş TMO'nun faaliyetleri arasındaydı. Toplamda ise 395.760 tonluk bir kapasiteye ulaşmıştır. Bunun dışında ise 189.617 ton kapasiteye sahip 750 ambar da kiralanmıştır. Savaş sonunda TMO 685.377 tonluk stoklama kapasitesini hazır hale getirmiştir.³¹⁷

1942 yılında ise Ofis, ordu ve resmi dairelere 77.612 ton buğday, 84.733 ton arpa, 29.196 ton yulaf, 12.908 ton mısır, 5.328 ton bakla, 3. 772 ton pirinç, 2.189 ton çavdar, 1.897

³¹⁴ *a.g.e.*, s. 185-186.

³¹⁵ *a.g.e.*, s. 188.

³¹⁶ *Akşam*, 5 Ekim 1945.

³¹⁷ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *a.g.e.*, Cilt 2, s. 252.

ton bulgur, 142 ton nohut, 22 ton mercimek satış gerçekleştirmiştir. 1943 yılından itibaren TMO'nun satışları içinde un ve makarna gibi mamuller de yerini almıştır.

Bu yılda resmi kurum ve kuruluşlara 237.956 ton hububat ve bakliyat, 52.096 ton un; piyasaya ve halka ise 159.098 ton hububat ve bakliyat 143.276 ton un satmıştır. 1944 yılında ise Ofis 766.813 ton hububat, 17.999 ton bakliyat ve 315.000 ton un ve makarnanın satışını gerçekleştirmiştir. Bu hububat satışlarından resmi dairelere ve orduya yapılan buğday satışı 109.882 ton, arpa satışı 151.827 tondur. 1945 yılında tarım üretiminde düşüşler meydana gelmiş ancak toplam satış düzeyinde ilerleme kaydetmiştir. Toplam hububat ve bakliyat satışları 926.696 ton olmuş, Ofisin toplam hububat ve bakliyat satışı 1946'da 1.065.790, 1947'de ise 902.861 ton olarak gerçekleşmiştir.³¹⁸

Savaşın sona ermesiyle birlikte Milli Korunma Kanunu uygulamalarının yavaş yavaş kalkması, ekonominin istenilen seviyeye gelmesiyle TMO'da barış dönemindeki görevlerini yerine getirmeye başlamıştır. Savaş döneminde yaşanan sıkıntılı süreçten sonra Türkiye'nin hububat ekonomisinin gerektirdiği silo alt yapısını geliştirmek için faaliyetlerini sürdürmüştür.³¹⁹

3.2.2 Zirai Kombinalar Kurumunun Tarımsal Üretime Etkisi

Türkiye'de Zirai Kombinalar fikrinin doğuşunu sağlayan 1937 yılında Tarım Bakanlığı görevini yürütmüş olan Muhlis Erkmén'dir. Bu yıllarda ülkenin kalkınmasını sağlayan köylü ve çiftçi, halkın %80'nini oluşturunuyordu. Savaşın başlamasıyla birlikte ziraatın köylüye öğretilmesi, tarım ürünlerinin kaliteli olması ayrıca güçlü tarım üreticisinin yetiştirilmesi hedeflenmiştir.³²⁰

Devlet, Zirai Kombinalar Kurumunu 12 Şubat 1937 tarihli ve 3130 sayılı kanunla Tarım Bakanlığı bünyesinde hayata geçirmiştir. Kurum 1939 yılında faaliyetlerini gerçekleştirmeye başlamıştır. Zirai Kombinalar, tarım aletleri ve makinelerini satın almak, bitki ve hayvan hastalıkları ile mücadele etmek ayrıca devlete bağlı olarak tarım üretimini geliştirmek, halkın ihtiyacı olan tarım ürünlerini yetiştirmek amacını gütmüştür.³²¹

³¹⁸ a.g.e., s. 256.

³¹⁹ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, İletişim Yayınları, Baskı 2, Cilt 3, İstanbul Eylül 2018, s. 144.

³²⁰ Ragıp Ziya Mağden, *Zirai Kombinalar*, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.O, Ankara 1949, S. 5.

³²¹ a.g.e., s. 8.

Tarım Bakanlığı tarafından gönderilen bildiride 6.3.1937 tarihli ve 7262 sayılı kanunla Zirai Kombinalarda kullanılmak üzere dış ülkelerden çeşitli ebatlarda 206 traktör ile birlikte 5 adet biçerdöver makinası satın alınmıştır. Ayrıca çeşitli türde traktör pulluğu, sabit ve seyyar tamirhaneler ile bazı yedek parçaların Türkiye'nin coğrafi konumuna uygun olarak satın alınmasına karar verilmiştir.³²²

Hükümet, Savaş süresi boyunca savaşın getirmiş olduğu buhrandan etkilenmemek, ordunun ve halkın buğday ihtiyacını gidermek adına devlet işletmeleri pozisyonunda yer alan çiftliklerin tarımsal faaliyetler yapmalarını mecbur kılmıştır.

Bu dönemde halkın Toprak Mahsulleri Ofisine vermiş olduğu yıllık 300 bin ton hububata Zirai Kombinaların çiftliklerinde üretilen 100-150 bin ton hububatın da eklenmesiyle birlikte ülkede tarım ürünlerinde yaşanan sıkıntı azalmıştır.³²³

1940 yılında hükümet Zirai Kombinalar Kurumuna 3780 sayılı Milli Korunma Kredisi'nden 10 milyon liralık bir kredi ile makine temin ederek tarımsal üretimde yeni bir sürecin başlaması için bir adım atmıştır. İlk olarak Ankara, Eskişehir, Konya, Niğde, Kayseri, Afyonkarahisar, Yozgat, Amasya, Hatay ve Erzurum illerine bağlı olarak 11 ilde bazı açık işletmeler tesis etmiştir.

Kurulan bu işletmelere üretim yapabileceği miktarda makine ve alet sermayesi tahsis edilmiştir. Geniş ve dağınık alana yayılan işletmelerin denetim altında tutulması zor olduğundan 1941 yılında 11 işletmenin Ankara, Samsun, Eskişehir illerinde kurulmuş olan merkezlere bağlanmasına karar verilmiştir.

Tarımın iyileştirilmesi için Ankara'da (Polatlı- Bala), Konya'da Altınova (Başkuyu-Gözlü- Özden), Kırşehir'in (Malya-Çiçekdağı), Sivas'ın (Ulaş), Amasya'nın (Gökhöyük), Samsun'un (Gelemen), Urfa (Ceylanpınar), Niğde (Kocaş) illerinde 13 açık devlet işletmesinde 1.674.150 hektar genişliğindeki arazi işletilmeye başlanmıştır. İşlenen arazilerde daha çok ülkedeki tarımın %50'sini oluşturan buğday, üretimde de ilk sırada yerini almıştır. Yıllık 3 milyon ton kapasiteye ulaşan buğday üretimi dünyadaki buğday üretiminin %2'sine denk gelmiştir.

³²² BCA, 030 18 01 02 73 28 18, (5.4.1937).

³²³ Nadir Yurtoğlu, "II. Dünya Savaşı Dönemi ve Sonrasında Zirai Kombinalar Tarihi Hakkında Bir İnceleme (1937-1949)", *History Studies Dergisi*, Cilt 10, S. 4, Yıl 2018, s. 224.

Toplamda elde edilen üretimin 1.600.000 tonu köylü tüketimine, 700.000 tonu şehir tüketimine, 600.000 tonu tohum tahsilatına ayrılırken dış ülkelere ancak 100.000 ton kadar buğday ihraç edilmesi gündeme gelmiştir. Yıllık üretilen buğday miktarı aynı zamanda kişi başına düşen buğday miktarının 119 kilo civarını bulmuştur.³²⁴

Zirai Kombinalar buğday üretiminin yanında mısır üretimine de ağırlık vermek amacıyla Samsun'da; Bafra, Çarşamba, Havza'yı kapsayan yeni bir bölge işletmesi kurarak burada 25 traktör ile üretime başlamıştır. Tarımsal üretimde Zirai Kombinalar ile köy kalkınması faaliyetleri birlikte yürütülmüştür. 1940 yılı Tarım Bakanlığı Bütçesi'nden kombinalar ve köy kalkınma faaliyetlerine 328 bin liralık bir sermaye aktarılmıştır.

1941 yılında bu işletmelerin genel giderleri için Bakanlık bütçesinden 105.960 lira ödenek ayrılmıştır. Aynı yıl içerisinde tohum temizleme çalışmaları için kombinalara 125 bin liralık bir ödenek tahsis edilmiştir. 1942 yılında köy kalkınma ve Zirai Kombinaların genel harcamaları için Bakanlıktan ayrılan ödenek oranı 120 bin liraya çıkarılırken tohum temizleme giderleri için kombinalara verilen ödenek 95 bin lira azaltılmıştır. 1943 yılında Zirai Kombinalara 36 bin, tohum temizleme evlerine 95 bin lira bütçe temin edilmiştir. 1944 yılından itibaren kombinalara ödenek ayrılmamış; ancak ihtiyaca göre Tarım Bakanlığı Bütçesi'nden 1946 yılında 10 bin liralık bir ödenek önerisi yapılmıştır.³²⁵

1942 yılında Zirai Kombinalar, köylü ile birlikte köylünün tarımsal üretimine katkı sağlamak için faaliyetlerini daha aktif hale getirmiştir. 752.860 dönüm araziye sürmüş, 398.419 dönüm ikileme yapmış ve 78.918 dekar arazide ise faaliyetlerini gerçekleştirmiştir. Bu yıl içerisinde kombinalar yalnız sürme ve ekin ekmede köylüye yardımcı olmamış, aynı zamanda biçme ve harmanlamada da çiftçiye desteklemiştir.³²⁶

Bu dönemde Ziraat Vekâleti çiftçilerin üretimini desteklemek ayrıca ürettikleri ürünlerin satışını kolaylaştırmak için Zirai Kombinaların yapmış olduğu faaliyetlerden yararlanmıştır. Devlet Üretim Çiftliklerinin kurulmasında 1941 ve 1942 yılları arasında gıdada yaşanan sıkıntı büyük oranda etkili olmuştur.

³²⁴ Ragıp Ziya Mağden, *a.g.e.*, s. 15-16.

³²⁵ Nadir Yurtoğlu, *a.g.m.*, s. 225.

³²⁶ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *a.g.e.*, Cilt 2, s. 239.

Savaşın yaratmış olduğu ekonomik krizden dolayı ülkede iâşe sıkıntısı meydana gelmiştir. Ayrıca bazı gıda ve mallar karaborsa ortamından olumsuz etkilenince devlet dış ülkelerden elde edilmesi imkânsız olan gıdaların gereksinimini karşılamak amacıyla 18 Ocak 1940 tarihinde 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu'nun 39. Maddesi gereği kombinalara, üzerinde ziraat yapılmayan 500 dönümden fazla araziye bir bedel karşılığında işletme yetkisi vermiştir. Kurum bu sebepten işlevsiz çiftlikleri kiralayarak bu çiftlikleri tarım üretimine uygun hale getirmiştir. Diğer yandan ise Tohum Islah İstasyonlarında elde edilen nitelikli tohumları bu çiftliklerde üreterek halka dağıtmıştır.³²⁷

1943 yılında Koordinasyon Heyeti'nin vermiş olduğu karar ile Zirai Kombinalar Kurumu teşkilatında meydana getirilen değişikliklerden dolayı daha verimli neticeler alınmıştır. Polatlı, Yerköy, Aksaray, Sarayönü, Bafra ve Urfa çevrelerinde üretim gerçekleştirilmiştir. Zirai Kombinaların bu yılda tarımsal üretim yaptığı iller ise Ankara, Kırşehir, Eskişehir, Niğde, Konya ve Urfa'dır. Bu illerde yapılan ekim miktarı yaklaşık olarak 348.000 dekadır. Üretim yapılan sahanın 50 bin dekarı arpa, 40 bin dekarı yulaf, 16 bin dekarı ise çavdardır. Geriye kalan arazinin 242 bin dekarı ise buğday üretimine ayrılmıştır. Zirai Kombinalar bu yıl içerisinde yüzbinlerce arazinin üretimine katkı sağlamıştır.³²⁸

Zirai alanında yapılan icraatların sermayeye bağlı olması Kombinalar Kurumunun sermayesini artırmıştır. Kurumun tarım üretimini güçlendirmek için çiftlik ve arazi kiralaması masraflarını artırmış, bu masraflarını karşılamak için Tarım Bakanlığı bünyesine verilmiş olan 600 bin liranın 3.376.350 liraya çıkarılmasına karar verilmiştir. Zirai Kombinalar Kurumunun faaliyetlerinin artırılması doğrultusunda Tarım Çiftlikleri de bu kuruma bağlı olarak faaliyetlerini çoğaltmıştır.³²⁹

Zirai Kombinalar Kurumu, savaşın getirmiş olduğu buhrana karşı tarım üretimini devam ettirmiştir. Kurum savaşın bitimine yakın ülkenin düzeltilmiş bölgelerinde tohum üretme görevini de üstlenerek Samsun'unun Çarşamba Ovası'nda Gelemen, Sivas'ın Kangal

³²⁷ Nadir Yurtoğlu, *a.g.m.*, s. 226.

³²⁸ *Ulus*, 7 Mayıs 1943.

³²⁹ Nadir Yurtoğlu, *a.g.m.*, s. 227.

ilçesinde Ulaş ismiyle kurmuş olduğu çiftliklerde tarımsal üretim yapmıştır. Savaşın sona ermesiyle birlikte tarım üretimini çeşitlendirerek çalışmalarını sürdürmüştür.³³⁰

3.2.3 Devlet Çiftliklerinin Tarımsal Faaliyetleri

Devlet, savaşın yaratmış olduğu iâşe sorununa çözüm arayışları bulmak ve zirai kalkınmayı sağlamak amacıyla 1943 yılında Zira Kombinalar bünyesinde Devlet Çiftliklerini kurmuştur. 1937 yılından 1940 yılına kadar zirai faaliyet olarak Türk köylüsüne destek sağlamak için modern tarım aletleriyle hububat ekimi iyileştirilmeye çalışılmış, ziraat yapılan bölgeler belirlenerek, hasat ve harmana yardım edilerek modern tarımla köylünün istihsal sorunlarına çözüm yolları aranmıştır.

Savaşın etkisinin daha da hissedilmesiyle Zirai Kombinalar 1941 yılında faaliyetlerine devam etmiş, devlete ait boş topraklar üzerinde Devlet Çiftliklerini zirai istihsalı artırması ve ülkedeki iâşe sıkıntısını gidermesi için görevlendirmiştir. Zirai Kombinalar, zirai faaliyetlerini Milli Korunma Kanunu'na dayandırarak savaş koşulları içerisinde çiftçiye, tarım faaliyetlerine yönlendirmiştir.³³¹

1943-1944 yıllarında ülkede bulunan Ziraat İşletmelerinin zirai kalkınmayı artırmak için eksik bir hiyerarşiye sahip olduğu belirtilmiş, devlet zirai kalkınma çerçevesinde çiftçiye zirai destek için ilk etapta 50 milyon lira daha sonra ise 100 milyon lira destek vermiştir.³³²

Hükümet, zirai kalkınma programı kapsamı içerisinde ülkeyi on bölgeye ayırarak 8 milyon liralık alet ve malzemeye ziraata destek vermiştir. Zirai Donatım Kurumu; Konya, Adana, Kayseri, Samsun, Edirne, Kocaeli gibi şehirlere zirai aletler temin etmiştir. 100'e yakın yerleşim yerine 100 ile 300 pulluk temin ederek bu aletleri çiftçiye dağıtmıştır.³³³

Devlet, zirai kalkınmaya desteklemek için Zirai Kombinalar aracılığı ile ekilen 362 bin dönüm toprağı 1,5 milyon dönüme çıkartmıştır. Zirai kalkınmanın bir düzen içinde ilerleyebilmesi için de zirai faaliyet çalışmalarında bulunan kurumların teşkilatlandırılması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca iklim koşulları göz önüne alınarak üretime kapatılmış ve

³³⁰ a.g.m., s. 232.

³³¹ Hamdi Tuncer, *Devlet Üretme Çiftlikleri*, Ziraat Vekâleti Yayını, Ankara 1957, s. 3-4.

³³² *Köye Doğru*, "Zirai Donatım Kurumu Yeni ve Esaslı Bir Şekilde Kuruluyor ve Büyüyor" no. 227, 1943-1944, s. 4.

³³³ *Akşam*, 22 Teşrinisani 1944.

üretime açılmış araziler üzerine 50 ile 100 dekar arasında değişkenlik gösteren 40 bölgede Devlet Çiftliklerinin kurulmasına karar verilmiştir. Kurulan bu çiftlikler, iklimi uygun bölgelerde ağaçlandırma yapmak, zirai için gerekli hayvan ihtiyacını karşılamak ve zirai aletleri temin etmek gibi faaliyetleri üstlenmiştir. Tarımsal üretimi kaldırmak için kurulan Ziraat Okulları da Devlet Çiftlikleri bünyesinde faaliyetlerini sürdürmüş, Türk köylüsüne modern tarım yollarını öğretmede rehberlik rolünü üstlenmiştir. Savaş süreci boyunca ülkede uygulanan tarım faaliyetlerinde atılan adımlar savaş sonrası tarım politikalarının alt yapısını oluşturmuştur.³³⁴ Bu dönemde kurulan Devlet Çiftlikleri aşağıda belirtildiği şekildedir:

Malya Çiftliği:

Zira Kombinalar Kurumu'na bağlı olarak Malya Zirai İşletmesi, Kırşehir iline bağlı olup 1942 yılında faaliyete başlamıştır. Adını taşıyan Malya kelimesi maliye kelimesinden türemiştir. Malya Çiftliğinde buğdaya birinci arpaya ise ikinci derecede önem verilmiştir. En büyük işletmelerimiz arasında yer alır. Malya Çiftliğindeki başarılı denemeler, Devlet Çiftçiliğinin verimliliği hakkında olumlu izlenimler yaratmıştır. Bu çiftlik tarımı iyileştirmeye, ilerletmeye çalışan elemanlar yetiştirmeyi amaçlamıştır.

Malya Çiftliği 1946 yılında devlet çiftliği haline getirilmiştir. Ayrıca çiftlikte 50 makinist, 50 şoför olmak üzere 500'e yakın kişi görev almıştır. Ayrıca 1946 yılında Malya'da 22.597.607 kg buğday, 2.433.763 kg arpa, 1.383.415 kg çavdar olmak üzere toplamda 26.414.785 kg mahsul üretilerek TMO'ya teslim edilmiştir.

1948 yılında ise 100 bin dönüm buğday 12 bin dönüm arpa ve 15 bin dönüm çavdar ekilerek dönüm başına 236 kg buğday, 364 kg arpa ve 148 kg çavdar verimi alınmıştır. Toplam arazinin belirli bir kısmı nadasa bırakılarak, ekim ayında aynı mahsuller tekrar ekilerek verim alınmaya çalışılmıştır. Malya Çiftliğinin arazi genişliği tarımsal verimi artırmıştır.

³³⁴ Asım Us, "Harp İstihali ve Zirai Kalkınma Planı", *Köye Doğru*, no. 227, 1942-1943, S. 65, s. 3.

Gözlü Devlet Çiftliği:

Gözlü Devlet Çiftliği, Sarayönü grubu adı altında 287.000 dekar arazi üzerinde belirli bir süre açık işletme olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. 1946 yılında ise Devlet Çiftliği halini almıştır.

Kadınhanı ilçesine bağlı Gözlü İşletmesinin bereketsiz topraklarında buğday ve arpa ekilmiştir. Aynı işletmeye bağlı Kaşınhan deneme tarlası ile Çumra sulama alanında yonca yetiştiriciliği için icraatlar yapılmıştır. Gözlü Devlet Çiftliği 287.000 dönüm araziye sahiptir.

1948-1949 yıllarına ait nadasa bırakılan arazi miktarı 140 bin dönümdü. Gözlü Devlet Çiftliği 1946 yılında 28.092.868 kg buğday, 707.329 kg arpa ve 394.861 kg yulaf olmak üzere toplamda 29.195.058 kg hububatı TMO'ya teslim etmiştir.³³⁵

Özden Devlet Çiftliği:

Özden Devlet Çiftliği 1944 yılında kurulmuştur. Bu çiftlik Kadınhanı ilçe sınırları içerisinde faaliyetlerine başlamıştır. Zamanla bu çiftlik önemli bir tarımsal üretim merkezi haline dönüştürülmüştür. Çiftlik, Özden Teknik Ziraat Okulunun yanı başında faaliyetlerini sürdürmüştür. Aynı zamanda köylü ve çiftçi çocuklarının Ziraat Okulunda 48.249 dönümlük bir tarım alanında pratik ve teknik bilgi ile yetiştirilmesini amaç edinmiştir.

Nadas alanları 140 bin dönüm, anızları 3 bin dönüm, ikilemeleri 17 bin dönümü bulan Özden Devlet Çiftliği bozkırların ortasında tarımı geliştirmeyi hedeflemiştir. 1946 yılında 1.133.043 kg buğday, 287.540 kg arpa ve 93.041 kg da yulaf olmak üzere toplamda 1.519.624 kg mahsul toplanmıştır.

Çiçekdağı Devlet Çiftliği:

Yerköy tren istasyonuna yakın bir konumda 25.000 dönümlük bir arazide 1944 yılında Kırşehir sınırları içerisinde kurulmuştur. Çiçekdağı Devlet Çiftliğinin sınırları içerisinde bir kısım topraklarda bentler kurularak ve kanallar açılarak arazinin sulanması ön görülmüştür. İcraatlar dâhilinde Teknik Ziraat Okulu fikri gündeme gelmiştir.

³³⁵ Ragıp Ziya Mağden, *a.g.e.*, s. 49.

1946 yılı itibariyle 1.857.554 kg buğday, 9.065 kg arpa olmak üzere toplamda 1.866.619 kg tarım ürünü üretilerek TMO'ya verilmiştir. Bu ürünlerin yanında meyvecilik alanında da çalışmalar yapılmıştır.

Kocaş Devlet Çiftliği:

Niğde Aksaray'a bağlı Kocaş Devlet Çiftliği, Hasan Dağı ve Ekecik Dağı ile Toros Dağlarının eteğinde kapalı bir ovada 24.710 dönümlük bir arazi üzerinde tarımsal faaliyetlerini sürdürmüştür. Ovada tarımsal üretim yapılarak sulama çalışmalarına önem verilmesi bu toprakların birer buğday ambarı olarak kullanılmasına olanak sağlamıştır. Ayrıca ovada Teknik Ziraat Okulu da kurulmuştur. Verimli 24.710 dönümlük araziye sahip bu çiftliğin nadasa bırakılmış arazisi 8.650 dönüm iken ikilemeye bırakılan arazi oranı da aynı seviyededir. 1946 yılı itibariyle 201.276 kg buğday, 161.827 kg arpa, 2.313 kg çavdar toplamda ise 365.416 kg mahsul üretimi yapılmıştır.³³⁶

Ceylanpınar Devlet Çiftliği:

Urfa'ya bağlı bir işletme olarak 1943 yılında kurulan Ceylanpınar Devlet Çiftliği 364.000 hektar arazisi ile Türkiye'nin büyük işletmeleri arasında yerini almıştır. Bu çiftlik kurulduğu yıllarda 177.500 dönümü araziye nadasa bırakmış, 200.000 dönüm arazide de ikileme yapmıştır. 1946 yılında 5.116.148 kg buğday, 9.020.523 kg arpa olmak üzere toplamda 14.106.671 kg hububat üretimi yapılmıştır.

Gelemen Devlet Çiftliği:

Samsun ilinde 1944 yılında kurulmuştur. Gelemen Devlet Çiftliği 24.170 dönüm arazi üzerinde kurulmuştur. Bu işletmede tohum ıslah istasyonu ve orman fidanlığı açılması uygun görülmüştür. İşletmenin kapladığı hacim toplamda 24.170 hektarı bulurken bunun 3 bin dönümü nadasa ayrılmış ve kullanılabilecek seviyeye getirilmiş topraklardan oluşmaktaydı. Bu çiftlik, 1944 yılı itibariyle 45.291 kg, 1945 yılında 63.500 kg, 1946 yılında ise 255.100 kg hububat üretimi yaparak tarıma katkı sağlamıştır.

³³⁶ a.g.e., s. 50-51.

Gökhöyük Devlet Çiftliği:

1944 yılında Amasya’da 26.641 hektar arazi üzerinde faaliyetlerine başlamıştır. İşletmenin bir miktar sulanabilir arazisi ve çayırılığı bulunuyordu. Gökhöyük Devlet Çiftliği akarsulardan küçük bentler yaparak tarımsal faaliyetlerini sürdürmeye çalışmıştır. Bu işletme ayrıca Teknik Ziraat Okulu ile birlikte tarımsal üretimi de kalkındırmıştır. Nadasa bırakılan, tarlası sürülen ve üretime hazırlanan arazi oranı 10 dönüme denk gelmiştir. 1946 yılında 589.212 kg buğday, 316.364 kg arpa olmak üzere toplamda 905.576 kg ürün elde edilerek TMO’ya teslim edilmiştir.

Keykubat Devlet Çiftliği:

1944 yılında Kayseri’de 12 bin hektar arazi üzerine kurulmuştur. Ülkenin yonca tohumluğuna katkı sunacağı düşüncesiyle deneme çiftliği olarak tasarlanmıştır. Tarımsal üretim 1945 yılında 83.691 kg, 1946 yılında ise 51.000 kg olmuştur.

Ulaş Devlet Çiftliği:

1945 yılında Sivas’ta 45 bin dönüm arazi üzerinde faaliyetlerini sürdürmüştür. 24.000 dönüm nadası vardır. 24.000 dönüm tarlanın ikilemesi ise tamamlanmıştır. Ekime hazırlanmış ve tarımsal üretime hazır arazi oranı ise 24.000 dönümdür. 1946 yılı itibariyle 890.382 kilo buğday ile 32.268 kilo arpa olmak üzere, 1.152.479 kilo hububat elde edilmiştir. 1947 ve 1948 yıllarında tarımsal üretimde daha fazla verim alınması sağlanmıştır.

Çiftliğin elde ettiği buğdaylar Erzurum’da kıtlık tehlikesinin atlatılmasını sağlamıştır. İstanbul ve Ankara’nın karşılaşmış olduğu ekmek sıkıntısının giderilmesinde Ceylanpınar işletmesinin üstlendiği rolü doğuda da Ulaş Devlet Çiftliği üstlenmiştir.³³⁷

Altınova (Başkuyu Grubu):

Altınova Çiftliği, Kadınhanı ilçesi sınırlarında Polatlı ve Sarayönü arasındaki bölgeye kurulmuştur. 300 bin hektar arazisiyle Zirai Kombinaların en büyük işletmelerinden biridir. Bu işletme 1942 yılında kurulmuştur. İlk önce Aksaray grubu adı altında faaliyete başlamış, 1945 yılında ise Sarayönü-Başkuyu işletmesi adını almıştır. Bozkırın geniş arazilerinde büyük emekler harcanarak tarımsal üretime katkı sağladığı düşünülmüştür.

³³⁷ a.g.e., s. 52-53.

Polatlı'ya göre daha düz arazide kurulan Altınova işletmesinde buğday birinci, arpa ikinci derecede öneme sahiptir. 1946 yılı esas alınarak 35.647.812 kg buğday, 2.221.141 kg arpa olmak üzere toplamda 37.868.953 kilo mahsul elde edilerek hububat alanında rekor kırılmıştır.

Buğdayın altın muamelesi gördüğü ve ekmek kıtlığının yaşandığı bu dönemde hububat üretiminde önemli bir miktara ulaşılması ülke kalkınması açısından önemli bir değer teşkil etmiştir. O dönemde 37 milyon kg'ın üzerinde hububat üretimi yaparak tarıma büyük katkı sağlamıştır.

Bâlâ Grubu:

Ankara'nın Bala ilçesi sınırlarında bulunan Bâlâ Grubu 1942 yılında 45 bin hektar arazi üzerine kurulmuştur. Nadasa bırakılmış arazisi 24.683 dönüm ve ikilemesi yapılmış arazisi de aynı orandadır. 1946 yılında 1.294.160 kg buğday, 3.678 kg arpa olmak üzere genelde 1.297.838 kg tarımsal ürün elde edilmiştir.

Polatlı Grubu:

Ankara'nın Polatlı yakınlarında 191 bin hektarlık bir arazi üzerinden 1942 yılında faaliyetlerine başlamıştır. Polatlı İşletmesi kısmen düz kısmen de tümsekli araziye sahiptir. Tarımsal üretimde buğday birinci sırayı alırken, arpa ikinci sırada yerini almıştır. Bu işletmenin 90 bin hektar nadas ve 10 bin hektar bozulmuş anızı olmak üzere genelde 100 bin hektar tarımsal faaliyete hazır arazisi bulunmaktaydı. 1946 yılı esas alınarak 11.548.247 kg buğday, 1.330.408 kg arpa, 135.300 kg çavdar olmak üzere genelde 13.013.955 kg ürün elde edilmiştir.³³⁸

3.2.4 Köy Enstitülerinin Tarım Üzerindeki Rolü

Köy Enstitüleri, köyde yaşayan çocukların tarımsal ekonominin sorunlarını, uygulamalı bir biçimde öğrenerek eğitim alması ilkesine dayandırılmıştır. O dönemde tarıma alt ve üst sınıf ilişkisi hâkimdi. Üst sınıf diye tabir edilen büyük toprak sahipleri vardı. II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte orta sınıfın rolü artmış, aynı zamanda savaş koşulları sebebiyle silahaltında tutulan büyük bir orduyu beslemek güçleşmişti. Bu durumun çözüme kavuşturulması için de tarımsal üretimin artırılması ve üretim devamlılığının sağlanması

³³⁸ a.g.e., s. 54-55.

gerekiyordu. Savaş koşullarından ortaya çıkan Köy Enstitüleri de açıklanan bu iki olguya dayanarak faaliyete geçmiştir. Köy Enstitülerinde ilk beklenti “Köylünün okutulması ve daha iyi bir müstahsil haline getirilmesidir.”³³⁹

Köy Enstitüleri, köylüyü yaşam koşulları içinde eğiterek köylünün sorunlarına çözüm bulmayı amaçlıyordu. Köy çocuklarına hem belli bir seviyede genel kültür aşılayacak hem de tarımsal ekonominin ve ilkel sanayinin sorunlarıyla baş edebilmelerini sağlayacaktı.³⁴⁰

Köy Enstitülerinin temeli 1937 yılında atılmış, enstitüler üç yıllık bir deneme süresi sonunda 1940 yılında resmi olarak faaliyete geçmiştir. Köy Enstitülerinin genel amacı köy çocuklarını tarımsal iktisadi gelişme için teknik konularda eğitim görmelerini sağlamaktır. Enstitüleri bitiren öğrenciler, köylere öğretmen olarak atanacak ve bu yolla köylülerin köyden yetişmiş öğretmenlerle eğitilmesi sağlanacaktı. Bu düşüncenin altında yatan sebep ise şehirlerden atanan köy öğretmenlerinin köy hayatına ve köyün sorunlarına uzak ve kayıtsız oldukları düşüncesi idi.³⁴¹

Savaş yıllarında şehir ve kasabalarda ilköğretim çağındaki nüfusun %40’ı köylerde ise yüzde %78’i okullardan mahrumdu.

İlköğretim Genel Müdürlüğünün başında, Saffet Arıkan’ın döneminde atanmış ve yeni denemelere açık olan İsmail Hakkı Tonguç bulunuyordu. Devlet, ülkedeki bu sorunun üstesinden gelmek için okul yapımını artırmayı ve öğretmen yetiştirmeyi hedefliyordu. Köylerin eğitim seviyesini artırmak için “Eğitmen Yetiştirme ve Köy Enstitüleri” projesi uygulamaya konulmuş, bu projenin ana karakterini ise İsmail Hakkı Tonguç oluşturmuştur.

İsmet İnönü ve Saffet Arıkan Dönemi’nde Tonguç’un, ilköğretim konusunda hazırladığı rapor bu projenin ilk adımını oluşturmuştur. Tonguç’un gözlemlerine göre nüfusun yarısından fazlası 400 kişiden az köylerde yaşamlarını sürdürmektedir. Tonguç, bu projeyle toplumun kapalı kalmış yerleri olan köylere ulaşmayı hedefliyordu. Bu köylere yaptığı ziyaretlerde, askerde okuma yazma öğrenmiş olan gençlerin köy çocuklarına okuma

³³⁹ Taner Timur, *a.g.e.*, s. 209-210.

³⁴⁰ *a.g.e.*, s. 211.

³⁴¹ Asım Karaömerlioğlu, *a.g.e.*, s. 90.

yazma öğrettiğine şahit olmuştur. Tonguç’a göre eğitmen olmak isteyen gençler, teknik bilgi ve bazı üretim araçlarıyla donatılıp sonra köylere gönderilmelidir.

1937’de köy eğitmenleri, Maarif ve Ziraat Vekâletleri tarafından ziraat işlerini yaptırmaya elverişli okul veya çiftliklerde açılan kurslarda eğitilecek, kurs giderleri de bu iki bakanlık tarafından karşılanacaktır.³⁴² Bu kurslarda eğitilen eğitmenlerin, eğitim ve öğretim işlerini görmeleri, ziraatın aksamaması için rehberlik etmek üzere yetiştirilmeleri ve öğretmeni olmayan köylere görevlendirilmeleri yasal zemine oturtulmuştur. Öğretmenler ilk olarak 1937 yılında köylere gönderildiler. 1940-1941 ders yılında ise sayıları 5.000’lere ulaşmış, köy öğretmenlerinin de %50’sini oluşturmuşlardır. Ziraat Vekâletinin yeterli desteği vermekte isteksiz davranışı projenin başarısını istenilen düzeye ulaşmasını engellemiştir.

Tonguç’un saptamasına göre 1946-1947 ders yılı başına kadar açılan kurslarda 8.675 eğitmen yetiştirildi ve bunlar 7.090 köyde üç sınıflı okullarda eğitmenlik yaptılar. Bu okullarda birinci sınıflarda 59.129, ikinci sınıflarda 89.260, üçüncü sınıflarda 62.123 olmak üzere toplamda 212.512 öğrenci yetiştirildiği tespit edilmiştir. 1937 yılında, Köy Enstitülerine başlangıç olarak vizyonunu koruyan Köy Öğretmen Okulları açılmış. İzmir-Kızılcıllu ve Eskişehir- Çifteler okulları iki farklı çizgide eğitim vermiştir.

Köy Enstitüleri, 7 Temmuz 1939 tarihli ve 3407 sayılı Köy Eğitmen Kursları ile Köy Öğretmen Okullarının İdaresine Dair kanun hükmünde sağlanan arazinin ve verilen döner sermayenin imkânlarını kullanmışlardır. Savaş şartlarından dolayı kamu hizmet binalarına yatırım yapılamamasına rağmen bu alanda hızlı bir gelişme yaşanmış, 1944 yılına kadar Enstitü sayısı 20’ye yükselmiştir.³⁴³

İsmail Hakkı Tonguç, Manisa-Horozköy Eğitmen Kursu’nda görevli Ferit Oğuz Bayır’a yazdığı mektupta” Canlandırarak Köy” adlı kitabı kaleme aldığını ifade etmiştir.³⁴⁴

Bu kitapta önce ayrıntılı bir biçimde Türkiye’de köy gerçeği anlatılmış, ayrıca Cumhuriyet Dönemi’nde öğretmen yetiştirme meselesinin ayrıntıları ve tarımsal eğitim

³⁴² İlhan Tekeli, Selim İlkin, *a.g.e.*, Cilt 3, s. 36.

³⁴³ *a.g.e.*, s. 37.

³⁴⁴ İsmail Hakkı Tonguç, *Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları*, Çağdaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul Nisan 1990, s. 29.

sorunları da ele alınmıştır. Tonguç, bu projeyle Enstitüleri sık sık ziyaret etmiş, müdürlerine mektuplar yazmış, Enstitülerle yakından ilgilenmiştir. Enstitüye 5 yıllık ilkokulu bitirmiş ve köy hayatını bilen kişiler seçilmiştir.³⁴⁵

Köy Enstitüleri, yalnızca köylüyü maddi açıdan refaha kavuşturmayı değil; aynı zamanda köy halkını bilinçlendirip feodal baskıyı azaltmayı da hedeflemiştir. Köy Enstitüleri, Cumhuriyet Devrimi sonucu kurulan modernleşme hareketini kırsal kesime de yaymak istemiştir. Enstitü, tarımsal faaliyetlerin yanında kırsal kesimdeki alt üst ilişkisinden doğan feodal yapıyı kırarak ulus bilincini yerleştirmeyi amaçlamıştır. Enstitüde yetişen öğrencilerin çağdaş düşünebilmeleri, üretken ve yeteneklerine göre meslek seçebilmeleri, demokratik yollarla örgütlenebilen bireyler olabilmeleri arzulanmıştır.³⁴⁶

Öğretmenlerin görevleri 1942 yılında “Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu’nda” belirlenmiş, okul ve kurslarla ilgili işler ve köy halkını yetiştirmekle ilgili işler diye ikiye ayrılmıştır. Köy Enstitüleri, kırsal kesimin eğitim seviyesini yükseltmek, cumhuriyetin getirmiş olduğu yenilikleri halka benimsetmek için bir köprü vazifesini üstlenmiştir. 1943 yılındaki öğretim programına göre, Köy Enstitülerinde okutulan kültür dersleri her sınıfta 22, ziraat dersleri ve çalışmaları her sınıfta 11, teknik çalışmalarla ilgili dersler ise 11 saattir. Ziraat dersleri; tarla ziraatı, bahçe ziraatı(fidancılık, meyvecilik, bağcılık, sebzecilik), sanayi bitkileri ziraatı, zooteknik, kümes hayvanları bilgisi, arıcılık ve ipek böcekleri, balıkçılık ve su ürünleri, ziraat sanatları alanlarını kapsamaktaydı. Tek ders ve çalışmaların programında ise köy demirciliği, köy yapıcılığı (taşçılık, kireççilik, duvarcılık, sıvacılık, betonculuk); kız öğrenciler için ise köy ve el sanatları (dikiş, biçki, nakış, örgü ve dokumacılık) ziraat sanatları dersleri yer almıştır. Program incelendiğinde Köy Enstitüleri, bulundukları çevreyi ekonomik, kültürel ve toplumsal anlamda etkilemiş; bu yerlere yeni üretim yöntemleri, ürün ve pazar olanağı sağlamıştır.³⁴⁷

Enstitü programlarında; dere, çay, ırmak, nehir, göl ve denizlerde mevcut (balık, sünger, saz) gibi su ürünlerinin bilimsel yöntemlerle öğrenilmesi ayrıca arazinin

³⁴⁵ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *a.g.e.*, Cilt. 3, s. 38.

³⁴⁶ Sadık Kartal, “Toplum Kalkınmasında Farklı Bir Eğitim Kurumu: Köy Enstitüleri”, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 4, S. 1, Yıl 2008, s. 25.

³⁴⁷ *a.g.m.*, s. 26.

ağaçlandırılması, çiçek yetiştirilmesi, bataklıkların kurutulması, yol yapılması, su kanalı açılması, tarım yapılamaz alanları verimli hale getirilmesi gibi çalışmalar da yer almaktaydı.

Köy Enstitüsü çıkışlı öğretmenler, tarım alanlarında iki ana doğrultuda hareket edeceklerdi:

1. *Devletçe kendisinin ve ailesinin geçimine yetecek büyüklükteki topraklarında fenni bir şekilde oluşturacağı örnek tesislerle köylüye örnek olacaktı.*

2. *Yine devletçe ayrılan uygulama bahçesinde, önceden yapılmış araştırmalara dayanan türlü tarımsal deneyimler yolu ile köyün bildiği türlerde olması gerekli çoğaltıcı ve hasılaştırıcı sonuçlarla köylüye öncülük edeceklerdi.*³⁴⁸

Köy Enstitüleri, 1940 yılında kurulmalarından 1954 yılında tamamen kapatılmalarına kadar geçen sürede demokrasi bilincinin aşılmasında büyük çaba göstermiştir. Köy Enstitüleri, kırsal kesimin yaşadığı zorluklarla mücadele etmesini sağlayarak ve reformlar gerçekleştirerek bu kesimin aydınlanmasına katkı sağlamıştır.

Kanadalı Fay Kirby, Köy Enstitüleri hakkındaki düşüncesini şu şekilde ifade etmişti: *“1940’lı yıllarda dünyanın büyük kısmı savaşa tutuşurken Türkiye’de geriğe karşı açılan bir savaş için İlköğretim Seferberliği başlatılmıştı. Köy Enstitüleri harekâtı bu barışçı savaşın ağırlık merkezi oldu.”*³⁴⁹

İsmet İnönü de Köy Enstitüleri hakkındaki görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir: *“Türk münevverleri ideallerini tahakkuk ettirmek için bu ideallere sadık ve âşık insanlara muhtaçtır. Enstitüde gördüğüm öğretmenler bu bakımdan işlerini benimsemiş, vazifelerine aşkla sarılmış gençlerdi. İşlerini her bakımdan sınıksız tutmaktadırlar. Bunların çalışmalarıyla köy kalkınması davasını halletmek mümkün olacaktır.”*³⁵⁰

Köy Enstitüleri Projesi, savaş koşulları içinde modernleşme projesi olarak görülmüştür. Enstitüler, köy kesiminin aydınlatılması için de özgüveni yüksek, olaylar karşısında çok perspektif bakan ayrıca yaşam şartları içinde oluşacak sorunlarla baş etmeyi bilen köy çocuklarının yetiştirilmesini amaçlıyordu. Türkiye’nin tarıma dayalı iktisadının ancak iyi bir model ile gelecek nesillere aktarılması gerektiği düşünülmüştür. Çok yönlü

³⁴⁸ a.g.m., s. 27.

³⁴⁹ a.g.m., s. 28-29.

³⁵⁰ İsmail Hakkı Tonguç, a.g.e., s. 61.

yetişen çocukları okuyan, üreten, müzik ile ruhunun güzelliklerini tanıyan mutlu insanlar olarak yetiştirmek, cumhuriyetin kazanımlarını genç nesillere aktarmak Köy Enstitülerinin temel ideolojisini oluşturmuştur.³⁵¹

Köy Enstitüleri bünyesinde 25.000 öğretmen yetiştirilmiştir. Enstitü, öğretmenlerin dışında ülkeye birçok yazar da kazandırmıştır. Bunların içinde Fakir Baykurt, Mahmut Makal, Talip Apaydın gibi ünlü yazarlar ön plana çıkmıştır. Köy Enstitüleri geri kalmış köyleri refaha kavuşturmayı hedeflemiş bunun yanında çağdaş, Atatürk devrimlerinin bilincinde hareket eden bireyleri topluma kazandırmayı yaşam felsefesi haline getirmiştir.³⁵²

3.3 İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA HUBUBATIN GENEL DURUMU

3.3.1 Savaşın Bazı Hububat Fiyatlarına Tesiri

Türkiye ekonomisinde hububat, önemli bir yer edinmiştir. Hububat çeşitleri arasında buğday, arpa, mısır, çavdar, pirinç, yulaf, darı ve kuşyemi gibi ürünleri saymak mümkündür.³⁵³

Buğday ülkenin tarım ekonomisinde hayati önem taşımaktaydı. Ülkenin içine girdiği zirai bunalım göz önünde tutularak buğday fiyatlarının korunması için birtakım önlemler alınmıştır. Buğday ürünü ile ilgili fiyat kontrolünün sağlanması ve çiftçinin pazarda buğdaya rahat kavuşabilmesi için 1932 yılında 2156 numaralı Buğday Koruma Kanunu yasalaştırılmıştır. Bu kanunla devlet kontrolü altında pazarda buğday satın alınması hükmü Ziraat Bankasına verilmiştir.

Ziraat Bankası bu yasa ile birlikte Ankara, Polatlı, Eskişehir, Akşehir, Konya, Kütahya, Balıkesir, Yerköy, Sivas, Denizli ve Tekirdağ'da buğday alım merkezi açmış ve çiftçiden buğday alımları gerçekleştirmiştir.³⁵⁴

1933 yılında ise buğday alım merkezlerine Afyonkarahisar, Çerikli, Dinar, Uzun köprü, Adana, Zile, Hacışefaattli ve Şarkışla merkezleri eklenerek buğday alımları desteklenmiştir.³⁵⁵

³⁵¹ Sadık Kartal, *a.g.m.*, s. 29-30.

³⁵² Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 20. Basım, İstanbul Ocak 2016, s. 238.

³⁵³ Şevket Raşit Hatipoğlu, *Türkiye'de Zirai Buhran*, Yüksek Ziraat Enstitüsü Basımevi, Ankara 1936, s. 39.

³⁵⁴ *a.g.e.*, s. 110.

³⁵⁵ Hülya Kendir Özdiñ, *a.g.m.*, s. 5-6.

1934 yılında Havza, Hacıbayram, Fakılı, Yahşihan, Çankırı, Sarıköy, Alpköy, Bozhöyük, Çay, Sarayönü, Çumra, Bor, Tarsus, Ceyhan, Ilgın, Baladız, Çardak, Uşak, Bandırma Çanakkale ayrıca Babaeski, Lüleburgaz, Çorlu, Bursa, Gölbaşı, Çivril, Söke, Dikili, Karaman, Küllük, Karabiga ve Antalya gibi buğday alım merkezlerine yenileri ilave edilerek buğday alım merkezi sayısı 52'ye çıkarılmıştır.

1935 yılında çiftçiden pazara kadar giden süreçte buğday fiyatlarından dolayı 1 milyona kadar zarar oluşmaktaydı. Devlet, Buğday Korunma Kanunu da göz önüne alarak alım ve satım esnasında oluşan bu zararın Ziraat Bankası tarafından telafi edileceğine karar vermiştir. Ayrıca buradan yapılan kazançla da ülkenin tarım ekonomisine katkı sağlamak amacıyla hububat siloları yaptırılması kararlaştırılmıştır.³⁵⁶

Buğday destekleme alımlarında Ziraat Bankasının bazı bölgelerde yetersiz kalması sebebiyle tarımsal ekonominin kalkınması için 24 Haziran 1938 tarihinde yasallaştırılan 3491 sayılı kanun ile TMO'nun kurulmasına karar verilmiştir. Ziraat Bankasının buğday ile ilgili yetkileri ve 45.000 ton kapasiteli silo ve depoları TMO bünyesine verilmiştir. Ayrıca TMO'ya bütün bölgelerde alım ve satım yetkisi de tanınmıştır.³⁵⁷

Bu dönemde tarımsal üretimle geçimini sağlayan Türk çiftçisi buğday üretiminde kendi ihtiyacı dışındaki ürünü pazara sevk etmiştir. Bu dönemde Zirai Kombinalar, Devlet Üretme Çiftlikleri büyük oranda buğday ziraatine yoğunlaşmıştır. Buğdayın piyasa satışı, şehir ve kasabalarda buğday üretimi yapmayan halkın ekmeklik ve un mamulleri ihtiyacını giderme oranıyla sınırlıydı.³⁵⁸

³⁵⁶ Şevket Raşit Hatipoğlu, *a.g.e.*, s. 111-112.

³⁵⁷ Hülya Kendir Özdiç, *a.g.m.*, s. 8-9.

³⁵⁸ Reşat Aktan, *Türkiye'de Ziraat Mahsulleri Fiyatları*, s. 76.

TABLO 3.1
İrca Edilmiş Buğday Fiyatları
(1927-1929= 100)

Yıl	Fiyat Endeksi	Yıl	Fiyat Endeksi
1927	96	1939	52
1928	107	1940	55
1929	98	1941	58
1930	75	1942	90
1931	48	1943	114
1932	58	1944	65
1933	59	1945	66
1934	55	1946	59
1935	64	1947	60
1936	59	1948	66
1937	57	1949	69
1938	52	1950	69

Kaynak: Reşat Aktan, *Türkiye’de Ziraat Mahsulleri Fiyatları*, s. 89.

Buğday fiyatları üzerindeki dalgalanmalar yukarıdaki tabloda belirtildiği şekilde gösterilmiştir. Bu tabloda 1927-1929 yılları irca edilmiş fiyatlar ortalaması 100 olarak alınmak suretiyle hazırlanmış bir endeks serisinden ibarettir.

Tabloya bakıldığında buğday fiyatlarında çok fazla değişiklik olmadığı halde ilk göze çarpan 1928-1943 yıllarında buğday fiyatlarının diğer yıllara oranla değiştiği görülmüştür. Ekonomik buğran bu yıllarda buğday satın alma kapasitesini yarıdan daha aza düşürmüş, 1931 yılında fiyat endeksi 48 olmuştur. Daha sonraki yıllarda da satın alma gücü aynı seviyesini korurken savaşın üçüncü yılında fiyatta yükselme meydana gelmiştir. 1944 ile 1950 yılları arasında ise buğday fiyatları eş değer seviyede satılabilmektedir.³⁵⁹

Savaş yıllarında hububat üretiminin geliştirilmesine yönelik politikalar uygulanarak birtakım önlemler alınmıştır. Bu yıllarda hububat ekiminde en fazla alanı kaplayan buğday ürünüdür. Türkiye’de buğdayın ekmek ve katık olarak ihtiyaçların ana gıda maddesini oluşturması, önemini daha da artırmıştır. Aşağıdaki tabloya bakıldığında hububat ekim alanları özellikle buğday ekim alanlarında 1942 yılına kadar artış yaşanmıştır. 1943 yılında ise bir gerileme olmuştur.

³⁵⁹ a.g.e., s. 89-90.

TABLO 3.2
Türkiye'nin Hububat Ekim Alanlarında Yaşanan Gelişmeler

	Buğday (1.000 ha)	Buğday Hububat Yüzdesi	Arpa (1.000 ha)	Arpa Hububat Yüzdesi	Mısır (1.000 ha)	Mısır Hububat Yüzdesi	Çavdar (1.000 ha)	Çavdar Hububat Yüzdesi	Diğer (1.000 ha)	Diğer Yüzdesi
1938	3.830	52,36	1,960	26,79	469	6,41	456	6,23	599	8,21
1939	4.021	52,49	2,025	26,43	467	6,09	425	5,55	723	9,44
1940	4.381	53,43	2,093	25,52	510	6,22	464	5,66	752	9,17
1941	4.394	53,78	2,037	24,92	502	6,14	490	5,99	750	9,17
1942	4.369	53,45	1,946	23,80	631	7,72	446	5,46	742	9,57
1943	3.502	52,96	1.490	22,53	627	9,48	381	5,76	613	9,27
1944	3.740	53,63	1.655	23,73	577	8,27	378	5,42	624	8,95
1945	3.742	54,28	1.624	23,56	510	7,40	400	5,80	618	8,96
1946	3.831	53,30	1.735	24,14	566	7,87	397	5,52	659	9,17
1947	4.176	54,73	1.805	23,65	535	7,01	436	5,71	679	8,90

Kaynak: İlhan Tekeli, Selim İlkin, *a.g.e.*, Cilt 2, s. 258.

1947 yılına gelindiğinde ise artış tekrar sağlanmıştır. 1943 ve 1944 yılları buğday ekiminin düştüğü yıllardır. Tarımsal üretimde genel olarak kuraklık, ekim mevsimine kadar uzar, bu durumlarda tohum bulunmadığı için tarımsal üretimdeki verim azalır. Savaş koşullarında tarımsal verimin azalmasının sebebi genç ve dinamik tarım üreticisinin askere alınmasıdır. 1943 ve 1944 yıllarındaki ekim alanlarında azalmaların meydana gelmesi bu faktörün etkisinin olduğu kanısı oluşmuştur. 1938 yılı baz alındığında ise 1940, 1941 ve 1942 yıllarında buğday ekim alanlarında askeri seferberliğe rağmen artış sağlanmıştır.³⁶⁰

Bu durumda köylerde kalan nüfusun, yaşlı ve kadınların köy içi dayanışma sistemi oluşturarak ekim alanının artırılmasına katkı sağladığı kanısı ortaya çıkmıştır. Ekim alanları bakımından buğdaydan sonra arpa ikinci sırada öneme sahipti. Türkiye'deki arpa ekim oranı Avrupa ve Balkan ülkelerine oranla daha fazladır. Arpa üretimi Orta Anadolu illerinde yoğunlaşmıştır. Türkiye'deki mısır ekim alanlarının oranları temelde yağış azlığı sebebiyle Balkanlar ve Avrupa'ya göre daha az seviyededir.

Mısır üretimi yağış oranının yüksek olduğu Doğu Karadeniz illerinde yoğunlaşmıştır. Türkiye'nin toprak yapısı ve iklimi çavdar üretimine uygundur. Ancak buna rağmen üretim oranı oldukça azdır. Tabloda diğer ürünler kategorisinde olan yulafın; mahlût, kaplıca, darı, pirinç ve kuşyemine göre ekim alanın düşüklüğü yağış oranının azlığına bağlanmıştır.

³⁶⁰ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *a.g.e.*, Cilt 2, s. 258.

Kaplıca ve darı da ekim alanlarının düşük olduğu hububatlar arasındadır. Türkiye’de 1928 - 1942 yılları arasında hububat ekim alanlarının yüzde 43’ü pirinç ayrılmıştır ve ortalama olarak 28.033 hektar pirinç ekilmiştir.³⁶¹

Buğday ve ziraat ürünlerinin ekiliş alanı ile üretimi arasında sıkı bir ilişki vardır. Bu ilişkiyi iklim şartlarıyla, ürünlerin pazar alanlarında satılmasıyla, çiftçinin tüketimiyle, ithalat ve mahsullerin depolanmasıyla açıklamak mümkündür.³⁶²

Savaşın başlamasından önceki yıllarda da buğday fiyatları düşüş seviyesinde ilerlemiştir. Devlet, bu yıllarda buğday alım ve satımını kendi himayesinde yürütmüştür. Savaşın başlangıcında ise buğday fiyatlarındaki devlet müdahalesi, Toprak Mahsulleri Vergisi ve devletin belirlemiş olduğu zorunlu satış, ayrıca dinamik çiftçi nüfusunun seferberlik sebebiyle orduya alınması, buğdayın ekiliş alanı ve fiyatı üzerinde tesirini artırmıştır.³⁶³

Savaş yıllarında hububat alımı ve satımının devam ettiği sırada hükümetin yürütmüş olduğu hububat ürünleri politikası, devletin tarım teşkilatlanmasına sahip olmaması, savaşın getirmiş olduğu buhranla hububat ürünlerinde kıtlığın yaşanması, devletin ürünler üzerindeki müdahaleci politikası hububat ürünlerini etkilemiştir. 1942-1943 yıllarında hububat ürünlerindeki karaborsacılığın yaygınlaşması fiyatları yükseltmiş, bu durum hububat üretiminde kapasite sorununu da beraberinde getirmiştir.³⁶⁴

Bu yıllarda Türkiye’de arpa mahsulü de buğday gibi önemli bir kategorideydi. Mahsulün zor bulunduğu zamanlarda halk arpayı, ekmeklik hububata karıştırarak ihtiyaçlarını gidermeye çalışmıştır. Arpa mahsulü buğdayın ekildiği bölgelerde de ekilmiş, bu sebepten geniş ekim sahasına sahip olmuştur.³⁶⁵

1939 yılında savaştan önceki süreçte arpanın kilosu ortalama 5,5 kuruşa denk gelmiştir. Bu dönemde arpa ihracatı üretimine göre düşüş göstermiş, bu durum ülkede arpa mahsulünün artmasına yol açmıştır. Savaşın başlamasıyla birlikte ihracatın fiyatı da 5,5

³⁶¹ a.g.e., s. 259.

³⁶² Reşat Aktan, *Türkiye’de Ziraat Mahsulleri Fiyatları*, s. 93.

³⁶³ a.g.e., s. 97-98.

³⁶⁴ Cemil Çalgüner, *Türkiye’de Hububat Ekonomisi*, Türkiye Matbaacılık ve Gazetecilik, Yeni Matbaa, Ankara 1954, s. 219.

³⁶⁵ Reşat Aktan, *Türkiye’de Ziraat Mahsulleri Fiyatları*, s. 109.

kuruşa denk gelmiştir. TMO savaşın başlangıcından itibaren ordunun işlerinde kullanılan hayvanların beslenme ihtiyaçlarını karşılamak için diğer mahsullerin ihracatında uygulanan sistem ile birlikte arpa mahsulünün de ihracat yetkisini, İhracat Birliklerinin bünyesine vermiştir.³⁶⁶

TABLO 3,3
İrca Edilmiş Arpa Fiyatları
(1927-1929= 100)

Yıl	Fiyat Endeksi	Yıl	Fiyat Endeksi
1927	94	1939	56
1928	106	1940	64
1929	100	1941	64
1930	64	1942	110
1931	60	1943	158
1932	63	1944	79
1933	52	1945	81
1934	52	1946	64
1935	73	1947	62
1936	64	1948	75
1937	62	1949	79
1938	62	1950	75

Kaynak: Reşat Aktan, *Türkiye’de Ziraat Mahsulleri Fiyatları*, s. 121.

Tablo 3.3’e bakıldığında ise arpanın satın alma gücü düşmüştür. İktisadi buhrandan sonra ise arpanın satın alma gücünde yarı yarıya azalmalar meydana gelmiştir. 1935 yılında arpa fiyatında yükselme olmuşsa da fiyatlarda bütün olarak yükselme yaşanmamıştır. 1942-1943 yıllarında fiyatta yükselme meydana gelirken daha sonraki yıllarda ise arpa fiyatları normal fiyatlar seviyesine ulaşamamıştır.³⁶⁷

Ülkede mısır mahsulü nemli sahil bölgelerinde daha çok yetiştirilme imkânı bulmuştur. Mısır mahsulü buğday ve arpa mahsulüne göre üretimde birtakım zorluklara sebebiyet vermiştir. İthalat ve ihracatta da arka planda kalmıştır.³⁶⁸

³⁶⁶ Pakize Çoban Karabulut, “İkinci Dünya Savaşı’nın İzmir’deki Hububat Üretimine Etkisi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 33, S. 95, Bahar 2017, s. 107-108.

³⁶⁷ Reşat Aktan, *Türkiye’de Ziraat Mahsulleri Fiyatları*, s. 121.

³⁶⁸ *a.g.e.*, s. 132.

Türkiye mısır mahsulü üreten ülkeler arasında yerini almıştır; fakat Türkiye’de iklim şartları mısır mahsulünün her bölgede ekilmesini bir nevi engellemiştir.³⁶⁹

1939 yılında II. Dünya Savaş’ı ile birlikte hububat fiyatları artış göstermiştir. 1942-1943 yıllarında hububat fiyatlarının bir anda yükselişi, Toprak Mahsulleri Ofisini harekete geçirmiştir. Ofis, savaş süreci içerisinde himayesinde bulundurduğu stokları piyasaya sürerek yükselen fiyatlara çözüm bulmaya çalışmıştır.³⁷⁰

TABLO 3.4
İrca Edilmiş Mısır Fiyatları
(1927-1929= 100)

Yıl	Fiyat	Endeksi	Yıl	Fiyat	Endeksi
1927	90		1939	73	
1928	96		1940	65	
1929	116		1941	78	
1930	92		1942	137	
1931	67		1943	155	
1932	63		1944	76	
1933	59		1945	80	
1934	71		1946	94	
1935	102		1947	84	
1936	94		1948	94	
1937	86		1949	90	
1938	80		1950	80	

Kaynak: Reşat Aktan, *Türkiye’de Ziraat Mahsulleri Fiyatları*, s. 143

Savaş yıllarında mısır fiyatlarında her yıl dalgalanmalar meydana gelmiştir. Tablo 3.4’e bakıldığında iktisadi buhran yıllarında mısır ürününün satın alma gücündeki eksilme az olmuştur. İktisadi buhrandan sonraki satın alma gücünde de eksilme meydana gelmemiştir. 1933 yılında satın alma gücünde düşüş %59 oranına denk gelmiştir. Geçen iki yıldan sonra ise fiyatlar normale yakın seviyede ilerlemiştir. Savaşın ilk yılında fiyatlarda tekrar bir düşüş yaşanırken 1942 ve 1943 yıllarında fiyatlarda yükseliş görülmüştür. Bu yıllardan sonra ise fiyatlar normal seviyesinde ilerleme göstermiştir.³⁷¹

³⁶⁹ Cemil Çalgüner, *a.g.e.*, s. 44.

³⁷⁰ *a.g.e.*, s. 159.

³⁷¹ Reşat Aktan, *Türkiye’de Ziraat Mahsulleri Fiyatları*, s. 144.

1941 yılında mısır TMO'nun alım listesinde yerini almıştır. İhracatı 1944 yılına kadar durdurulmuştur. 1941 yılında bu ürüne iç pazarda daha fazla ihtiyaç duyulması karaborsada fiyatının yükselmesine sebep olmuştur.

Pazar piyasasında ürün 37 kuruştan satışa sunulmuştur. Üründeki yükselme ve ürünlerin TMO'ya verilmemesi, 1942 yılında TMO'nun da bu ürünün fiyatında artışa gitmesini zorunlu kılmıştır. Mısırın MKK'nin 20. Maddesi gereği üç yıl ihracata kapalı olması, eldeki mısır stoklarını artırmıştır. Bu durum 1943 yılı ile birlikte fiyatların düşmesine ve mısır üretiminin savaşın sonuna kadar azalmasına yol açmıştır.

1944 yılında ise kilo fiyatı belli dönemlerde 13 kuruş düşüş göstermiştir. Aynı yıl içerisinde mısırın ihracat imkânı bulması, İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük şehirlerde bu ürünün pazarda yer bulmasını sağlamıştır. 1945 yılında mısır fiyatlarında yükselme görülmüştür. 1946 yılında ise mısır üretimi yeniden artmıştır.³⁷²

3.3.2 Savaşın Türkiye'deki Hububat Üretimine Etkisi

Türkiye, tarla ziraatında hububat ekim alanı bakımından en geniş sahaya sahip olmasına rağmen ekilen hububatlar arasında eşit seviyede ekim gerçekleştirememiştir. Ülkede ekilen hububat çeşitleri arasında buğday ve arpa ekim sahası bakımından en ön sırada yerini almıştır.³⁷³

Savaş yıllarında tarımsal icraatların en önemli kısmını hububat ürünleri oluşturmuştur. Savaş yıllarında alınmış olan tedbirlerin çoğu hububat üretiminin artırılması, geliştirilmesi içindir.

³⁷² Pakize Çoban Karabulut, "İkinci Dünya Savaşı'nın İzmir'deki Hububat Üretimine Etkisi", s. 111-112.

³⁷³ Cemil Çalgüner, *a.g.e.*, s. 13.

TABLO 3.5
Türkiye’de Ekim Alanlarının Dağılımının Gelişmesi

	Hububat Ekimi (1.000 ha)	Hububat Yüzdesi	Bakliyat Ekimi (1.000 ha)	Bakliyat Yüzdesi	Sanayi Bitkiler (1.000 ha)	Sanayi Bitkiler Yüzdesi	Toplam Ekim (1.000 ha)	Toplam Ekim Yüzdesi
1938	7.314	88,12	376	4,51	610	7,35	8.300	100.00
1939	7.661	88,05	392	4,49	657	7,55	8.711	100.00
1940	8.200	88,16	402	4,31	728	7,83	9.330	100.00
1941	8.173	88,37	423	4,57	729	7,05	9.325	100.00
1942	8.135	87,78	429	4,63	730	7,53	9.294	100.00
1943	6.613	86,69	395	5,18	620	8,13	7.628	100.00
1944	6.975	88,10	363	4,59	579	7,31	7.917	100.00
1945	6.894	88,26	336	4,30	581	7,44	7.811	100.00
1946	7.188	88,00	357	4,37	624	7,63	8.169	100.00
1947	7.631	87,95	378	4,35	668	7,70	8.677	100.00

Kaynak: İlhan Tekeli, Selim İlkin, *a.g.e.*, Cilt 2, s. 237.

TABLO 3.6
Türkiye’de Tarımsal Üretimin Miktar Olarak Gelişimi

	Hububat Ekimi (1.000 ton)	Hububat Yüzdesi	Bakliyat Üretimi (1.000 ton)	Bakliyat Yüzdesi	Sanayi Bitkileri (1.000 ton)	Sanayi Bitkileri Yüzdesi	Toplam Üretim (1.000 ton)	Toplam Üretim Yüzdesi
1938	8.303	86,69	324	3,38	950	9,93	9.557	100,00
1939	8.158	82,25	357	3,60	1.404	14,15	9.919	100.00
1940	8.281	81,95	372	3,68	1.452	14,37	10.105	100,00
1941	6.828	80,43	337	3,97	1.324	15,60	8.489	100.00
1942	8.121	81,39	396	3,97	1.461	14,64	9.978	100,00
1943	6.613	78,42	383	4,54	1.437	17,04	8.433	100.00
1944	5.922	75,71	271	3,47	1.629	20,82	7.822	100.00
1945	4.013	76,48	184	3,51	1.050	20,01	5.247	100.00
1946	6.972	81,17	283	3,30	1.334	15,53	8.589	100,00
1947								100,00

Kaynak: İlhan Tekeli, Selim İlkin, *a.g.e.*, Cilt 2, s. 237.

Hububatla ilgili tablo çizelgesine bakıldığında tablo 3.5 ve 3.6’ya göre savaş yıllarında ülke topraklarının yüzde 87-88’i hububata ayrılmıştır. Bu yüzdeliğe karşılık miktar olarak önemi ise yüzde 86’dan yüzde 76’ya düşerek bir gerileme yaşamıştır. Hububat grubu içine aldığımız buğday, arpa, çavdar, yulaf, mısır, pirinç, kaplıca, kuşyemi, darı ve mahlût gibi ürünler arasında buğday ve arpa kapladığı alan ve oran bakımından üretimde ön sırada yerini almıştır.

Hububat hem insan hem de hayvan gıdasının ana maddesini oluşturduğu için savaş yıllarında hububat ürünleri tarımsal üretim ve ürünlerin dağılımı bakımından önemli bir yer edinmiştir.³⁷⁴

Hububat genel olarak küçük çiftçiler tarafından yapılıyordu. Hububatın ticareti ilk önce köylerde başlayarak buradan şehirlere aktarılmıştır. Az miktarda üretilen hububatın ticareti, küçük çapta ticaretle uğraşan insanların köylerde aldıkları hububat ürünlerine kendi kazançlarını da ekleyerek satış yapması şeklinde gerçekleşmiştir. Türkiye’de tarım üretimi birçok bölgede sadece ihtiyaçları karşılayacak kadar yapılmıştır. Çiftçi kendi tüketimlerinden arta kalan kısmını piyasaya sürdüğü için hububat üretiminde sınırlandırmalar meydana gelmiştir.

Bu yıllarda ülkenin ulusal ve uluslararası pazarları için tarımsal üretim yapılan kesimlerde hububat ticareti hareketlilik kazanmıştır. Türkiye’nin hububat ticaretinin önemli bir kısmı Ankara, Konya, Eskişehir, Sivas gibi üretim bölgelerinde bir kısmı da İstanbul, İzmir, Samsun ve Mersin gibi tüketim bölgelerinde yapılmıştır.³⁷⁵

Bu dönemde büyük sermayeli tüccarlar, büyük bölgelerde hasat mevsiminde hububat ürünlerini satın alarak stok yapmışlardır. Daha sonra stokladıkları hububat ürünlerini piyasaya sürerek kazanç sağlama yoluna gitmişlerdir. Bu kesim genel olarak tüketici kesimin olduğu büyük şehirlerin ve un fabrikalarının ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren hububat piyasasını sistemleştirmek ve tarım üreticisini koruma altına almak için birçok önlemler alınmıştır. 1924’te çıkartılan 655 sayılı yasaya göre kurulmuş olan ticaret borsaları tahıl pazarlarının işlevlerini sağlamıştır. 1943 yılına kadar 22 adet ticaret borsası açılmıştır. Küçük tarım çiftçilerinin ve ticaret örgütlenmesinin bulunduğu yerlerde hububat fiyatları yıl içinde büyük değişimler göstermiştir.

Türkiye’nin iklimi göz önüne alındığında hububat ürünlerinde mevsimlik fiyat değişimlerinin belli yıllarda ürünleri etkileyeceği kanısı oluşmuştur. Bu sebepten 1927 yılından beri devlet hububat üretiminde çeşitli çözümlere başvurmuştur. Ziraat Bankası aracılığıyla buğday alımı sağlayarak, ihtiyaç dâhilinde ise düzenleme satışları yaparak

³⁷⁴ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *a.g.e.*, Cilt 2, s. 236.

³⁷⁵ *a.g.e.*, s. 237.

mevsimlik hububat fiyatlarının değişimini düzenlemeye çalışmıştır. Daha sonra 3 Temmuz 1932’de çıkarılan 2056 sayılı yasayla buğday piyasasını düzenlemek hedefleri arasında yer almıştır.

Türkiye’nin ekonomisi için ön planda olan hububat üretimini ve dağıtımını savaş döneminde artırmak ve geliştirmek adına iki önemli adım atılmıştır: ilki üretimi artırmak için kurulan Zirai Kombinalar İdaresidir; ikincisi ise hububatın ülkede düzenli bir şekilde dağılımını ve kontrolünü sağlamak adına kurulan Toprak Mahsulleri Ofisinin faaliyete geçirilmesidir. Savaş koşulları içinde hükümetin tarımla ilgili politikalarında bu kurumlar dayanak olmuştur.³⁷⁶

3.4 ÇİFTÇİYİ TOPRAKLANDIRMA KANUNU

Devlet, 1930 yılında beklentinin altında sayılan Arazi Tevzi Kararnamesi’ni yürürlüğe koyarak arazilerin bir bölümünün dağıtılmasını uygun görmüştür. Köylüye toprak dağıtılması ile ilgili tartışmalar 1934 yılından sonra kesinlik kazanmıştır. Aynı yılın haziran ayında gündeme gelen “İşkân Kanunu” ile devlet toprak dağıtmayı amaçlamıştır.³⁷⁷

Çiftçiyi topraklandırmak ve topraksız çiftçi bırakmamak sözleri Mustafa Kemal’in “Köylü efendimizdir.” Sözlerinin cumhuriyetten de eski bir tarihi vardır.³⁷⁸ Mustafa Kemal Atatürk, Meclis Açılış Nutkunda toprak meselesini argümantasyonlara dayandırarak şu sözlerle ifade etmiştir: “*Milli ekonominin temeli ziraattır. Bunun içindir ki ziraatta kalkınmaya büyük önem vermekteyiz. Köylere kadar yayılacak programlı ve pratik çalışmalar, bu maksada erişmeyi kolaylaştıracaktır. Bir defa memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır. Bundan daha önemli olanı ise bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağın hiçbir sebep ve hiçbir suretle bölünemez bir mahiyet alması... Büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliği, arazinin bulunduğu memleket bölgelerinin nüfus kesafetine ve toprak verim derecesine göre sınırlamak lazımdır.*”³⁷⁹

Topraklandırma Kanunu ile birlikte ortaya çıkan ön görüler ve II. Dünya Savaşı’nın başlaması ile birlikte bu konu ertelenmiştir. Savaştan sonra hükümet, Çiftçiye Toprak

³⁷⁶ a.g.e., s. 238.

³⁷⁷ Asım Karaömerlioğlu, a.g.e., s. 121.

³⁷⁸ Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e., İkinci Cilt, s. 338.

³⁷⁹ Bilsay Kuruç, a.g.e., s. 49.

Dağıtılması ve Çiftçi Ocakları Kurulması Hakkındaki Kanun Tasarısı adıyla yeni bir politikaya yönelmiştir. Daha sonra bu kanunda “Çiftçi Ocakları” ile ilgili bölüm çıkartılmış ve kanun, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu adıyla 1945 yılında yasaya konulmuştur. “Çiftçi Ocakları” tasarısı üç amacı gerçekleştirmeyi hedefliyordu: Birincisi toprağın giderek bölünmesini önlemeye çalışmak, ikincisi toprağın alınıp satılmasını ve sürekli toprağın kişiler arasında el değiştirmesini önlemek ve üçüncüsü ise toprakta emeği geçen çiftçi ailelerinin ekonomik ve sosyal anlamda varlıklarını sürdürebilmelerini sağlamak.

Çiftçi Ocakları ile birlikte kanunlaştırılan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’nun amacı ise topraksız ve az toprağı olan çiftçilere toprak sağlamak, köylünün tarımsal üretim gerçekleştirmesi için imkânlar yaratmaktır.³⁸⁰

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Tasarısı’nı dönemin Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu şu sözlerle meclis gündemine taşımıştır:

“Topraksız ve toprağı yetmeyen çiftçi davası cumhuriyet rejiminde ortaya çıkmış bir dava değil, imparatorluk zamanından beri gelen ve milletimizin asırlardan beri sürüp gelmekte olan hayatının bir nevi tarihi içinde teşekkül etmiş vakalardan biridir... Bütün toprağı yetmeyen ve topraksız olan çiftçiler toprak istiyorlar... Devlet, çiftçiyi topraklandırmak için bazı mali yükler almaktadır. Gerek elindeki toprakları köylüye dağıtmak ve gerek çiftçinin kredi ile teçhiz edilmesi, onarılması ve tesis kredilerinin dağıtılması keyfiyeti haddizatında topyekûn ifade edilmek lazım gelirse bu memlekette çiftçilik sahasında devlet uhdesinde büyük bir mali kudretin artışına yol açılması demektir... Hulasa, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, gerçek bir cemiyet olmanın ve aynı zamanda müstakil köylü ailelerinin memleketimizde çoğalma ve kökleşmesi yollarından biridir.”³⁸¹

Toprak kanunu ile birlikte ortaya atılan tasarının amacı: “*Toprağı bir doğal varlık olarak ele almakta, hem bir olanak hem de bir mekân olarak yorumlamaktadır.*” Toprak meselesi, toplumu etkileyen iktisadi, siyasi ve idari düzenlemeleri de etkilemiştir. Bu sebepten toprak meselesine tek boyutlu bakmamak gerekir. Devlet kendi milletine uygun bir arazi mülkiyet rejimini ve ona göre mülkiyet edinme zorunluluğunu getirmiştir. “Çiftçiyi

³⁸⁰ Asım Karaömerlioğlu, *a.g.e.*, s. 222-223.

³⁸¹ Bilsay Kuruç, *a.g.e.*, s. 86.

Topraklandırma Kanunu ile halkçı cumhuriyet gerçekleştirmekte geciktiği bir gerekliliği yerine getirmiş olacaktır.”³⁸²

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Tasarısı’nın detaylandırılması için geçici bir komisyon oluşturulmuş, komisyon başkanlığına İzmir Milletvekili Rahmi Köken ve sözcülüğüne ise Adnan Menderes getirilmiştir. Komisyon tasarıyı üç ay boyunca detaylı olarak incelemiş ve tasarının maddelerinde küçük değişiklikler yapmış olsa da genelin kabulüyle meclise sunmuştur. 14 Mayıs 1945 tarihinde tasarının görüşülme süreci başlamış ve 11 Haziran 1945 tarihinde tasarı yasallaşmıştır.

4753 numaralı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu 1. Madde de şu şekilde izah edilmiştir: Bu kanun ile Türkiye’de demokrasi fikri yaygınlaştırılarak, halkçılık ilkesi doğrultusunda hareket edilerek toplumun kalkındırılması hedeflenmiştir.

Kanuna göre hazineye, belediyelere ve vâkıflara ait topraklar ve 5.000 hektardan büyük çiftlikler kamulaştırılıp köylüye dağıtılacaktır. Bu toprak gereksinimini karşılamazsa 2.000 hektarlık orta büyüklükteki çiftlikler dâhil edilecektir. Kanunun 14, 15, 16 ve 17. Maddeleri de nüfus yoğunluğunun fazla olduğu bölgelere yönelik kapsamlı buyruklar içermiştir. Bu gibi bölgelerde devlete, vakıflara ve belediyelere ait topraklar ihtiyacı karşılamazsa kiracılar ve tarımda çalışanlar tarafından işlenmekte olan 2.000 veya daha az hektarlık araziler de kamu hizmetine alınacaktır. Mal sahibi topraklarından istediği alanın 50 hektarını kendi denetimine almıştır. Kanun böylece Türkiye tarımının temelini aile işletmelerine ayırmak, toprak mülkiyetindeki adaletsizliği azaltmak, toprağı olmayan ya da az olan kimseleri topraklandırarak sosyal düzende adaleti sağlamak ve göçün önüne geçmek amacını ortaya koymuştur. Diğer bir amaç ise ortaya konulan Toprak Reformu Uygulaması ile toprak ağalarının o bölgelerde kendi hegemonyalarını kurmalarını engellemektir. Toprak Reformu’nun amacı topraksız köylüye sadece toprak vermek değildi. Bu reform tarımsal verimliliğin artırılmasını, köylü nüfusun yaşam olanaklarının iyileştirilmesini, tarımsal sektörün milli ekonomi içinde sosyal ve iktisadi iyileştirici politikalar yapmasını desteklemiştir. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu toplumun genelini kapsayan bir kanun

³⁸² İlhan Tekeli, Selim İlkin, *a.g.e.*, Cilt 3, s. 154.

özellği taşır. Bu yüzden hükümete karşı büyük eleştirilerin olmasını beraberinde getirmiştir.³⁸³

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu kabul edildikten sonra kanun tasarısı bazı kesimler tarafından eleştirilmiştir. İçel Milletvekili Refik Koraltan *“Bu tasarının ruhu kim ne derse desin Ali’nin malını alıp Veli’ye vermektir. Bir kimsenin ailesinden kalan mülkünü, emekleriyle artırdıktan sonra günün birinde elinden alınmasının sarsıntı yaratacağını, demokrasi esasları üzerine kurulan ve kuruluşun temelini halk için halkçı olan bir devlet yönetimini cumhuriyet rejimine dayandıran ve ülkesini demokrasi ruhunun ana prensipleri çerçevesinde hareket etmesinden dolayı böyle bir fikri reddeder.”*³⁸⁴

Seyhan Milletvekili Damar Arıkoğlu da toprak sahibi olduğunu makineli ziraat yaptığını 16. ve 17. Maddeler arasında tezatlar olduğunu 16. Maddenin ortak çalışan bir araziye müsaade ettiği halde 17. Maddenin bunu kaldırdığını ifade etmiştir. Ortak çalışma kavramının hayata geçirilmesi için yüksek teknik, makineli, traktörlü ziraat yapılması gerektiğini söylemiştir. Makineli tarımın ülkedeki milli iktisadı geliştirdiğini, savaş yıllarında makineli tarımın gerekli olduğunu, makineli tarım tekniğini bilmeyen çiftçilerin sıkıntılı sürece gireceğini belirtmiştir.³⁸⁵

Kanunun en çok tartışma yaratan kısmı son anda kanuna eklenen 17. Madde olmuştur. Bu maddeye göre topraksız ya da az topraklı işçiler, ortakçılar ve kiracılar üzerinde tarım yaptıkları arazilerin sahipleri olarak görülecektir. Toprak dağıtılanlar, kendi seçmiş oldukları bir yerde dağıtılmak üzere ayrılan miktarın 3 katı kadar toprağa sahip olabileceklerdi. Bu madde ile birlikte birçok büyük arazi sahiplerinin toprakları devlet tarafından himaye altına alınabilirdi.

Kanunun mecliste kritiği yapılmış özellikle Adnan Menderes, Emin Sazak, Cavit Ural ve büyük toprak arazilerine sahip kesim topraktaki hâkimiyetlerini kaybetme endişesiyle devlete tavır takınmışlardır. Mecliste kanun tasarısı çok sert eleştirilere maruz kalmış, kanun tasarısı karşısında oluşturulan muhalefet grubunun başını Adnan Menderes

³⁸³ Meral Balcı, Yeşim Karadeniz, “1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Tartışmalarının Siyasetteki Muhalefet Oluşuma Etkisi ve Demokrat Parti’nin Kuruluşu”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 37, Yıl 2018, s. 273.

³⁸⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 7, Cilt 17, İçtima 2, 54. İnkat, 14.5.1945, s. 70-73.

³⁸⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 7, Cilt 17, İçtima 2, 54. İnkat, 14.5.1945, s. 82-83.

çekiyordu. Menderese göre toprak azlığı ile ilgili sorun yoktur. Köylü istediği zaman toprak edinebilir, asıl sorun köylünün ürünlerinin karşılığını alamamasıdır. Köylünün istediği gerekli zirai araç gereçlerle tarım yapmaktır. Ayrıca kredilerin artırılması ve tarımda üst seviyede yöntemlerin kullanılması gerektiğini ifade etmiştir.³⁸⁶

Bu kanunda çiftçiye verilecek topraklar; devletin himayesinde olup kamusal alanlarda işletilmeyen bütün araziler, birden fazla köylünün ortaklaşa olarak istifade ettiği Ziraat Bankası tarafından ihtiyaçtan fazla olduğunu belirten topraklar, anonim olan topraklar, bataklıktan verimli arazilere dönüştürülen kuruyan göllerden ve doldurulan nehirlerden elde edilen araziler şeklinde izah edilmiştir.

Çiftçiye dağıtılacak arazilerin koşulları belirlendikten sonra araziler üzerinde tarımsal üretimin ne şartlarda yapılacağına dair beyanlarda bulunulmuştur. Kanunun 12. Maddesine göre arazisinde üç yıl ekim yapmayan ve ayrıca arazisine sahip çıkmayan kişilerden arazi alınıp devlet eliyle işletilmesi sağlanacaktır. Ayrıca tasarının 21. Maddesine göre tarım arazilerinin kişilere verilmesi, askerlik vazifesini yerine getirme mecburiyetine dayandırılıyordu.³⁸⁷ Toprak dağıtımında en önemli şart, bir çiftçi ailesinin yıllık ortalama geçim kaynağı olan 10 ton buğdaylık gelir elde etmesidir. Borçlandırma şekli ile köylüye dağıtılan toprağın bedeli vergide kayıtlı olan değer 4 katı üzerinden hesaplanmış, borcun tahsil şekli ise ilk 6 yılı ödemesiz, 20 yılda da ödenmesi koşulu getirilmiştir. Dağıtılan toprakların ancak %0,8'i özel mülk toprağıydı. 4753 sayılı kanunun uygulanması sırasında daha çok hazine arazilerinin dağıtılması uygun görülmüştür.³⁸⁸

II. Dünya Savaşı ile birlikte alınan sosyoekonomik önlemler beraberinde olumsuzlukları da getirmiştir. Ekonominin bozulması köylünün yükünü artırmış, savaş koşullarında toprağı olmayan ya da hiç bulunmayan Türk köylüsü için düşünülen bu yasanın zamanlamasında geç kalınmıştır.³⁸⁹

Türkiye’de 1930’larda başlayıp 1945’te kesinleşen Toprak Reformu ile ilgili faaliyetlere bakıldığında ortaya çıkan sonuç kanunun iktisadi boyutunun ön plana

³⁸⁶ Asım Karaömerlioğlu, *a.g.e.*, s. 124.

³⁸⁷ Erdal İnce, “Köylüyü Topraklandırma Kanununun Türk Siyasal Yapısının Oluşumu Üzerine Etkileri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5, S. 13, Yıl 2006, s. 65.

³⁸⁸ Abdullah Aysu, *Türkiye’de Tarım Politikaları*, Özgün Yayınları, İstanbul 2001, s. 106.

³⁸⁹ Erdal İnce, *a.g.m.*, s. 66.

çıkarmasıdır. Kanunla birlikte siyasi ve toplumsal boyut ele alınmıştır. Bu dönemde Türkiye’de iktisadi boyutu ilk sıraya taşıyan açıklamalar yapılmıştır. Toprak Reformu tartışmaları sürerken köylülere toprak dağıtılmasının sebebi köylü kesimini üretime teşvik etmek ve bununla birlikte sanayi mallarına olan talebi artırarak ekonomide iyileştirmeler yapmaktır.³⁹⁰

Sonuç:

II. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla birlikte savaş sahası içinde yer almak istemeyen Türkiye, savaşın ekonomik anlamda getirmiş olduğu olumsuzlukları ciddi boyutlarda yaşamamak için savaş ekonomisi uygulamasına geçmiştir. Hükümetin bu dönemde savaşa girme tehlikesine karşı askeri seferberlik ilan etmesi büyük bir ordunun beslenme ihtiyacının oluşmasına yol açmış, yaşanan bu beklenmedik durum ülke bütçesinin dengesini bozmuştur. Savaşın özellikle tarım üzerindeki olumsuzluğu iktidara gelen hükümetleri tarım politikaları arayışlarına yöneltmiştir.

Celal Bayar’ın 25 Ocak 1939 tarihinde istifa etmesiyle Refik Saydam yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Savaş, dış politikada olduğu gibi iç politikada da olumsuz yanını hissettirmiş, bu dönemde üretici kesimin orduda bulunma zorunluluğu ülkede hububat sıkıntısına sebep olmuş, hükümet iase sıkıntısıyla baş etmek için devletçi ve müdahaleci politikaya yönelmiştir. Devlet, ekonomi üzerindeki denetimini artırmak amacıyla 18 Ocak 1940 tarihinde Milli Korunma Kanunu’nu çıkarmıştır. Bu kanun çıkarılması da fiyat artışlarına ve karaborsa ortamının oluşmasına engel olamamıştır. Savaşın hububat ürünlerine tesirinin özellikle buğday üzerinde yoğunlaşması ülkede ekmek sıkıntısının yaşanmasına sebep olmuştur. Hükümet, bu sıkıntıyı aşmak için Ekmek Karnesi Uygulamasını hayata geçirmiştir.

Savaşın getirmiş olduğu olumsuzluk tarım sektörü üzerinde etkisini daha da hissettirmiş, hükümet bu durum karşısında köylünün ürettiği hububata kendi belirlediği fiyatlar üzerinden el koymuş, ayrıca tarımda sürekliliği sağlamak için de ülkede zirai seferberlik başlatmıştır. Seferberlikle birlikte hükümet, çiftçiye tohumluk ve zirai aletler yardımı yaparak tarımda canlılık sağlamayı amaçlamıştır. Devlet, ülkedeki hububat sıkıntısını çözmek ve ordunun beslenme ihtiyacını karşılamak için Zirai Kombinalardan ve

³⁹⁰ Asım Karaömerlioğlu, *a.g.e.*, s. 125-126.

Devlet Çiftliklerinden yararlanarak tarımsal verimliliği artırmaya çalışmıştır. Çiftçinin teknik anlamda bilinçlendirilmesi için Köy Enstitülerinden, elde edilen ürünlerin ülkede eşit bir şekilde dağıtılmasını sağlamak için de Toprak Mahsulleri Ofisinden yararlanmıştır.

1942 yılında iktidara gelen Şükrü Saraçoğlu Hükümeti, ekonomi alanında Refik Saydam Hükümeti Dönemi'nde uygulanan iktisadi politikalardan farklı bir politika izlemiştir. Ekonomi üzerindeki müdahaleci ve kontrolcü politikaya son vererek üretimde canlılık sağlamaya çalışmıştır. Saraçoğlu, hububat fiyatlarına %50 oranında zam uygulayarak, buğday satışlarında belli koşullarda serbestlik sağlamış uyguladığı bu politikaya da Yüzde 25 Kararı adını vermiştir.

Saraçoğlu Hükümeti'nin iktisadi anlamda uygulamış olduğu serbestlik politikası ülkede fiyat artışlarına sebep olmuştur. Hükümet, bu durumun önüne geçebilmek ayrıca devlete mali kaynak oluşturabilmek adına 12 Kasım 1942 tarihinde Varlık Vergisi'ni yürürlüğe koymuştur. Bu vergiyle enflasyon dengede tutularak bozulan gelir ve servet dağılımının düzeltilmesi amaçlanmıştır. Varlık Vergisi'nden istediği randımanı alamayan hükümet yeni bir mali kaynak bulmak amacıyla 7 Haziran 1943 tarihinde Toprak Mahsulleri Vergisi adıyla yeni bir vergi çeşidini kanunlaştırmıştır. Bu vergi ile birlikte hükümette toplumsal sorunların giderilebileceği ve halkın devlete karşı daha olumlu olacağı kanısı oluşmuştur.

Sonuç olarak II. Dünya Savaşı, Türkiye'yi dolaylı yoldan etkilemesine rağmen iç politikada, iâşede ciddi problemlere neden olmuştur. Başa gelen her iki hükümet de aynı sorunlara farklı çözüm yolu aramıştır. Her iki hükümetin de uygulamış olduğu tarım politikalarından en fazla Türk çiftçisi olumsuz etkilenmiştir. İki hükümetin de iktisadi politikaları ekonomik buhranın belli bir kısmını engellerken genel anlamda köklü çözümler getirememiştir.

EKLER

Levazım İşleri Dairesi
II. Şube --- Kısım
Şube : ---
Sayı : 25900
Evrak: ---

Beş Vekâlete

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

İlişigi

1- Ticaret Vekâletince İstanbuldan tahsis edilen ve Vekâletimizce tertibatı verilmiş olan beş bin ton buğday ununun Ofis Umum Müdürlüğünce verilemeyeceği anlaşılmıştır. Buna mukabil bin ton Mısır ve bin ton arpa unu İstanbuldan verilecektir. Bu hususta Ofis Umum Müdürlüğünden İstanbul ofisine tebligat yapılmıştır. Unlar İstanbul Levazım Amirliği tarafından teslim alınacak ve dördüncü maddedeki tertibata göre sevk olunacaktır.

2- 2. Ordu, VI. Kolordu ve İzmit Üssübhri komutanlıklarının hisseleri deniz yoluyla ve diğer birliklerinki bir nisbet dahilinde vagonla sevkolunacaklardır. I. Ordu hissesini kendisi elecektir.

3- Mısır ve arpa unları yüzde on azami enbeş nisbetinde buğday unlarına karıştırılacaktır.

4- I. Orduya iki yüz ton, 2. Orduya iki yüzellişer ton, VI. Kora yüz ellişer ton, İzmit Üssübhri Komutanlığına onbeşer ton, Konyaya altmışar, Kayseriye yüz otuz beşer, Afyona otuzar, Eskişehir'e yüz onbeşer ve İstanbul Levazım Amirliğine ellişer ton tertip edilmiştir.

5- İstanbul Levazım Amirliği her gün ne miktar ne cins un aldığını ve nerelere ne miktar sevkıyat yaptığını Vekâlete bildirecektir.

6- Birlik ve Müesseselerin ekmeçlik ihtiyaçlarınının Temmuz 943 sonuna kadar ayarlanmasını arz ve rica ederim.

7- Baş Vekâlete, Ticaret Vekâletine, Genel Kurmay Başkanlığına arz edilmiş ve gereği için Birliklerimize yazılmıştır.

M. M. V.
A. B. K. K. K.

5-7-1943

030 10 50 325 11

5-7-1943 4500

EK 1. BCA, 030 10 50 325 11, (3.7.1943). İstanbul'daki Toprak Mahsulleri Ofisinin, Levazım Amirliğine un sevkini yaptığını gösteren bir belgedir.

Karne usulü ile ilk günün ekmek tevziatı oldukça intizamlı yapıldı

Halktan bir kısmının karne alamadığı anlaşılarak kendilerine ya karne, yahud karnesiz ekmek dağıtıldı

Yeni tedbirler

Dün şehrin muhtelif yerlerinde 200 tevzi yeri açıldı

Karne ile ekmek tevzi işine dün den itibaren başlanmıştır. Beyannamelerde halkın yaptığı bazı yanlışlıklar ve bu kısım halkın vaktile beyanname alamaması karne tevziinin tam olarak yapılmasına mâni olmuştur.

Dün sabahdan itibaren nahiye ve kuraian bürolar gece geç vakte kadar çalışarak halka karne dağıtmışlardır. Bürolara müracaat eden geniş bir kitle

EK 3. 1942 yılında Karne Usulü ile ekmek dağıtımının ilk günü İstanbul fırınlarından birinin önünde çekilmiş bir fotoğraf karesidir. Cumhuriyet gazetesinin 15 İkincikânun 1942 tarihli haberidir.

EK 4. 1942 yılında Hükümet tarafından iktisadi hayatı canlandırmak için başlatılan ekim seferberliği kapsamında ekilecek araziyi tespit eden komisyondan bir fotoğraf karesidir. Cumhuriyet gazetesinin 21 Şubat 1942 tarihli haberidir.

EK 5. Refik Saydam Hükümeti'nin zirai üretimi artırmak için ülkenin her yerinde tohum seferberliğini başlatıp sonrasında yerinde inceleme yaparken görüntülenen bir fotoğraf karesidir. Cumhuriyet gazetesinin 12 Şubat 1942 tarihli haberidir.

EK 6. 1943 tarihinde Ticaret Vekâletinin ülkedeki hayat pahalılığının sebeplerini araştırırken İstanbul'da ürün fiyatlarını tetkik ettiği sırada çekilmiş bir fotoğraf karesidir. Cumhuriyet gazetesinin 3 Nisan 1943 tarihli haberidir.

EK 7. Hükümetin savaş koşullarından doğan ihtiyaçları gidermek için çıkardığı Varlık Vergisi'ni ödemeyen kişilere uygulamış olduğu yaptırımları gösteren bir fotoğraf karesidir. Cumhuriyet gazetesinin 22 İkincikânun 1943 tarihli gazete haberidir.

Ankara, 5 (Hususi muhabirimizden telefonla) — Bundan bir müddet evvel hükümetin asker ailelerine yardım için bir talimatname hazırladığını bildirmiştim. Bu haber memlekette büyük bir alaka ve sevinçle karşılanmıştı. Hükümet, bu talimatnameyi hazırlamış bulunmaktadır. Hazerde ve seferde 45 günden fazla askere altınacak askerlerin muhtaç ailelerine yiyecek ve yatacak yer temini hakkındaki esasları ihtiva eden bu talimatname bugün neşredilmiştir.

Başvekilimiz R. Saydamın hemşireleri vefat etti

Başvekilimiz Doktor Refik Saydamın, hemşireleri Bayan Vasiye Saydam da kaybettiklerini büyük bir tesadüfle haber almış bulunuyoruz.

Kısa bir zamanda iki acı ile mütevellim olan Başvekilimize taziyetlerini sunar, salur, dileriz.

Bayan Vasiye Saydamın naşı, bu gün saat 11.30 da tedavi edilmekte olduğu Zeynepküllü Hastahanesinden kaldırılacak ve Erenköyündeki Şehit Yavuzlu mezarlığına defnedilecektir.

Başvekil Dr. Refik Saydam Yalovadan geldi

Başvekil Doktor Refik Saydam, hemşirelerinin vefatı üzerine dün akşam Yalovadan seyahatine başlamıştır. Refikahatından Şubhiye Vekili Hüseyin Altay bulunmaktadır.

Vat. Tarf. Kırda ve Kuvvet M.

Dün bazı semtlerde ekmek bulunamadı

Buhranın bazı pis fırınların sed edilmesinden ileri geldiği söyleniyor

Ekmekciliğin içyüzü hakkında yaptığımız neşriyata fırıncılar ne diyorlar?

Bugday çuvalları yükleniyor

Şehirde ekmek meselesi dün had bir gelli almıştır. Eski olmanın ve hiç yekten düşecek sebepler yüzünden bir çok yerlerde ekmek bulunamaması ve hermutad halk fazla

tanbul tarafında Şehremini ve Ak-saray cihetinde görülmüştür. Fırıncıların pla olduğu hakkında bir vatandaşımızın yaptığı ihbar ü. (Devamı sayfa 3, sütun 5 de)

EK 8. Savaş yıllarında yaşanan ekmek sıkıntısını giderebilmek için tarlalardan fırınlara buğday taşındığını gösteren bir fotoğraf karesidir. Vatan gazetesinin Tasviri Efkârdan aldığı 6 Eylül 1940 tarihli haberidir.

Yolsuzluk, ihtikâra karşı tedbirler

İhtikâr ve istismar suçlarında ağır hapis cezaları en son haddine yükseltilecek, para cezaları suçlunun bütün mallarına teşmil edilecek, piyasada muzır faaliyetleri görülenler ticaretten menolunacak. Yüksek dereceli hâkimlerden müteşekkil ihtisas mahkemeleri kurulacak, mülkiye âmirlerine geniş salâhiyetler verilecek

Başvekilimiz Şükrü Saraçoğlu Meclis kürsüsünde

Hayat pahalılığını önleyecek tedbirler

Lüks eşya ithalinin menî, Vagon ticaretinin önüne geçilmesi, Sümer Bankın imal ettiği eşyalara yüksek fiyat konulmaması, halka ve memura yapılacak yardımların aynîyat olması isteniyor

Barem kanunu keyfiyeti kemiyete feda eden bir ruh taşıdığından bu sistemden vazgeçilerek adedi az, olgun memur kadroları vücade getirecek bir sistem kurulmasının daha doğru olacağı ileri sürülüyor

EK 9. Şükrü Saraçoğlu'nun yolsuzluk, İhtikâr ve hayat pahalılığını önlemek için almış olduğu tedbirleri, mecliste gündeme getirdiği sırada çekilmiş bir fotoğraf karesidir. Vatan gazetesinin 28 İkincikânun 1944 tarihli gazete haberidir.

EK 10. Hükümetin, Varlık Vergisi'ni tahsil edemediği kişileri bedenlen çalıştırmak üzere Aşkale'ye gönderdiği sırada çekilmiş bir fotoğraf karesidir. Cumhuriyet gazetesinin 23 Şubat 1943 tarihli haberidir.

EK 11. Hükümetin, savaş yıllarında düşen ziraat üretimini artırmak için çiftçiyi desteklediğini gösteren Cumhuriyet gazetesinin 8 Mart 1942 tarihli gazete haberidir.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV BELGELERİ

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA) kullanılan belgelerin numaraları dipnotta verilmiştir.

2. RESMÎ YAYIN

T.C Resmi Gazete

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 4, Cilt 9, İçtima 1, 32. İnkat, 27.3.1940.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 4, Cilt 9, İçtima 1, 29. İnkat, 23.3.1940.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 4, Cilt 18, İçtima 2, 54. İnkat, 21.5.1941.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 4, Cilt 25, İçtima 3, 64. İnkat, 27.5.1942.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, Cilt 25, İçtima 3, 62. İnkat, 25.5.1942.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, Cilt 28, İçtima 4, 1. İnkat, 1.11.1942.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre. 6, Cilt 28, İçtima 4, 3. İnkat, 11.11.1942.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre. 7, Cilt 3, İçtima F. 33. İnkat, 4.6.1943.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre. 7, Cilt 9, İçtima 1, 44. İnkat, 19.4.1944.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre. 7, Cilt 9, İçtima 1, 46. İnkat, 21.4.1944.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre. 7, Cilt 9, İçtima 1, 48. İnkat, 24.4.1944.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre. 7, Cilt 9, İçtima 1, 49. İnkat, 26.4.1944.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 7, Cilt 17, İçtima 2, 54. İnkat, 14.5.1945.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre. 7, Cilt 21, İçtima 3, 25. İnkat, 18.1.1946.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre. 7, Cilt 23, İçtima 3, 51. İnkat, 17.5.1946.

3.GAZETELER

Akşam

Cumhuriyet

Son Posta

Ulus

Vatan

4.DERGİLER

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası

Köye Doğru

Yurt ve Dünya

5.KİTAPLAR:

Acun, Niyazi, *Ziraat Tarihimize Bir Bakış: Toprak Mahsulleri Ofisi ve Kuruluş Gayeleri*, Sinan Matbaası, İstanbul 1947.

Akandere, Osman, *Milli Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler 1938-1945*, İz Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 2016.

Akşin, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 20. Basım, İstanbul 2016.

Aktan, Reşat, *Türkiye İktisadı*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Üçüncü Baskı, Ankara 1978.

_____, *Türkiye’de Ziraat Mahsulleri Fiyatları*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Yeni Matbaa, Ankara 1955.

Arer, Rahmi, *Türkiye’de Çaycılık ve Rize*, Çoker Matbaası, İstanbul 1969.

Armaoğlu, Fahir, *Türk Dış Politikası Tarihi*, Kronik Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2020.

_____, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Timaş Yayınları, 20. Baskı, İstanbul 2015.

Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye’nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1990.

Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, Remzi Kitap Evi, IV. Baskı, İkinci Cilt, İstanbul 1979.

_____, *İkinci Adam*, Remzi Kitap Evi, 6. Baskı, Birinci Cilt, İstanbul 1984.

Aysu, Abdullah, *Türkiye’de Tarım Politikaları*, Özgün Yayınları, İstanbul 2001.

Boratav, Korkut, *Türkiye’de Devletçilik*, Savaş Yayınları, Ankara 1982.

_____, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2015*, İmge Kitapevi, 23. Baskı, Ankara 2018.

Çalgüner, Cemil, *Türkiye’de Hububat Ekonomisi*, Türkiye Matbaacılık ve Gazetecilik, Yeni Matbaa, Ankara 1954.

Çoban, Yasin, *Türkiye Ekonomisi*, İkinci Sayfa Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2010.

Goloğlu, Mahmut, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi: Milli Şef Dönemi (1939-1945)*, Kalite Matbaası, Ankara 1974.

Hatipoğlu, Şevket Raşit, *Türkiye’de Zirai Buhran*, Yüksek Ziraat Enstitüsü Basımevi, Ankara 1936.

Karaömerlioğlu, Asım, *Orada Bir Köy Var Uzakta Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem*, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2017.

Karpat H. Kemal, *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.

Koçak, Cemil, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, İletişim Yayınları, Cilt 2, 7. Baskı, İstanbul 2017.

- Kuruç, Bilsay, *İktisat Politikasının Resmi Belgeleri (söylev, demeç ve yazılar)*, Ankara 1963.
- Mağden, Ragıp Ziya, *Zirai Kombinalar*, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.O, Ankara 1949.
- Metinsoy, Murat, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2017.
- Önder, Zehra, (çev.) Uslu Leyla, *II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*, Bilgi Yayınevi, Birinci Basım, Ankara 2010.
- Pamuk, Şevket, Toprak, Zafer, *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, Yurt Yayınları, Ankara 1988.
- Şahin, Hüseyin, *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu*, Ezgi Kitapevi, 7. Baskı, Bursa 2000.
- Tekeli, İlhan, İlkin, Selim, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi İdari İlimler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982.
- _____, *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, İletişim Yayınları, Birinci Cilt, 3. Baskı, İstanbul 2018.
- _____, *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, İletişim Yayınları, Cilt 2, İstanbul 2014.
- _____, *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, İletişim Yayınları, Baskı 2, Cilt 3, İstanbul 2018.
- Tezel, Yahya S., *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950*, Yurt Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2002.
- Timur, Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitapevi, 7. Baskı, Ankara 2013.
- Tonguç, İsmail Hakkı, *Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları*, Çağdaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1990.
- Tuksavul, Muammer, *Doğudan Batıya ve Sonrası*, İstanbul 1981.
- Tuncer, Memduh, Arıemre, M. Fethi, Akşit, Rifat, *Milli Korunma Mevzuatı Şerh ve İzahı*, Yıldız Matbaası, Ankara 1955.
- Tuncer, Hamdi, *Devlet Üretme Çiftlikleri*, Ziraat Vekâleti Yayını, Ankara 1957.
- Turan, Kemal, *Milli Korunma Kanunu Üzerinde Bir Konuşma*, İdeal Matbaası, Ankara 1942.
- Türkkaya, Ataöv, *İkinci Dünya Savaşı*, Birey ve Toplum Yayınları, Birinci Baskı, Ankara 1985.
- Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih 1789-2001*, Der Yayınları, 7. Basım, İstanbul 2008.

6. MAKALELER

Akgül, Öner, “Bilimsel Yöntemlerle Savaşın Nedenlerini Açıklama Yolu Olarak Savaş Çalışmaları Disiplini”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt 12, S. 23, 2016, s. 1-34.

Akman, Şefik Taylan, Akman, İnci Solak, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Hububat Üretiminin Vergilendirilmesi”, *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, S. 2, Aralık 2011, s. 73-91.

Aksanyar, Necati, Biçer, Murat, “İkinci Dünya Savaşında Çıkarılan Varlık Vergisi’nin Türk Basınında ve Kamu Oyunda Yansımaları”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 21, Ağustos 2008, s. 379-400.

Altıparmak, Aytekin, “Türkiye’de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayiinin Gelişimi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.13, Yıl 2002, s. 35-59.

Arslan, Mahmut, “2. Dünya Savaşı ve Türkiye’de Savaş Ekonomisi”, *Aydın Toplum ve İnsan Dergisi*, Cilt 2, S. 2, Yıl 2016, s. 1-14.

Aydın, Mehmet Korkut, “Savaş Yıllarının Olağanüstü Bir Uygulaması: Toprak Mahsulleri Vergisinin Hayata Geçirilmesi”, *Turkish Studies Dergisi*, Cilt 12, S. 26, Yıl 2017, s. 1-20.

Bakkal, Ufuk, “Varlık Vergisi Kanunu’nun Maliye Teorisindeki Vergilendirme İlkeleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları Dergisi*, Yıl 2003, s. 89-111.

Bakar, Bülent, “İstanbul’da Ekmek Karnesi Uygulaması, Karne ve Ekmek Suistimalleri (1942-1946)”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Cilt 12, S. 24, Yıl 2013, s. 1-60.

Balcı, Meral, Karadeniz Yeşim, “1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Tartışmalarının Siyasetteki Muhalif Oluşuma Etkisi ve Demokrat Parti’nin Kuruluşu”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 37, Yıl 2018, s. 271-279.

Bülbül, İrfan, “İkinci Dünya Savaşının Türkiye’de Sosyal Hayata Olumsuz Yansımaları”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Cilt 0, S. 9, yıl 2006, s. 1-51.

Çoban Karabulut, Pakize, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Milli Korunma Kanunu ve Ege Kırsalında Etkileri”, *Tarih Okulu Dergisi*, S. XX11, Haziran 2015, s. 371-398.

_____, “İkinci Dünya Savaşı’nın İzmir’deki Hububat Üretimine Etkisi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 33, S. 95, Bahar 2017, s. 93-122.

Çomaklı, Ş. Ertan, Koç, Fatih, Yıldırım, Kürşad Emrah, “Türk Vergi Hukuku Tarihinde Tartışılan Bir Vergi: Toprak Mahsulleri Vergisi”, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, S. 2, Yıl 2012, s. 61-70.

Dinçer, Hasan, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Bir Dergi: Yurt ve Dünya”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 42, Yıl 2008, s. 193-230.

Dokuyan, Sabit, “İkinci Dünya Savaşı Sırasında Yaşanan Gıda Sıkıntısı ve Ekmek Karnesi Uygulaması”, *Turkish Studies Dergisi*, Cilt 8, S. 5, Yıl 2013, s. 193-210.

- Ertan, Mehmet, “Toprak Mahsulleri Vergisinin Esasları ve Sonuçları: Toprak Mahsulleri Vergisi II. Aşar mıydı?”, *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 14, S. 2, Yıl 2018, s. 239-256.
- Gözcü, Alev, “İkinci Dünya Savaşı Türkiye’inde Ekonomik Durumun Sosyal Hayata Etkilerine Dair Bazı Tespitler”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 62, Bahar 2018, s. 85-108.
- Günaydın, Gökhan, “Tarımda Teknoloji Kullanımı ve Bilişim”, *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, Cilt 20, S. 71, Yıl 2009, s. 89-108.
- İleri, Turgut, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de İzlenen Ekonomi Politikaları”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 19, Ocak 2018, s. 302-316.
- İnce, Erdal, “Köylüyü Topraklandırma Kanununun Türk Siyasal Yapısının Oluşumu Üzerindeki Etkileri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5, S. 13, Yıl 2006, s. 59-78.
- İnci, İbrahim, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de İhtikâr ve Enflasyonla Mücadele”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırma Dergisi*, S. 9, Yıl 2013, 151-180.
- _____, “İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’de Tek Parti Hükümetlerinin İaşe Politikaları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt 0, S. 50, Yıl 2013, s. 269-288.
- _____, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Varlık Vergisi Uygulaması”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 10, S. 2, Yıl 2012, s. 272-290.
- İren, Adem Ali, Gürkaynak, Muharrem, “Batı Medeniyeti ve Hristiyanlıkta Haklı Savaş Geleneği”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 35, 2015, s. 147-178.
- Karabulut, Kerem, Akyol, Hikmet, “Türk Tarımının Gelişimi, Sorunları ve Uygulanan Politikalar Üzerine Bir Araştırma (1839-1950)”, *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, Cilt 6, S. 11, Yıl 2017, s. 70-84.
- Kartal, Sadık, “Toplum Kalkınmasında Farklı Bir Eğitim Kurumu: Köy Enstitüleri”, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 4, S. 1, Yıl 2008, s. 23-36.
- Kendir Özdiñ, Hülya, “Tarımda Kamu Politikalarının Başlangıcı: Buğday Meselesi 1932-1945”, *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 10, S. 2, Yıl 2010, s. 1-12.
- Metintaş, Mustafa Yahya, Kayıran, Mehmet, “Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye’nin Ekonomi Politikası (1939-1942)”, *Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, Yıl 2008, s. 155-184.
- _____, “1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türk Tarımına Etkileri ve 1931 Birinci Türkiye Ziraat Kongresi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 23, Yıl 2016, s. 33-82.

Özer, Sevilay, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Uygulamaya Konulan Toprak Mahsulleri Vergisi ve Köylü Üzerindeki Etkisi”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 5, Yıl 2011, s. 215-234.

_____, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Ekim Seferberliği”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 15, Yıl 2012, s. 31-49.

Özkan, M. Selçuk, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’nin Takas Usulü Ticareti”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 34, Yaz 2012, 89-96.

Özkan, M. Selçuk, Temizer, Abidin, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Karaborsacılık”, *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, Cilt 2, S. 9, Yıl 2009, s. 319-325.

Öztürk, İbrahim Mert, “İkinci Dünya Savaşı Türkiye’inde Olağanüstü Ekonomik Kararlar: Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 32, S. 54, Yıl 2013, s. 135-166.

Sağlam, Serdar, “Türkiye’de Köyle İlgili Uygulama ve Çalışmalar ile Türk Sosyolojisindeki Yansımaları”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Cilt 0, S. 53, Yıl 2016, s. 221-255.

Sönmez, Şinasi, “İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Hükümetlerinin Temel Gıda Maddelerinin Temini Konusunda Aldığı Tedbirler”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 47, Bahar 2011, s. 599-629.

Şener, Sefer, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Tarım Politikaları Arayışları”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 7, Yıl 2004, s. 73-92.

Topuz, Hüseyin, “Cumhuriyet Dönemi Ekonomisinde Tarımsal Yapının İncelenmesi (1923-1950)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 12, S.3, Yıl 2007, s. 377-390.

Tuna, Yusuf, “Tarım Ürünleri Fiyatlarına Devlet Müdahalesi ve Türkiye’de Müdahale Fiyat Politikasının Tarihçesi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 47, S. 1-4, Yıl 1989, s. 345-365.

Ünalp, Fatma Rezzan, “İkinci Dünya Savaşında Türkiye’nin Savaş Dışı Kalma Politikaları ve Sonuçları”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, Cilt 1, S. 45, 2020, s. 201-221.

Ünal, Yenal, “1940-1950 Yılları Arasında Türkiye’de Fiyat Artışları ve Bu Dönem Ekonomisinin Genel Görünümü Üzerine Bir İnceleme”, *Tarih Okulu Dergisi*, S. III, İlkbahar 2009, s. 69-107.

Varlık, Ali Bilgin , “Savaş Tanımlamak: Terminolojik Bir Yaklaşım”, *Avrasya Terim Dergisi*, Cilt 1, S. 2, 2013, s. 114-130.

Yalçinkaya, Zübeyde, “1941-1944 Yılları Arası Yayınlanan Yurt ve Dünya Dergisi’ndeki Köy ve Köylü Sorunları Üzerine Bir Analiz”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 17, S. 2, Yıl 2013, s. 161-174.

Yeşilay, Rüstem Barış, “Devletçiliğin Türkiye Ekonomisindeki İzdüşümleri”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 19, S. 1, Yıl 2005, s. 117-132.

Yıldırım, Cengizhan, “1923-1946 Döneminde Türkiye’de Uygulanan İktisat Politikalarının Kuşatıcı ve Dışlayıcı Kurumlar Çerçevesinde Analizi”, *Liberal Düşünce Dergisi*, S. 80, Yıl 2015, s. 85-111.

Yurtoğlu, Nadir, “II. Dünya Savaşı Dönemi ve Sonrasında Zirai Kombinalar Tarihi Hakkında Bir İnceleme (1937-1949)”, *History Studies Dergisi*, Cilt 10, S. 4, Yıl 2018, s. 219-242.

Zur, Ofer” Savaşın Psiko – Tarihi: Kültür, Ruh ve Düşmanın Birlikte Evrimi”, (çev.) Kağnıcı Gökhan, *Tarih Okulu Dergisi*, Ocak- Nisan 2010, s. 125-143.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Doğum Tarihi :

Doğum Yeri :

Eğitim

Lise :

Lisans :

Yüksek Lisans :

